

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛЕВИЦЬКА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ
ІСТИНА У ПРАВІ : ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

12.00.12 – «Філософія права»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О.В. Левицька**

Науковий керівник **Сливка Степан Степанович**

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Левицька О.В. Істина у праві: гносеологічний вимір. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права». – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2018.

У дисертації вперше у вітчизняній юридичній науці досліджено компоненти методології пошуку істини у праві: онтологічні, екзистенціальні, трансцендентальні; доведено існування культурологічно-правової методології для пізнання істини в позитивному праві; охарактеризовано дію етично-правової методології в деонтологічній життєдіяльності людини та обґрунтовано гносеологію істини у праві за допомогою екзистенціалів, трансценденталій та чеснот. Природною закономірністю людського розуму пізнання істини в деонтологічному житті є діалектика, як мистецтво полеміки. Закони людського розуму містять у собі пропедевтичні начала. Завдяки діалектичним формам мислення людина вдається спочатку до дослідження фактів, їх аналізу, що тільки торує шлях до можливої істини. Завдяки логіці здійснюється аналіз лише правдоподібних умовисновків. Логічна правильність висновку не тотожна істинності висновку. Потрібно знайти хибність вихідних висловлювань, які існують поряд. Тоді істину встановлює екзистенціальна діалектика, яка пов'язана із природними процесами. Екзистенціальна діалектика, як знання істини, вибудовує ті діалектичні конструкції, які необхідні буденній життєдіяльності людини.

Пошук істини у праві пов'язаний із здобуванням відомостей про правильно вибрану методологію, наукову позицію. Пошук методології є складним завданням, оскільки про нього часто забувають, а згадавши –

недооцінюють. Щоб зрозуміти істину, слід повернутися до природи, усвідомити природне право, відмежувати його від позитивного права і встановити їх ідею, мету, завдання. Це означає, що методологія є природно-правовою і позитивно-правовою. Істина у праві повинна зберігати волю людини, якщо вольові дії людини потребують обмеження, то вони повинні бути обґрунтованими, зрозумілими у природно-правовому просторі. Тому вибрана природно-правова методологія пізнання істини у праві ґрунтується на природних установках, методах, методиці, що слугують компонентами філософсько-правової методології.

Ґрунтовне дослідження істини у праві здійснюють такі науки: філософія, філософія права, канонічне право. Філософська істина обґрунтовується онтологічним, екзистенціальним, трансцендентальним вимірами. Істина у філософії відповідає онтологічним засадам і завдяки теорії пізнання досліджується за допомогою метафізичних установок. Філософсько-правова істина міститься і дослідженні природного права. У природному праві відсутні втручання людини, тому в пізнанні істини немає штучних аспектів, позитивістських концепцій. Канонічно-правова істина детермінується в основному надприродним правом і має назву Божа істина (вища, абсолютна Істина), яка пізнається за допомогою сенсильності. Людина повинна шукати істину в собі як у мікрокосмосі, який створений надприродно-правовим порядком.

Методика процесу пізнання істини у праві доповнює відповідну методологію якісними висновками. У методиці природно-правової методології пізнання істини має місце дослідницька техніка, пошукова інженерія, пізнавальна майстерність та науково тактика, які здійснюють необхідну аргументацію. Методичне аргументування істини впливає з природно-правових постулатів, які обґрунтовані канонічним правом.

Метаантропологічне пізнання істини (буденний, екзистенціальний, трансцендентальний виміри) здійснюється відповідно в позитивному, природному і надприродному праві. Для буденного пізнання свідомими

регуляторами виступають правові екзистенціали та правові трансценденталії. На практиці це відображено у вищих морально-правових нормах і природно-правових чеснотах, які виступають спонукальними чинниками в пізнанні правової істини. Елементарна мораль, яка регулює здебільшого дії людини, у пізнанні відіграє другорядну, допоміжну роль. Успіхи в пізнанні істини забезпечує знання і реалізація людиною норм духовного права, яке містить онтологічну емпіричну базу і забезпечує моделювання у праві істини.

Кореспондентна теорія істини у праві – це норма позитивного права, яка встановлена філософсько-правовою наукою завдяки дії відповідності людських правових знань реальній об'єктивності. Це відповідність уявлень або тверджень реальному стану справ, а також збіг знання і дійсності, свідомості та речей. Ця норма права є інтуїтивно зрозумілою та виражається на рівні онтологічного (буденного) мислення. Встановлення істинності шляхом кореспонденції здійснюється за допомогою відповідності, відображення, залежності чи конгруентності позитивного і природного права, а потім між правопорушенням і відповідальністю, між вчинками людини і нормами права. Фактично утворюється функціональна залежність між діями, почуттями, думками і позитивно-правовими та природно-правовими санкціями, в результаті чого впливає істинність.

Апріористська теорія істини у праві – це наявність у підсвідомості людини чуттєвого споглядання Вищої імперативної істинності, яка частково реалізовується нею в метаантропологічних вимірах правового буття. Вона вважається ключовою, оскільки істина міститься в самій людині. Кожна людина є унікальною істотою та дивиться на світ по-своєму, а отже люди сприймають усе по-різному.

Реалізація людиною Вищої імперативності істини здійснюється в онтологічному, екзистенціальному, транснаціональному вимірах з різною апріористською величиною та свободою від розуму. Це різні ступені, аспекти істинності, хоча вони й не суперечать природній істинності, але є неповними, бо здобуті апріорно, бездосвідно, емпірично. Буденні потреби як онтологічний

вимір апріорних умов не зазнають суворого контролю розуму. У повсякденному житті мало уваги приділяється взаємозв'язку істини буття й істини пізнання. Тому доцільно вести мову про ймовірну істину, оскільки ще не відбулося в повну силу екзистенційного та трансцендентного «опрацювання». Апріористська істина є в екзистенції більш «дистильована» від щоденних вимог та залежностей. Свобідна істинність здобута апріорно у стані максимального відмежування від матеріальних, світських потреб. Життя максимальними духовними запитами породжує істинну волю і гарантує високий ступінь реалізації Вищої імперативності істинності.

Когерентний закон істини – це допустимі правом різні висловлювання в межах заданих гносеологічних параметрів у просторі і часі про істинність, яка встановлюється сумарно. Звичайно, когерентні закони істини потребують чітких внутрішніх і зовнішніх умов. До внутрішніх умов належить гармонійна сума власних думок людини, які повинні бути розумно організованими, збалансованими, злагодженими. Злагодженість передбачає умови, речі зі сталими «обмеженнями», за які думки не повинні поширюватися. Це означає, що пізнання істини повинно здійснюватися альтернативно, сталими вихідними даними. До зовнішніх умов когерентних умов відносяться думки інших осіб, які залучені до пізнання істинності, але ці думки повинні бути в однакових умовах. Остаточною відповіддю про істинність буде інтерферентне, сумарне власне рішення. Пізнання істинності за допомогою когерентного закону не застраховане від помилок, неповноти, можуть бути фрагменти або протилежні, суперечливі висновки. Для цього закону найкращим є режим істинності консенсусу з теорією кореспондентності. Тобто когерентний закон істини є доповненням, а не запереченням кореспондентної теорії.

Когерентність – це певна форма втілення. Взаємозв'язок між онтологією і правом можна розуміти як суворе логічне втілення або втілення в якомусь більш повному розумінні. Згідно з цією версією, пропозиція узгоджується із сукупністю пропозицій, якщо і тільки якщо це спричинено кількістю набору, тобто узгодженість є взаємною пояснювальною підтримкою між пропозиціями.

Гносеологія істини міститься в онтологічно-екзистенційному підґрунті, оскільки буття людини визначається її екзистенцією, яка має два виміри: природний і надприродний. У природному вимірі зароджується істина людини, екзистенційна істина, яка може отримати надприродний вимір.

Природною закономірністю людського розуму пізнання істини в деонтологічному житті є діалектика, як мистецтво полеміки. Закони людського розуму містять у собі пропедевтичні начала. Завдяки діалектичним формам мислення людина вдається спочатку до дослідження фактів, їх аналізу, що тільки торує шлях до можливої істини. Завдяки логіці здійснюється аналіз лише правдоподібних умовисновків. Логічна правильність висновку не тотожна істинності висновку. Потрібно знайти хибність вихідних висловлювань, які існують поряд. Тоді істину встановлює екзистенційна діалектика, яка пов'язана з природними процесами. Екзистенційна діалектика, як знання істини, вибудовує такі діалектичні конструкції, які необхідні буденній життєдіяльності людини.

Діалектика істини у правових феноменах міститься у трансцендентальній редукції (поверненні назад, відновленні). Правові феномени як правові явища пізнаються не стільки розумом, скільки органами чуття, почуттями, оскільки це рідкісні природні явища, які перебувають у природному праві. Діалектичні процеси відбуваються в людини між позитивним і природним правом, у яких людина вагається в пізнанні істини і намагається пізнати її ноуменально, тобто розумом. Для цього використовується трансцендентальна редукція, яка применшує роль буденного й екзистенційного, а здійснює почуттєві пошуки істини у трансцендентальному. Після завершення цього складного процесу людина повертає віднайдену істину з трансцендентального у буденне, з почуттєвого в інтелектуальне. Тобто феноменальне правове явище можна пізнати метафілософським способом з використанням діалектичних та активних прийомів. Без такого алгоритму істину пізнати неможливо, у протилежному разі це буде не істина. Хоча і пізнана істина буде відносною, не онтологічною, оскільки пізнання здійснювалося людиною з недосконалим

розумом і недосконалими почуттями.

Гносеологія істини у правозастосовній діяльності досягається ноуменально, тобто розумом, а не органами чуття, почуттями. Це досягання відбувається завдяки реалізаційним формам позитивного права, які застосовуються у пізнанні правового явища. Реалізації позитивного права потрібні регулятивні принципи, якими є апріорні думки, ідеї чистого розуму, евристичні явища і взагалі необ'єктивна дійсність, що потребує людської думки, доведення, доказу, тобто ноуменальної сутності. Фактично ноумени у праві відіграють роль перевірки версії на істинність, зв'язку трансцендентального з буденним. Це особливо спостерігається у кримінальному судочинстві, де ноуменальні версії, ідеї є обов'язковими атрибутами і потребують думки, щоб засвідчити про істинне існування того, про що йде мова. Інтелектуальне опрацювання версії при розкритті злочину, встановленні істини потребує такої трансценденталії, як ноумен, що перебуває в основі будь-якого правового явища.

Істина міститься в екзистенції людини. Для пізнання істини людина повинна спочатку пізнати саму себе, відчутти наявність правових екзистенціалів її межового, а потім позамежового буття. Істина як людський екзистенціал не може мати однозначної оцінки, оскільки це залежить від ступеня власної оцінки свого буття. Найвищим є той ступінь, який сягає у трансцендентальний світ. Істина з трансцендентальною характеристикою буде максимально наближатися до абсолютної істини (збіг неможливий). Такий стан породжує метафізичну істину як екзистенційну подію.

Гносеологія істини найбільше проявляється на перших стадіях кримінального процесу. На першій стадії (порушення кримінальної справи) відкривається загальна юридична можливість встановлювати істину. Слідчий має можливість знаходити метафізичні витoki для розкриття таємниці неправомірних дій особи, її екзистенції. Друга стадія (досудове розслідування) має свої етапи встановлення істини. Винні особи скеровують свою екзистенцію на переживання, плутання у показах тощо, що дає слідчому підстави

застосовувати поліграф. Третя стадія (відвідання обвинувального до суду) для судді слугує забезпечення екзистенційного підґрунтя для творчого пізнання істини, яка буде його особистим інтелектуальним продуктом не як константа, а як антиномія. На четвертій стадії (судовий розгляд) суддя доходить об'єктивного рішення. Проблема тільки в тому, що людина (суддя), яка не може знайти всього, встановлює істину для людини, що може породжувати суб'єктивність. Висока культура судового процесу повинна сприяти виробленню природного внутрішнього переконання, яке реалізується у вирокі. П'ята стадія (касаційне провадження) породжує додатково гарантію судового рішення або його уточнення. Істина є індивідуальним життям, онтологічним існуванням людини, поведінку якої розглядають у суді. Пізнання екзистенції людини, яка має свободу існування, завжди потребуватиме філософсько-правової апеляції. Інформація завжди повинна проходити через розум, сенсильність виступає допоміжною категорією інтелігібельності. Зокрема, стимулом до розумової діяльності. На одній сенсильності не можна вести мову про істину у праві. Сенсильність лише допомагає своїм збудженням інтелігібельно пізнати істину. Без сенсильного відчуття людина безпомічна, безсила, бо тоді в повну силу спрацьовує природна обмеженість пізнавальних спроможностей людини. Людина не знатиме, що є істина і неістина. Тому сенсильне пізнання правової істини – це процес від чуттєвої збуджуваності інтелекту людини для вирозуміння поведінки іншої людини та винесення результату цього процесу на основі норм природного права.

Ключові слова: істина, апріорі, апріорна модель істини, епістемологія, метаантропологічна істина, метаантропологічний вимір, моральність, філософія, межовий вимір, позамежовий вимір, гносеологія істини в праві, квазіістина.

SUMMARY

Levytska O.V. Truth in the right: an epistemological dimension. – Qualifying research paper as a manuscript.

The Thesis for a Candidate of Law degree by specialty 12.00.12 – «Philosophy of Law». – Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2018.

In the dissertation, for the first time in the domestic legal science, the components of the methodology of finding the truth in the law are investigated: ordological, existential, transcendental; the existence of a culturological and legal methodology for the knowledge of truth in positive law is proved; the effect of the ethical-legal methodology in human deontological life activity is described and the epistemology of truth in the law is substantiated by means of existential, transcendental and virtue. The natural law of the human`s cognition the truth in deontological life is dialectics, as the art of polemics. The laws of the human mind contain propaedeutic principles. Thanks to the dialectical forms of thinking, man first succeeds in the study of facts, their analysis, which only tore the path to the possible truth. Due to the logic, the analysis is limited to plausible conditions conclusions. Logical correctness of the conclusion is not identical to the truth of the conclusion. It is necessary to find the falsity of the initial statements that exist alongside. Then the truth establishes the existential dialectic, which is associated with natural processes. Existential dialectics, as cognition the truth, builds those dialectical constructions that are necessary for everyday life of man.

The search for truth in law is related to the acquisition of information about the correct methodology chosen and scientific position. The search for a methodology is a complex task, because it is often forgotten, and with mentioning it is underestimated. In order to understand the truth, we have to return to nature, to realize the natural law, to separate it from positive law and to establish their idea, purpose, task. This means that the methodology is natural-legal and positive-legal. Truth in law should preserve the will of man, if the volitional actions of a person need restraint, they must be reasonable, understandable in the natural legal space. Therefore, the chosen natural-legal methodology of cognition of truth in law is based

on natural installations, methods, which serve as components of philosophical and legal methodology.

A thorough study of the truth in law is carried out by such sciences as philosophy, philosophy of law, canon law. Philosophical truth is justified by the ordinal, existential, transcendental dimensions. The truth in philosophy corresponds to ontological principles and through the theory of knowledge is investigated with the help of metaphysical devices. The philosophical and legal truth is also contained in the study of natural law. In natural law, there is no human intervention, so in the knowledge of truth there are no artificial aspects, positivist concepts. The canonical truth is determined mainly by supernatural law and is called God's truth (higher, absolute Truth), which is recognized by means of sensibility. A person must seek the truth in himself as a microcosm, which is created by a supernatural legal order.

The method of cognition the truth in law process complements the corresponding methodology by qualitative conclusions. In the methodology of the natural-legal methodology of cognition the truth there is a research technique, search engineering, cognitive skill and scientific tactics, which carry out the necessary argumentation. The methodological argument of truth derives from natural-legal postulates that are grounded in canon law.

Metanthropological knowledge of truth (everyday, existential, transcendental measurements) is carried out, respectively, in positive, natural and supernatural law. For everyday knowledge conscious regulators are legal existences and legal transcendentalism. In practice, this is reflected in the higher moral and legal norms and natural-legal virtues, which act as a driving force in knowing the legal truth. Elementary morality, which regulates mostly human action, plays a secondary, supporting role in cognition. The successes in the cognition the truth provide knowledge and realization of the human standards of spiritual law, which contains an ontological empirical basis and provides modeling in the right of truth.

Corresponding theory of truth in law is the norm of positive law, which is established by philosophical and legal science due to the action of the correspondence of human legal knowledge with real objectivity. This is the correspondence of

representations or statements to the real state of affairs, as well as the coincidence of knowledge and reality, consciousness and things. This rule of law is intuitive and expressed at the level of ordinal (everyday) thinking. Establishing truth through correspondence is carried out by means of the correspondence, reflection, dependence or congruence of positive and natural law, and then between the offense and responsibility, between human actions and the rules of law. In fact, there is a functional relationship between actions, feelings, thoughts and positive-legal and natural-legal sanctions, which leads to the truth.

The aprioritical theory of truth in the law is the presence in the subconscious of a person's sensual contemplation of the supreme imperative truth which is partly realized by it in the metanthropological dimensions of legal existence. Every person is a unique creature and looks at the world in its own way, and therefore people perceive everything differently.

Person's realization of the supreme imperative of truth is carried out in the ordinal, existential, transnational dimensions with different a priori size and freedom from reason. These are different degrees, aspects of truth, although they do not contradict the natural truth, but are incomplete, because they are acquired a priori, inexplicably, empirically. Everyday needs as an ordological dimension of a priori conditions will not undergo strict control of the mind. In everyday life, little attention is paid to the relationship of the truth of being and the truth of knowledge. Therefore it is advisable to speak about probable truth, since it has not yet occurred in the full force of existential and transcendental "elaboration". The aprioristic truth is existentially more "distilled" from daily requirements and dependencies. The veracity of truth is acquired a priori in the state of maximum separation from the material, secular needs. Life with the highest spiritual demands generates the true will and guarantees a high degree of the Supreme Imperative of Truth realization.

The coherent law of truth is a permissible right to different expressions within the given gnoseological parameters in space and time about the truth, which is established in the aggregate. Of course, the coherent laws of truth require clear internal and external conditions. The internal conditions include a harmonious

amount of personal thoughts that must be reasonably organized, balanced, harmonized. Coherence provides conditions, things with steady "constraints", for which thoughts should not be distributed. This means that the knowledge of the truth must be made alternatively, constant source data. The external conditions of coherent conditions include the thoughts of other persons involved in the cognition the truth, but these thoughts should be in the same conditions. The final answer to the truth will be the inferential, total own solution. Cognition of truth through coherent law is not insured against errors, incompleteness, may be fragments or contradictory contradictory conclusions. For this law, the best is the regime of consistency truth with the theory of correspondence. That is, the coherent law of truth is an addition, not a denial of the correspondence theory.

Coherence is a certain form of embodiment. The relationship between ontology and law can be understood as a strict logical embodiment or embodiment in a more complete sense. According to this version, the proposal is consistent with the set of proposals, if only if it is caused by the number of sets, that is, consistency is a mutual explanatory support between the proposals.

Epistemology of truth is contained in an ontological and existential basis, since human existence is determined by its existence, which has two dimensions: natural and supernatural. In the natural sense, the truth of man is born, an existential truth that can obtain a supernatural dimension.

The natural law of the human mind of knowing the truth in deontological life is dialectics, as the art of polemics. The laws of the human mind contain propaedeutic principles. Thanks to the dialectical forms of thinking, man first succeeds in the study of facts, their analysis, which only tore the path to the possible truth. Due to the logic, the analysis is limited to plausible conditions conclusions. Logical correctness of the conclusion is not identical to the truth of the conclusion. It is necessary to find the falsity of the initial statements that exist alongside. Then the truth sets the existential dialectic, which is associated with natural processes. Existential dialectic, as a knowledge of the truth, builds such dialectical constructions, which are necessary for everyday life of man.

The dialectic of truth in legal phenomena is contained in a transcendental reduction (return, recovery). Legal phenomena as legal phenomena are recognized not so much by the mind as by the organs of the senses, the feelings, because these are rare natural phenomena that are in the natural right. Dialectical processes occur between positive and natural law, in which a person hesitates about knowing the truth and tries to know it noumenally, that is, reason. For this purpose, a transcendental reduction, that diminishes the role of everyday and existential, and carries out sensual searches of truth in a transcendental one is used. After completing this complex process, the person returns the found truth from the transcendental in everyday life, from the sensual to the intellectual. That is, a phenomenal legal phenomenon can be learned metaphilosophically using dialectical and active methods. Without such an algorithm the truth can not be known, otherwise it will not be true. Although the recognized truth will be relative, it is not ontological, because knowledge was carried out by a person with imperfect mind and imperfect feelings.

The epistemology of truth in law-enforcement activity is gained by the noumenal, that is, by reason, but not by the senses. This assertion is due to the implementation forms of positive law, which are used in the investigation of the legal phenomenon. The implementation of positive law requires the regulatory principles, which are a priori ideas, the ideas of pure reason, heuristic phenomena and in general biased reality, which requires human thought, proof that is, the noumenal entity. In fact, the noumena in the right play the role of checking the truth version, the transcendental relationship with the routine. This is particularly evident in criminal proceedings, where the noumenal versions, the ideas are mandatory attributes and require ideas to indicate the true existence of what is being discussed. Intelligent processing of the version at revealing the crime, the establishment of truth requires such a transcendental, as a noumenon, which is at the basis of any legal phenomenon.

Truth is contained in the existence of man. To cognize the truth, man must first cognize himself, to feel the existence of the legal existential of his boundary, and then beyond the boundary being. Truth, as a human existential, can not have an unambiguous estimate, since it depends on the degree of self-estimation of one's

being. The highest degree is the that one that reaches the transcendental world. Truth with a transcendental characteristic will be as close as possible to absolute truth (a coincidence is impossible). Such a state generates metaphysical truth as an existential event.

The epistemology of truth most manifests itself at the first stages of the criminal process. At the first stage (criminal proceedings), the general legal possibility to establish the truth opens. The investigator has the opportunity to find metaphysical sources for revealing the secrets of unlawful actions of the person, its existence. The second stage (pre-trial investigation) has its stages of establishing the truth. The guilty people direct their existence to experience, confusion in displays, etc., which gives the investigator a reason to apply a polygraph. The third stage (visit of the accused to court) for a judge serves to provide an existential basis for the creative knowledge of the truth, which will be his personal intellectual product not as a constant, but as an antinomy. At the fourth stage (trial) the judge comes to an objective decision. The problem is that the person (judge), who can not find everything, establishes the truth for a person who can generate subjectivity. A high culture of litigation should contribute to the development of natural inner conviction, which is implemented in the sentence. The fifth stage (cassation proceedings) generates an additional guarantee of a court decision or its refinement. Truth is the individual life, the ontological existence of a person, whose behavior is considered in court. The cognition of the person`s existence with a freedom of existence will always require a philosophical and legal appeal. Information should always pass through the mind, sensibility acts as an auxiliary category of intelligibility. In particular, an incentive for mental activity. At one sensibility one can not speak the truth about the law. Sensitivity only helps its excitation to know the truth intellectually. Without a sensible feeling, a helpless person is powerless, because the natural limitations of human cognitive abilities triggered by full force. Man will not know what is true and what is untrue. Therefore, sensible knowledge of legal truth is a process from sensory excitability of the human intellect to understand the behavior

of another person and to pass the result of this process on the basis of the norms of natural law.

Key words: truth, apriori, apriori model of truth, correspondence model of truth, epistemology, meta-anthropological truth, meta-anthropological dimension, morality, philosophy, ultimate dimension, posmezhovogo dimension, gnoseology of truth in law, quasi truth.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Левицька О. В. Моральні догми у судовій діяльності. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 173–177.

2. Левицька О. В. Пізнання правової істини: філософсько-догматичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 396–401.

3. Левицька О. В. Правова природа істини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 226–236.

4. Левицька О. В. Інтелігібельне пізнання істини у юридичній діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 180–182.

5. Левицька О. В. Діалектика істини у правових феноменах. *Право і суспільство*. 2018. № 4, ч. 2. С. 31–35.

6. Левицька О.В. Гносеологія правової природи істини у метаантропологічному вимірі. *Visegrad Journal on Human Rights*. Словачка Республіка, 2017. №5 237с. С. 110–115.

7. Левицька О.В. Неоспоримость априористської теорії істини в праві. *Leges si viata*. Republica Moldova, Februarie, 2018. № 2 (314). С. 53–56.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Левицька О. В. Царські закони в системі візантійського права.

Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. I Регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 квіт. 2013 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2013. С. 158–160.

9. Левицька О. В. Духовна ідеологія людини. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Першої заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 квіт. 2014 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2014. С. 108–110.

10. Левицька О. В. Особливості догми у позитивному праві. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Другої заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 квіт. 2015 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 200–202.

11. Левицька О. В. Моральні аспекти правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез IV Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 141–142.

12. Левицька О. В. Гносеологія людини у правовому полі. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Третьої заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 249–254.

13. Левицька О. В. Співвідношення істини (істинності) та хибності (хибності). *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2016 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 92–94.

14. Левицька О. В. Філософські аспекти судового права. *Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції*: зб. матер. учасн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лют. 2016 р.). Львів, 2016. С. 137–139.

15. Левицька О. В. Правова істина за П. Юркевичем. *Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича*: матер. учасн. всеукр. конф. (м. Львів, 19 трав. 2016 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська

політехніка», 2016. С. 113–116.

16. Левицька О. В. Антропологічні пошуки істини у філософії Шопенгауера. *Антропний принцип в контексті актуальних проблем філософії науки*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 груд. 2016 р.). Львів, 2016. С. 137–140.

17. Левицька О. В. Філософсько-правовий аналіз релігійних традицій. *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 берез. 2017 р.). Львів: НВФ «Українські технології», 2017. С. 100–103.

18. Левицька О. В. Філософсько-правова характеристика теорії подвійної істини. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*: матер. учасн. заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 27 квітня 2017 р.). Львів: ННІНПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 101–103.

19. Левицька О. В. Правове забезпечення соціокультурних цінностей у житті суспільства. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 119–121.

20. Левицька О. В. Право як істинна форма свободи. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: матер. доп., вист. і повід. учасн. III Всеукр. круглого столу (м. Львів, 8 груд. 2017 р.). / Д. Є. Забзалюк (відп. за вип.), В. Д. Яремчук (укл.); Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Вид-во «БОНА», 2017. С. 108–111.

21. Левицька О. В. Догматичність філософії права. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*: матер. учасн. заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 квітня 2018 р.). Львів: ННІНПП НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 87–89.

22. Левицька О. В. Метафізична сутність права. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Міжнар. заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 травня 2018 р.). Львів: ННІНПП

НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 145–149.

23. Левицька О. В. Морально-етичні аспекти адвокатської таємниці. *Національні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–4 серп. 2018 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. орг., 2018. С. 18–21.

24. Левицька О. В. Моральний аналіз соціально-правових проблем недотримання гендерної рівності. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. С. 76–77.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТИНИ	26
1.1 Генерація істини у філософсько-правовій науці	26
1.2 Природно-правова методологія пізнання істини	36
1.3 Гносеологія істини у метаантропологічному вимірі	46
Висновки до першого розділу	64
РОЗДІЛ 2 ФІЛОСОФЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ ІСТИНИ У ПРАВІ	68
2.1 Варіанти кореспондентної теорії істини у праві	68
2.2 Незаперечність апіористської теорії істини у праві	79
2.3 Онтологічні фактори когерентності законів істини	89
2.4 Екзистенційна теорія філософсько-правової істини	97
Висновки до другого розділу	110
РОЗДІЛ 3 ГНОСЕОЛОГІЯ ІСТИНИ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ	115
3.1 Діалектика істини у правових феноменах	115
3.2 Гносеологія істини у правозастосовній діяльності	123
3.3 Екзистенційне пізнання істини у кримінальному судочинстві	138
3.4 Інтелігібельне та сенсигельне пізнання істини у юридичній діяльності	165
Висновки до третього розділу	171
ВИСНОВКИ	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180
ДОДАТКИ	197

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема пізнання правової істини – у мудрості людини. Незважаючи на те, що людина часто помиляється в пошуках світла мудрості, вона повинна бути сильною в боротьбі за істину, у прямуванні до її трансцендентальності. Природний, не мудрий послух людини порушує взаємозв'язок істинного буття та істини пізнання. Це призводить до неможливості пізнати істину та розчарування в налагодженні життя за вищими онтологічними установками.

Вища онтологічна істина міститься в екзистенції людини, яка і є джерелом природної істини. Пізнання себе в екзистенції забезпечує повноту істини. Внутрішня природа людини переважає над зовнішньою, тому людина повинна виходити за межі самої себе, щоб пізнати істину. Істина у праві проявляється у видимому світі, хоча залежить від невидимих для розуму ідей. Інтелектуальне пізнання людським розумом речей у світі істини здійснюється за аналогією з чуттєвим сприйняттям речей в матеріальному світі. Тому інтелігібельне та сенсигельне пізнання істини доповнюють одне одного, утворюючи множину різноманітних аспектів.

Повинен існувати взаємозв'язок усіх можливих аспектів істинності, враховуючи те, що природна істинність і свобідна істинність пропагують подвійні ідеї. Підкорення цим двом ідеям істини не розділяє екзистенцію людини навпіл, а, навпаки, з'єднує, оскільки істина є цілою і все природне є свобідним. Природні властивості людини є істинними незалежно від аспектів їх продукування: філософських, правових, релігійних, богословських, суспільних. Це підтверджується тим, що істина має первинні значення: надія, вірність, правда, справедливість, милість тощо. Зміст цих слів відображає онтологічний дух істини, який потрібно пізнати.

Вимогою часу є встановлення надійних, онтологічно правильних природних пошуків істини, її цілісного пізнання в метаантропологічному вимірі.

Філософсько-правовою основою дослідження стали критично осмислені положення, аргументи та висновки, що містяться в працях українських і зарубіжних учених з:

- філософії – А. Багнюк, Г. Гегель, С.Крилова, Б.Мондін, В. Петрушенко, Б. Рассел, Г. Сковорода, А. Тарський, В.Хазієв, Н. Хамітов, П. Юркевич, К. Ясперс;

- філософії права – М. Бердяєв, М. Граб, О. Грищук, Н. Гураленко, Б.Марков, І. Нарский, В. Несерсянц, А. Романова, С. Сливка, А. Токарська, О.Чорнобай, М.Шевців;

- теорії права – С. Гусарєв, І. Жаровська, М. Кельман, Ю.Шемчушенко;

- історії права – В. Ковальчук, В. Макарчук, М. Никифорак, І. Усенко.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження – визначити і здійснити науковий аналіз гносеологічної істини у праві, розкрити специфіку методології пізнання правової істини, основні теорії істини у праві, з'ясувати значення гносеологічних процесів пошуку істини в юридичній практиці, що й зумовило, з урахуванням сучасних потреб, концепцію роботи.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі *завдання* дослідження:

- визначити ордологічні, екзистенціальні та трансцендентальні компоненти правової істини;

- виявити ознаки існування культурологічно-правової методології пошуку істини;

- обґрунтувати наявність етично-правової методології в пізнанні істини;

- розкрити сутнісну природу екзистенціалів, трансценденталій та чеснот у правовій істині;

- розвинути наукову думку про цінність кореспондентної теорії істини у праві, її функціональність;

- охарактеризувати дефініцію апріористської теорії істини у праві в метаантропологічному вимірі;

- розкрити значення явища когерентності та інтерферентності в пізнанні

правової істини;

- висвітлити дію трансцендентальної редукції та екзистенціальної діалектики пізнання істини у праві;

- розглянути процес пізнання істини у правозастосовній діяльності і кримінальному судочинстві;

- виокремити значення інтелігібельного та окремо сенсигельного процесу пізнання істини у праві.

Об'єкт дослідження – метаантропологічне обґрунтування істини у праві.

Предметом дослідження є гносеологічний вимір істини у праві.

Методи дослідження. Методи дослідження вибрано з огляду на завдання наукової роботи, з урахуванням об'єкта і предмета дисертації. Для найповнішої реалізації завдань і досягнення поставленої мети використано комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

В основі аналізу – філософські, загальнонаукові та спеціально-правові методи. До основних способів науково-пізнавальної діяльності у філософсько-правовому полі віднесено: системний метод та еволюційний – як базові для філософсько-правового осмислення істини у праві (розділи 1–3); герменевтичний метод – для філософського осмислення проблематики (підрозділи 1.1, 1.3, 3.3, 3.4); просторово-темпоральний метод – як спосіб аналізу істини у праві (підрозділи 3.1, 3.2); метод моделювання – як засіб філософсько-правового аналізу істини в юридичній діяльності (підрозділи 2.1–2.4); метод діалектики – як спосіб відтворення єдності об'єктивного і суб'єктивного, істини та істинності у праві (розділи 1–3); конкретно-історичний метод став способом дослідження істини у праві (розділ 1); метод дескрипції (опису) властивий дослідженню загалом.

Використовуючи зазначені методи та прийоми, сформульовано, зокрема, нові і такі, що наділені істотними ознаками новизни, положення та синтезовано висновки, що містять елементи новизни, а саме:

уперше:

- розкрито компоненти методології пошуку істини у праві: ордологічні,

екзистенціальні, трансцендентальні;

- доведено існування культурологічно-правової методології для пізнання істини в позитивному праві;

- охарактеризовано дію етично-правової методології в деонтологічній життєдіяльності людини;

- обґрунтовано гносеологію істини у праві за допомогою екзистенціалів, трансценденталій та чеснот;

удосконалено:

- дефініцію кореспондентної теорії істини у праві, її функціональну залежність між позитивним і природним правом, між правопорушенням і нормами позитивного права;

- дефініцію апріористської теорії істини у праві, специфіку прояву її в онтологічних, екзистенціальних та трансцендентальних вимірах;

- зміст коректного закону істини, явища інтерференції правової істини;

набули подальшого розвитку:

- явище трансцендентальної редукції в пізнанні істини, а також екзистенційна діалектика;

- застосування гносеологічного виміру істини в реалізації позитивного права, зокрема у кримінальному судочинстві, на перших п'яти стадіях кримінального процесу;

- інтелігібельне та сенсигельне пізнання істини у праві, їх взаємозумовленість.

Практичне значення отриманих результатів. Наукові результати, отримані в процесі дослідження, є вагомими для:

- *законотворчого процесу* – у процесі вивчення філософсько-правового змісту істини в юридичній діяльності, який полягає в багатоаспектних і різноманітних її функціях та завданнях у справі організації народу для досягнень цінного спільного блага; філософії моралі у правовій державі, обґрунтовано гносеологію істини у праві за допомогою екзистенціалів, трансценденталій та чеснот, які є онтологічними потребами для природного

творення правового суспільства (*довідка про впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження Господарського суду Львівської області від 14.03.2018 № 04-07/209/18; довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Франківської районної адміністрації Львівської міської ради від 14.03.2018 № 35-1666*);

– *навчального процесу* – для поглиблення та реконструювання етично-правової і культурологічно-правової методології;

– *наукової роботи* – для поглиблення і розвитку всіх багатоаспектних філософсько-правових та історичних процесів, які сприятимуть об’єктивному дослідженню української науки.

Особистий внесок дисертанта. Усі наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, отримані автором особисто. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки, рекомендації, пропозиції обґрунтовано автором самостійно, на підставі особистих досліджень та в підсумку опрацювання й аналізу значної кількості джерел монографічного, нормативно-правового та соціологічного характеру. Нові ідеї і розробки, пропозиції для впровадження опубліковано без співавторів.

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена та обговорена на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології (далі – ННПП) Національного університету «Львівська політехніка». Окремі положення та висновки роботи оприлюднені на засіданні кафедри теорії та філософії права ННПП Національного університету «Львівська політехніка», а також на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 11 квітня 2013 р.); «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 10 квітня 2014 р.); «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 16 квітня 2015 р.); «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 2016 р.); «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та

перспективи розвитку» (Львів, 11 квітня 2016 р.); «Захист прав та свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 2016 р.); «Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції» (Львів, 8–9 лютого 2016 р.); «Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича» (Львів, 19 травня 2016 р.); «Антропний принцип в контексті актуальних проблем філософії науки» (Львів, 15 грудня 2016 р.); «Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи» (Львів, 30–31 березня 2017 р.); «Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності» (Львів, 27 квітня 2017 р.); «Захист прав та свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 2017 р.); «Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції» (Львів, 8 грудня 2017 р.); «Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності» (Львів, 27 квітня 2018 р.); «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 17 травня 2018 р.); «Національні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (Харків, 3–4 серпня 2018 р.); «Захист прав та свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 2018 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 5 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних виданнях (Республіка Молдова і Республіка Словаччина) та 17 тез доповідей, оприлюднених на конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 200 сторінок, з них основного тексту – 160 сторінок, список використаних джерел (194 позиції) займає 16 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТИНИ

1.1 Генерація істини у філософсько-правовій науці

У процесі пізнання людина не тільки формує знання, а й оцінює їх. Істина як гносеологічне поняття характеризує відношення знання до реальності, точніше, до певного її фрагмента, що становить предмет гносеології. Знання є істинним, якщо воно відповідає своєму предмету. Таке розуміння істини сходиться до Платона й Аристотеля. Платон говорив: «...той, хто говорить про речі відповідно до того, які вони є, говорить правду, той же, хто говорить про них інакше, – бреше». Це розуміння вчені називають класичною концепцією істини [46]. У посткласичних філософських системах істина трактується як відповідність мислення відчуттям, збіг ідей та вчинків з прагненнями особистості, специфічна відповідність відчуттів, послідовний зв'язок даних науки та чуттєвого досвіду, реалізація ідеї постійного повернення до переоцінки цінностей, прояв свободи, певний ідеальний об'єкт [159, с. 336–338].

Гегелівська істина – це характеристика діяльності спекулятивного розуму, і в цьому аспекті вона не позбавлена певної містифікації. У його концепції людина для істини є засобом її реалізації. У Платона визначення істини органічно пов'язане з риторичною формою [115, с. 8]. Тобто є однією з фундаментальних ідей світобудови, присутність якої в реальному суцюзі постає необхідною умовою існування останнього [111, с. 104]. Аристотель пов'язував істину з чистою логічною формою її виразу, тобто із судженням [115, с. 8]. Р. Декарт стверджував, що критеріями істини є ясність і виразність думки чи ідеї: якщо певна ідея мені зрозуміла, то вона є істинною. Проте марксистська філософія як критерій істини пропонувала розглядати практичну

діяльність: якщо керуючись певною ідеєю, ми досягаємо успіху в діяльності, то ця ідея є істиною [158, с. 337].

Істина – категорія філософії, культури і богослів'я, які означають ідеал знання і спосіб його досягнення [106, с. 169]. У Біблії немає спорів, що таке істина, оскільки істина є реальністю Бога [125, с. 426–427]. Тобто Бог є найдосконалішим чистим буттям.

Тож ми бачимо, що істина в основному характеризується з двох позицій: філософії і богослів'я.

У богослів'ї істина – це результати природного і надприродного, а у філософії – природного та позитивного права, тому вважаємо за потрібне передусім дати характеристику істини з філософського погляду.

Істина – буття того сущого, яке називається істинним і являється відвертістю буття [163, с. 188].

Як філософська категорія істина, разом з категоріями добра і свободи, відображає глибинний смисл людського світовідношення та осягнення буття, шукань людського духу і творення гуманістичних ідеалів. Істина виражає сутнісний зміст та безпосередню мету пізнавального процесу і характеризує його результат – знання як адекватне відображення суб'єктивної й об'єктивної реальності у свідомості людини. Істина встановлюється через визначення відповідності пізнавального образу, знання реального стану речей у дійсності, що надає істині за своїм змістом незалежності від суб'єкта. Однак ця відповідність не розглядається як повний збіг пізнавального образу й об'єкта, оскільки останньому властива пізнавальна невичерпність, а процес пізнання завжди зумовлений історично, обмежений у своїх пізнавальних можливостях, залежить від рівня розвитку пізнавального інструментарію. На кожному конкретному етапі пізнавальний образ відносно правильно відтворює об'єкт, але з розвитком пізнання поповнюється новими якісними визначеннями предмета, дедалі точніше його відтворює. Тому істина не є чимось статистичним і незмінним, а розглядається як безперервний процес послідовного наближення до повноти відтворення [165, с. 253].

У класичній філософії виділяють дві принципово альтернативні парадигми трактування істини. Одна з них ґрунтується на принципі кореспонденції як відповідності певного знання об'єктивному положенню справ предметного світу. Яскравими представниками такого принципу є Аристотель, Ф. Бекон, Спіноза, Дідро, Гельвецій, Гольбах, Фейєрбах [16, с. 442].

Другим класичним принципом трактування істини є принцип когеренції, тобто відповідність знання іманентним характеристикам ідеальної сфери, скажімо, змісту Абсолюту, раціональній інтуїції тощо. Представниками такої концепції є Платон, Гегель, Августин, Декарт [16, с. 442].

Неможливо пізнати наукову істину логікою – лише життям [126, с. 246]. Здатність осягнення істини, яка щось відкриває без допомоги логіки, – це інтуїція. Виокремлюють два її різновиди: чуттєву та інтелектуальну. Інтуїція – це певна напівінстинктивна свідомість, водночас те, що стоїть вище від звичайної свідомості, за своєю пізнавальною силою є, по суті, надсвідомістю [133, с. 270].

Інтуїція не є чимось надрозумовим; вона – не тільки осягнення істини, але й почуття і розуміння, що саме це є істина. Інтуїції буває достатньо для бачення істини, але її не досить, щоб переконати в цій істині інших і самого себе [133, с. 271].

М. Шевців вважає, що істина – це як просторова величина у філософсько-правовій науці, що характеризується такими категоріями, як незмінність, повнота, цілісність, абсолютність, незалежність від жодних часових проміжків [175, с. 11].

Найповніше визначення істини наведено в енциклопедичному словнику: істина – це об'єктивний зміст свідомості, адекватне відображення предметів і явищ дійсності. Тут же знаходимо класифікацію видів істини: об'єктивна, конкретна, абсолютна і відносна. Об'єктивною визначають істину, яка об'єктивна за змістом і водночас суб'єктивна за формою (є результатом розумової діяльності). Конкретною називають таку істину, яка розкриває

істотні аспекти явищ з урахуванням конкретних умов їх розвитку. Істина, яка відображає предмети і явища дійсності не повністю, називається відносною. Абсолютною визнається лише та істина і тільки тоді, коли вона дає остаточне знання певних аспектів дійсності [142, с. 294].

Чимало філософів вважає, що відносність істини полягає в самому об'єкті пізнання. Будь-який об'єкт пізнання невичерпний, мінливий, має безліч властивостей. Тому повне дослідження об'єкта практично неможливе. Істина відносна, оскільки відображає об'єкт не повністю, а лише частково [145, с. 156].

Істина – універсалія культури суб'єкт-об'єктного ряду, вмістом якої є оціночна характеристика знання в контексті його співвідношення з предметною сферою – з одного боку, і сферою процесуального мислення – з іншого [16, с. 442].

Усі форми пізнання суб'єкта певним чином співвідносяться із зовнішнім світом. Для відображення цього співвідношення у філософії використовують категорію істини [133, с. 268].

Істина є незалежною від суб'єкта реальністю. Одним із традиційних підходів до істини є розгляд її не як властивості знання, а як суцього. Є два підходи до лематизації цієї проблеми: 1) буття істини безпосереднє, безвідносне до того, чи ми його знаємо; 2) буття істини є текст. У першому випадку істина подається спогадами про буття. У другому істина тлумачиться як автономне ідеальне царство пізнавальних значень, яке існує без суб'єкта, що пізнає. Вона як форма людського знання не може виникнути безвідносно до суб'єкта, який конститує міру її глибини та доказовості. Тільки акти обґрунтованого знання супроводжуються переживанням суб'єктивної впевненості в його достовірності, що й набуває смислу демаркації між солідною теорією та сліпим забобоном [133, с. 269].

В. Свинцов пише, що поняття істини містить особливу властивість знання, яке відображає фрагменти реальності [129, с. 76–84]. В. Хазієв конкретизує це визначення: істина як знання відповідає адекватній дійсності, тобто відображає справжні фрагменти реальності [169, с. 54–60]. Подібне

визначення знаходимо в А. Івіна: «Згідно з класичним визначенням істини висловлювання істинне, якщо воно відповідає дійсності, і помилкове, якщо воно не відповідає їй» [43, с. 85–93].

Для того, хто розуміє єдність абсолютного і відносного в людських знаннях, однаково неприйнятні як догматизм, який підносить відносні істини до абсолюту, що перетворює їх на непорушні, які не підлягають ніяким змінам догми, так і релятивізм, що проголошує, що всі наші знання тільки відносні і не містять нічого абсолютного (отже, й об'єктивного) [150].

Абсолютна істина – єдино правильна, безумовна істина. Тобто знання є певним поєднанням абсолютного і відносного. Його розмежування на абсолютну і відносну істини відбувається лише в часі, у процесі розвитку [165, с. 24].

Проте І. Нарський наводить чотири докази відносності істини. Перший доказ: знання про навколишню дійсність отримуємо за допомогою сприйняття, через органи чуття. На сприйняття впливає суб'єктивний досвід людини. Тому ми не може стверджувати, що отримане нами знання правильно відображає дійсність. Другий доказ полягає в тому, що важко впевнитися в точності вимірювань і обчислень, за допомогою яких були отримані знання. Третій доказ – істина (як уже згадувалося раніше) тільки частково відображає предмети і явища дійсності. Четвертий доказ – у змісті істини відсутній вичерпний перелік умов, який констатував би правильність нашого сприйняття дійсності [99, с. 27–37].

І. Нарський виділяє три види абсолютної істини: перший – це всеосяжне знання про всю об'єктивну і суб'єктивну реальність; другий – справжні елементи знання, які входять до складу відносних істин; третій – остаточні знання, зафіксовані в судженнях на зразок «вічних істин», тобто знання, які підтверджені історією і не можуть бути змінені [99, с. 27–37].

Л. Новак розрізняє не тільки «абсолютну», але й «повну», «цілісну», «остаточну» і «фрагментарну» істини: абсолютна істина – це беззастережно справжнє висловлювання; «повна» істина – це вичерпна відповідь на конкретне

проблемне питання, якій передувала ціла група правдивих висловлювань; «цілісна» істина – поєднання всіх повних істин про різні сторони деякого об'єкта; істина «остаточна» – це вичерпна безліч усіх цілісних істин про різні об'єкти, що розкриває їхні сутнісні зв'язки і відносини [99, с. 27–37].

Як справедливо зазначає багато авторів, до складу відносної істини входять елементи абсолютної істини. Тут і виникає парадокс відносної істини, який полягає в тому, що відносна істина у своїй основі містить абсолютну істину, але не зводиться до неї. У вітчизняній філософії парадокс відносної істини доводять на основі таких тез: до складу відносної істини входять абсолютно істинні твердження, а гносеологічно невизначені твердження згодом будуть змінені або вилучені; істинні твердження можна розглядати як відносну оману зворотного ступеня хибності, а залежно від зміни умов, посилення практичних вимог або їх заміни можуть перетворитися на брехню, тоді «істина стане помилкою, омана – істиною»; твердження на зразок «вічних істин» можуть бути не тільки абсолютними, але й відносними. На відносну істину ці твердження перетворюються в тому випадку, коли у практичних вимогах до знання акцент переноситься з точності констатації деяких фактів на максимально досягну повноту знання про зміст цих фактів [99, с. 27–37].

Наука, як наголошує Б. Рассел, вчить нас, що ми здатні пізнавати, але те, що ми здатні пізнавати, обмежено. Ніякого іншого критерію істини, більш фундаментального і надійного, ніж практика, людство не має у своєму розпорядженні. У підсумку тільки на основі практики можливо встановити існування об'єктивної істини в людських знаннях, і практика у своєму розвитку забезпечує виконання цього завдання [109].

Основними характеристиками істини є: об'єктивність – незалежність від суб'єкта змісту знань об'єкта; суб'єктивність – залежність від суб'єкта форми знань і характеру відображення об'єкта; абсолютність – повнота, точність і вичерпність відображення об'єкта у свідомості суб'єкта [1, с. 137].

Абсолютна істина в широкому розумінні є ідеалом, межею, до яких прагне пізнання, але ніколи не досягне. У вузькому розумінні – абсолютна

істина є повнотою і вичерпністю відображення окремих сторін об'єкта в конкретний момент і в конкретному місці [1, с. 137]; відносність – незавершеність, неточність і приблизність відображення об'єкта у свідомості суб'єкта; таке відображення постійно уточнюється, поглиблюється, тобто змінюється в процесі пізнання. Особливо внаслідок зміни умов існування об'єкта чи умов здійснення пізнавального процесу [1, с. 138]; конкретність – залежність змісту та істинності знань, форми здійснення пізнавального процесу від умов та обставин, які впливають на стан об'єкта, а також на поведінку, цілі і пізнавальну позицію суб'єкта [1, с. 138].

Істина є подвійним компонентом пізнання – вона одночасно виступає і як процес, і як результат пізнавальної діяльності суб'єкта [1, с. 138]. Як процес вона відображає знання про об'єктивний світ, який перебуває в безперервному русі і перетвореннях, що надає відповідного характеру пізнанню і знанню [1, с. 139].

Об'єкт пізнання має невичерпну множину характеристик та ознак, тому пізнання є процесом безконечним. Множина об'єктів пізнання, предметів і явищ реального світу, є безмежною, тому пізнання такої множини не може дійти якоїсь межі. Потреби й інтереси суб'єкта, що пізнає і перетворює світ, постійно розширюються і модифікуються, тому перед пізнанням постають щораз нові завдання і цілі, які спрямовані на задоволення зростаючих і поглиблених інтересів. Суб'єкт, пізнаючи й освоюючи одні моменти і грані об'єкта, відкриває собі шлях до пізнання й освоєння нових компонентів та граней – і так у «геометричній прогресії» [1, с. 139].

Істина, як властивість знання, постає в парадигмі суб'єктно-об'єктних відношень: 1) слова суб'єкта мають відповідати його судженню; 2) судження суб'єкта повинні відповідати дійсності. Концептуалізація істини як відповідності знання реальності наділяє її низкою принципових властивостей [133, с. 269].

Об'єктивна істина є незалежним від людини та людства пізнавальним змістом. За формою істина суб'єктивна: вона – властивість людського знання.

За змістом істина об'єктивна, оскільки не залежить від свавілля свідомості, визначена відображенням у ньому матеріальним світом. Об'єктивність істини повідомляє знанню ідею об'єктивної реальності, без чого знання є ілюзорною, умовно значущою конструкцією. Як би не змінювалася наука, незмінним буде залишок першого пізнання [133, с. 269].

Об'єктивна істина визначається як такий зміст людських знань про дійсність, який не залежить від суб'єкта, ні від людини, ні від людства [164, с. 243].

Відносна істина – це таке знання, яке, по суті, правильно, але не повно відображає дійсність і надає їй всебічного вичерпного образу [164, с. 244].

Абсолютна істина – це такий зміст знань, який тотожний своєму предмету і який не буде спростовуватися подальшим розвитком пізнання та практики [164, с. 244].

Критерієм істини не може бути ні свідомість суб'єкта в будь-яких її проявах, ні предмет пізнання. Критерій істини може виконувати свою функцію лише тоді, коли він включається як певна дія в сам процес пізнання і водночас підкоряється закономірностям дійсності [164, с. 248].

Істина як гносеологічна категорія нормативізує правовий процес, пізнання стає нормативним і правовим [53, с. 37], це – гносеологічна характеристика мислення в його відношенні до свого предмета. Ідею називають істинністю, якщо вона відповідає своєму предмету, тобто представляє його таким, яким він є насправді [158, с. 336].

У гносеології права істина розуміється передусім як процес пізнання істини, кожен з етапів якого може дати тільки відносну істину. Фіксація якогось моменту пізнавального процесу як абсолютно істинного призупиняє сам процес і перетворює істину на хибність через невідповідність новим умовам й обставинам. Саме на неврахуванні цієї гносеологічної обставини побудована абсолютизація позитивістами значущості норм закону [53, с. 37].

Пізнання права і право як пізнання – це дві сторони єдиного гносеологічно-правового процесу [53, с. 37].

Істина у праві – відповідність закріплених у юридичних актах тверджень, висновків, приписів реальним процесам і фактам. Як результат пізнавальної діяльності певних суб'єктів істина – за змістом – повинна мати об'єктивний характер. Специфічною ознакою істини у праві є те, що вона містить знання про справжнє значення для певних суб'єктів, для їхнього існування і розвитку тих або тих природних і соціальних явищ. Іншими словами, істина у праві завжди охоплює оцінні знання і вони так само мають бути за змістом об'єктивно істинними. Оскільки йдеться про право як явище юридичне, тобто державно-вольове, істина у праві виявляється і в правотворчості, і в праворозумінні [181, с. 729].

Правотворча істина полягає в тому, що закони та інші норми права відповідають переважно реальним умовам життєдіяльності, потребам і можливостям усіх суб'єктів суспільства, їх спільнот та об'єднань, адекватно відображають їх. Цей різновид істини у праві, з огляду на її повноту, вичерпність і незмінність, може мати як абсолютний, так і відносний характер, адже така істина вводить до свого предмета тенденції суспільного розвитку, а тому вона конкретно-історична і соціально змістовна. Досягнення правотворчої істини забезпечується дотриманням у правотворчій діяльності закономірностей соціального пізнання, закріпленням його результатів у законах та інших джерелах об'єктивного юридичного права. Тому однією з неодмінних засад сучасної цивілізованої правотворчості є принцип науковості, тобто вимога врахування і запровадження у цій діяльності висновків суспільних, зокрема юридичних, наукових [181, с. 729].

Правозастосувальна істина полягає у відповідності життєвим реаліям тих висновків правозастосувального рішення, які торкаються фактичних обставин юридичної справи, тобто юридичних фактів. Оскільки у правозастосовному пізнанні йдеться звичайно про встановлення істини факту, то цей різновид істини у праві повинен мати абсолютний характер. Особливості правозастосувальної істини зумовлюються тим, що: предмет її здебільшого формально обмежений, оскільки його досить чітко окреслено у правових

нормах; засоби її встановлення, тобто докази, заздалегідь визначено так чи інакше обмежено процесуальним законодавством; процедуру правозастосовного пізнання, у процесі і в результаті якого має бути встановлена істина, так само більш-менш регламентовано законодавством; регламентовано способи і засоби оскарження контролю і спростування правозастосувальних висновків з огляду на їх фактичну достовірність, правильність. На досягнення цього різновиду істини спрямована така вимога належного застосування правових норм, як обґрунтованість [181, с. 729].

Процесуальність визначається діалектикою абсолютності та відносності істини, зводиться до того, що істина є динамічною якістю пізнання, що виникає як незалежний підсумок окремих суб'єктивних пізнавальних актів, які здійснюються людством у заданих умовах. Конкретність виконує нормативну функцію, зобов'язує брати до уваги реальні соціально-історичні, матеріально-практичні передумови, виміри формування і виробництва змісту пізнання [133, с. 271].

Істина в реальній формі фіксується несуперечливо, тобто вона повинна бути такою цілісністю, в якій немає суперечливих, багатозначних позицій, як екзистенція вона є раціональною, об'єктивною, співвідноситься з несумісним стосовно до людини буттям, тому вона має незалежний від суб'єкта об'єктивний зміст. Істина екзистенціально співвідноситься зі сумісним стосовно людини «буттям для нас», тому вона має суб'єктивно значущий зміст. Істина першого роду передає належність до реальності, а другого – до життєвої повноти [133, с. 271].

Тож можемо стверджувати, що концепція істини у праві є абсолютною, тобто вона або є, або її немає. Ми чітко стверджуємо, що відповідальність є або її немає, тобто потрібно розмежовувати.

Відносність істини полягає в її неповноті, умовності, приблизності, незавершеності, у входженні в неї суб'єктивно значущих компонентів, які постійно усуваються із знання як несумісні з природою речей. З одного боку, відбувається нагромадження істини в пізнанні, а з іншого – виникає той масив

знання, який підносить уже не до актуального пізнання, а до його історії [133, с. 271].

Отже, істина у праві – це онтологічна вимога гносеологічного критерію оцінки правосвідомості суб'єкта з адекватним відображенням фактів.

1.2 Природно-правова методологія пізнання істини

Пізнати правову істину не так легко і не кожній людині це вдасться. Очевидно, що існують певні правила, алгоритми, закономірності та інші чинники, які допомагають пізнати істину. Загалом розв'язок цієї проблеми полягає в методології пізнання.

Під методологією варто розуміти набуті установки, сформовані погляди, певну точку зору і взагалі світогляд, який можна реалізувати за допомогою методів, підходів та засобів. Самі установки без методів не реалізуються, не є дієвими. Але й використання методів потребує певних правил, які загалом іменуються методикою. Без відповідних методик метод може створити засадничу установку, не привести її в суспільну дію. Тобто методологію визначає інтегроване поняття певних установок, методів і методик. Причому методологія відображає інформацію, яка міститься здебільшого в підсвідомій зоні. Адже установки стосуються власне знань, їх залишку (залишковий мінімум, зріз знань). Тому в підсвідомості для формування методології провідну роль відіграють загальні враження від набутих знань [137, с. 11–12].

Розглядаючи методологічні установки пізнання істини у праві, потрібно з'ясувати їх генезу. Видається, що підходи для пізнання природної істини повинні бути природними. Тобто йдеться про природно-правову методологію пізнання істини, яка впливає з установок природного права.

З уваги на те, що природне право як наука в широкому розумінні – це вчення про філософію правової культури, її онтологію та гносеологію, про синергетичні правові процеси, правову красу для морального обґрунтування свободної волі людини у правовому просторі [137, с. 149], доцільно звернути

увагу, що генеза методологічних установок впливає із залишкового мінімуму знань і почуттів, які містяться у підсвідомій зоні у вигляді сформованих поглядів, власної позиції, яка має бути природною і синергетичною. Яким вимогам відповідають деякі, чотири щонайменше, філософські вчення: ордологія, антропологія, метаєтика, феноменологія та ін.

Ордологія як вчення про буття формує методологічні установки, які впливають з архетипів культури, національної ідентичності, етнічних засад тощо. Серед таких основних установок, які скеровані на пізнання правової істини в ордологічному вимірі, є: виміри архетипів людського буття, настанови поколінь, сповідування релігійної канонізації, реалізація національних традицій, природно-суспільні імперативи, державні приписи, міжнародні імперативи, ціннісні цивілізаційні запити та ін.

Вимоги архетипів людського буття сягають у прадавнину життєдіяльності, звідки ми отримали веління людей досягати істини на основі колективного несвідомого.

Архетип (від гр. – початок, походження, слід, відбиток) – у широкому розумінні – наскрізні символічні структури історії культури, асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідомого функціонування людських цінностей: істина – добро – краса, що властиво всім епохам цивілізаційного розвитку [166, с. 39]. Тобто архетип істини на підсвідомому рівні природно вимагає від людського угруповання завжди керуватися тим, що відповідає дійсності. Архетипи істини збереглись й охороняються суспільством, праведними людьми тощо. Зла в архетипах немає. Колективне несвідоме не може випромінювати фальшивих злих установок, намірів, оскільки зло не є онтологічною установкою.

Настанови поколінь щодо пізнання істини передусім впливають із змісту національної ідеї. В Україні, до прикладу, національна ідея міститься здебільшого в тексті Державного Гімну «Ще не вмерла України...»: територія, незалежність, державність, свобода, мова. Ці атрибути української національної ідеї визначають основний зміст настанов поколінь, вони є важливими

установками пошуку істини у праві і державотворенні. Кожен атрибут національної ідеї виплеканий всіма поколіннями (кожним поколінням більшою чи меншою мірою), тому пошуки істини потрібно здійснювати з наявним залишковим мінімумом і сформованим у правосвідомості поглядом.

Сповідування релігійної канонізації не є складною методологічною установкою для пошуку істини. Україна – багатонаціональна держава, і кожна нація має природне право мати свою канонічну Церкву. Різні суперечки на буденному рівні є необґрунтованими, коли не враховуються природні підходи, які канонічно обґрунтовані основними богословськими джерелами щодо буття тої чи іншої Церкви. Кожна церква своїм канонічним правом вибудовує методологічні установки пошуку істини, які повинні пропонуватися державі для можливої реалізації у практичній діяльності.

Реалізація національних традицій пов'язана з дотриманням, виконанням, використанням та застосуванням народного права в пошуку істини. Цей пошук насправді відобразатиме закономірні потреби людської спільноти.

Народне право формує народна творчість як своєрідне відображення сукупності природних норм, які є регулятором поведінки людини. Регулювання людської поведінки народним правом здійснюється двома способами: зовнішнім і внутрішнім. Перший передбачає дію офіційних і неофіційних приписів, які мають певні ознаки, функції, санкції.

Звідси й початок утворення державного права як різновиду народного. Внутрішній спосіб – це правові почуття, позитивні емоції, реальне сприйняття світу, духовно-моральні норми тощо [175, с. 13]. Стає зрозуміло, що народне право, звичаєве право, ніколи не виносить, не продукує фальшивої істини, а відображає справді народну потребу у природному регулюванні суспільних відносин.

Варто наголосити, що в Україні до звичаєвого права ставилися особливо шанобливо. Воно вважалося «давниною», «пошліною», «дійсно народним правом», і протиставлялося «новині» – законодавству, нав'язаному значною мірою іноземними володарями. «Новини вводити і старовину не рушити» –

така вимога часто висувалася від імені населення претендентам на владу в державі [86, с. 195].

Природно-суспільні імперативи завжди в пошуках істини, оскільки держава часто не визнає суспільство, не прислухається до нього. Хоча суспільство й відмінне від природи, проте його імперативи завжди справедливі. Суспільна істина має природне відображення, оскільки захищає народ, а державу коригує. Особливо цінними природно-суспільними імперативами володіє громадянське суспільство, проти якого часто непомітно виступає держава.

У пошуках істини державні приписи потрібні, оскільки вони оперативно реагують на всі події, які відбуваються в країні. Але тут існує багато перегинів, неадекватностей. Річ у тому, що державні службовці не завжди відчують себе слугами народу, а уявляють себе диктаторами, а інколи й гнобителями. Тому очікувати у підготовлених ними державних приписах пошуку істини, яка була б природною, ніколи не варто. Щоб державні приписи, законодавство були скеровані в бік істини, державна влада має бути дійсно народною.

Міжнародні імперативи більше тяжіють до пошуку істини, проте тут існує багато застережень. Зокрема, це стосується авторитету держави, на яку поширюються ці імперативи, на міжнародній арені. Якщо у цій державі не відбувається справжніх демократичних перетворень, то міжнародна асоціація мало проявлятиме ініціативи в пошуку істини. Крім того, міжнародні імперативи мало коли проявляють себе у винесенні об'єктивних істин, якщо це заторкує їхні матеріальні інтереси. Ще однією з причин є те, що розвинуті держави або не можуть, або не хочуть зрозуміти слаборозвинуті. Тому юридична допомога або не надаватиметься, або вона буде малоефективною.

Нарешті така ортологічна установка як ціннісні цивілізаційні запити скеровує методологію пізнання істини на задоволення суспільних потреб, які щоразу виникають. Тобто культура творить потреби, цивілізація висуває їх на передній план, актуалізує їх значення, а для праведного життя потрібні не всі цивілізовані запити, а тільки ціннісні. Ціннісна цивілізація завжди узгоджується

з природною потребою, необхідністю, доцільністю, перспективністю. Наприклад, цивілізаційні запити можуть спонукати шукати істину в тому напрямку, який суперечить природі.

Удосконаленням пошуків істини займається антропологія. Це стосується, зокрема, таких антропологічних установок, як поява відчуття, сприймання, уявлення, мислення тощо.

Відчуття істини відображає зв'язок свідомості людини з природно-правовим простором. Якщо людина відчуває своє місце в координатній системі простору, то вона може дати об'єктивну оцінку правовій ситуації. Істинне пізнання дійсності здійснюється через відчуття і є вихідним ступенем. Тобто пізнання правової істини починається з відчуття, яке й називається правовим відчуттям.

Правильно відображаючи об'єктивну реальність, проходячи перевірку практикою, відчуття забезпечують орієнтування людини в навколишньому середовищі. Теорія відображення розглядає відображення як копію, знімок з дійсності, як суб'єктивний образ властивостей навколишнього світу [154, с. 277–278]. Будучи копією з дійсності, відчуття є ведучою методологічною установкою, оскільки без відчуття істини людина не може здійснювати життєдіяльні функції, почувається невпевнено.

Важливою формою чуттєвого відображення є сприймання, яке для пошуку істини є антропологічною установкою. В енциклопедії зазначено, що сприймання – це чуттєве осягнення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей та особливостей при безпосередній їх дії на органи чуття. Чуттєве джерело сприймання – відчуття, опертя на яке характеризує сприймання як процес формування образу предмета і як результат цього процесу – сам образ [166, с. 607]. Ідеться про те, що людина повинна розпізнати істину своїми органами чуття та розумом, тобто відрізнити її від неістини. Для цього існують властивості істини, її ознаки, які завжди потрібно порівнювати з іншими відмінностями.

Для методології пізнання істини важливою установкою є уявлення.

Уявлення – одна з пізнавальних здатностей, що полягає у відтворенні об'єкта в формах наочного образу на основі попередньої даності його в чуттєвому досвіді. Уявлення може формуватися й існувати за відсутності безпосередньої дії на органи чуттів. Воно може бути результатом і одноразового, і багаторазового акту відчуття та сприймання одного й того самого об'єкта або багатьох однорідних об'єктів [166, с. 660].

Для відшукування істини потрібна ще й уява як певна видумка, ідеал, гіпотеза, що потребують доказів, теорії і породжують різні дискусії. Шляхом уявлення відтворюється те, що було раніше, а потім зіставляється, узагальнюється для обґрунтування об'єктивної істини.

Мисленнєва методологічна установка в теорії пізнання істини є обов'язковою. Відомо, що мислення – це процес вирішення проблем, які відображаються в переході від умов, котрі задають проблему, до отримання результату. Мислення передбачає активну конструктивну діяльність з переструктурування вихідних даних їх розчленування, синтезування і доповнення. Воно може виражатися різними способами з погляду взаємодії внутрішніх процесів і зовнішніх дій, а також взаємовідношення чуттєвих і нечуттєвих компонентів [105, с. 626].

Щоб отримати істину, людині доводиться вдаватися до різних мисленнєвих операцій, абстрагувань, моделювання ситуацій, класифікацій тощо. Стиль мислення повинен формувати таку методологічну свідомість, яка сприяла б розкриттю евристичних можливостей у пізнанні правової істини. Досягнення такого результату можливе за умови природного мислення та високої духовної культури.

Досліджуючи наступну методологічну установку – метаетику, зауважимо, що це наука про думки і почуття у трансцендентальному вимірі, які відносяться до моральних чеснот. Б. Мондін вважає, що терміном «чеснота» зазвичай позначається звичка, тобто тверда і стійка схильність чинити благо: це консолідована схильність до добра тією мірою, що доброчесний схильний чинити благо спонтанно, з живою насолодою. Чеснота є дієвим набутиєм

навиком, що досягається дисципліною та вихованням, її можна назвати другою природою, вона стосується не тіла, а душі, є внутрішнім здоров'ям, здоров'ям душі, красою і сяйвом душі [95, с. 88–89]. З уваги на те, що в метаетиці існують відомі античності чотири кардинальні моральні чесноти, їх і потрібно вважати методологічними установками пошуку істини у праві. Ідеться про розсудливість, справедливість, мужність і поміркованість.

Розсудливість скерована не на споглядання істини, а на її реалізацію. Вона привчає розум вибрати належні засоби для досягнення останньої мети – щастя, скеровує на праведний шлях, піднімає людину на висоту її гідності. Без проводу розсудливості інші чесноти ризикують провалити своє завдання [95, с. 89–91]. Методологічна установка розсудливості для пізнання істини та її реалізації у праві спонукає людину до творчості й одночасно стримує її від надмірних прагнень. Істина відкривається розсудливій людині, оскільки вона здатна приймати правильні виважені рішення, може правильно судити людей і взагалі вміло управляти певною ділянкою роботи в суспільстві.

Установка справедливості в сучасному стані розвитку суспільства, де на істину майже не звертають уваги, є вкрай актуальною. Дуже багато людей не володіють цією чеснотою і навіть не намагаються її набути.

Справедливість – це етична категорія, яка означає відношення до людини і світу на основі уявлень про права людини. Вона реалізується в діях, які відзначаються розуміння належного. Фундаментальною особливістю справедливості є об'єктивна оцінка вчинків і взяття відповідальності за них [160, с. 337]. Для об'єктивної оцінки вчинків необхідна істина. Тобто справедливість як методологічна установка завжди скерована у правовому явищі на те, щоб здобувач істини вніс свій внесок у суспільне благо, яке повинні формувати вчинки членів суспільства.

Для пізнання істини у праві потрібна така методологічна установка, як мужність. Ідеться не про мужність у фізичному розумінні, а в духовному. Із цього приводу в енциклопедії зазначається, що мужність характеризується моральною твердістю, стійкістю духу перед важкими випробуваннями, а також

такою рішучістю у відстоюванні моральних переконань, яка не зважає на можливі втрати (зокрема й інтелектуальні, соціальні та психологічні) [105, с. 618–619]. Відомо, що в боротьбі за істину, її встановлення у правовому явищі потрібно відважитися і діяти так, як велить внутрішній імператив будь-якого обов'язку. Це свідомий, сміливий вибір у конкретній ситуації й етично достойний спосіб поведінки. Якщо людина постійно діятиме під такими установками, то це будуть стимули моральних мотивів для інших. Звичайно, у сучасному світі методологічна установка мужності проявляється дедалі рідше, оскільки перевагами матеріальних здобутків над духовними замість мужності у встановленні правової істини виступає підкуп, рейдерство, наглість та інші негативні якості.

У метаетиці гідне місце займає така методологічна установка як поміркованість. Поміркованість у праві використовують як здатність людини до розсудливості, що націлює на правильні й розумні висновки.

Крім того, поміркованість, як стриманість, яка є спільним правилом чеснот, ціниться найбільше в поміркованості тих задоволень, які походять ще від найприродніших дій і від найпотрібніших у житті речей, найважче контролюються та регулюються [95, с. 94].

Адже в процесі пізнання правової істини часто виникають пожадливі прагнення, тому поміркованість виступає регулятором пристрастей. Істина завжди здобувається гіркотою, зацікавлені особи у здобутті істини схиляють до різноманітних благ. Потрібна неабияка сміливість, розважність, щоб зробити розумно згідно з природними вимогами.

Феноменологія вивчає виняткові явища, які досягаються чуттям. Це своєрідна теорія гаданості (уявності, позірності), предмет якої міститься в чуттєвому спогляданні незалежно від свідомості. Важливим є те, що феноменологія має свої установки, принципи, які раціональним способом осягнути неможливо, оскільки вони перебувають на чуттєвому рівні в метафізичному трансцендентальному вимірі. На нашу думку, методологічними установками феноменологічного походження є онтологічні закони природи:

система онтологічних законів світла, система онтологічних законів простору і часу, система онтологічних законів рослинного світу, система онтологічних законів Сонячної системи, система онтологічних законів розвитку природи водоповітряного простору, система онтологічних законів розвитку природи наземного простору, система онтологічних законів спокою. Ці закони висвітлено як проблеми філософії права [135, с. 127–156].

Вказані сім груп онтологічних законів є нормативними структурами, які регулюють весь Всесвіт і діють імперативно, але закономірно, феноменологічно обґрунтовуючи істину як природну догму. Звичайно, зрозуміти ці феноменологічні установки людина повністю не може, оскільки це закони природи, багато з яких для людини є таємницею. Проте методологічні імперативи природних законів діють на людину непомітно (в основному на органи чуття), їх можна назвати феноменальними. Для пізнання істини онтологічні закони мають вирішальне значення, оскільки з ними порівнюють всі інші гадані твердження.

Тому метою феноменології є схопити, або ж, що, зрештою, те саме, визначити сутність фактичних даних досвіду [95, с. 21]. Тобто за допомогою феноменологічних установок людина відчуває, сприймає те, чого не набув досвід, а інколи й заперечує те, чого набув досвід. Можна сказати, що феноменологічна методологія прокладає природно-законний шлях до істини і часто перетворюється на феноменологічний досвід.

Другим і третім визначниками методології (після установок) є метод і методика. У філософії права зазначається, що методи і методика не залежать від установок і не повністю відображають методологію. Вони є окремими поняттями, лише частина знань про методи й методику допомагає реалізувати установки, тим самим повністю сприяючи формуванню методології [137, с. 10].

По-різному дослідники підходять до визначення методу та класифікації методів.

Метод (від гр. – шлях, пізнання) – це спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя, сукупність прийомів чи операцій практичного або

теоретичного освоєння дійсності, впорядкованих вирішенням конкретного завдання [90].

Метод філософії права як сукупність пізнавальних засобів і прийомів філософсько-правового дослідження, як шлях пізнання, що веде від об'єкта до предмета, – це також теоретична форма, сама теорія в її самопізнанні, розвитку, поглибленні, оновленні, а не якийсь позатеоретичний інструмент (позафілософський інструмент або феномен, який логічно перетворює незнання на знання, повсякденне уявлення і думку – на наукові (які мають теоретичне, філософське значення)) [10].

На нашу думку, метод – це спосіб реалізації установок наукових поглядів для пізнання істини. Метод, знайшовши істину в об'єкті дослідження, знаходить більш конкретну істину і у предметі дослідження. Якщо, наприклад, об'єктом дослідження філософії права, як зазначає С. Сливка, є сфера реалізації духу природного права, то предметом є суть і закономірності втілення свободи в суб'єктивному дусі права [137, с. 57–59]. Тобто за допомогою методу людина у сфері реалізації установок може знайти щось усталене, необхідне, хоча й індивідуальне, але суб'єктивно істинне. Проте для цілісного пізнання істини важливо знати, чим здійснювати це пізнання, тобто яким методом, оскільки їх є досить багато. Тому важливо здійснити класифікацію методів.

Існують філософські методи (діалектичний, історичний, логічний, системний, аксіологічний, метафізичний); загальнонаукові методи (аналіз, синтез, аналогія, порівняння, індукція, дедукція, спостереження, експеримент, вимірювання та ін.); спеціальні методи конкретних наук (наприклад, кримінального процесу, слідчий експеримент, зовнішнє спостереження, проникнення у злочинні групи, засада, прослуховування, пеленгація, допит, очна ставка, опитування свідків тощо) [91]. Також серед наукових методів виокремлюють описові, умоглядні, генетичні, порівняльні та ін.

Метод завжди тісно пов'язаний з теоретичною домінантою, з теорією. Неодноразові спроби створення універсального наукового методу, який однакового застосовувався би до всіх сфер пізнання (методологічний монізм),

не були успішними. Кожний предмет і кожна сфера вимагають свого власного методу, проблема полягає в забезпеченні їх поєднання і взаємодії в межах конкретної теоретичної побудови [162, с. 558–559]. Вважаємо, що власні методи повинні впливати з природно-правової діалектики, екзистенційного та метафізичного вимірів. Ступінь освоєння духу права є детермінантою методу дослідження істини.

Методика (в пер. з гр. означає галузь педагогічної науки, що досліджує закономірності навчання певного виду діяльності) – це сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи. Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та операцій [90]. У методиці дослідження важливо використовувати певний науковий такт, який обґрунтовує аргументування.

Аргументування – це логічний процес, суть якого полягає в тому, щоб довести істинність власних суджень (того, що хочемо довести, тезу доказу) за допомогою інших суджень (тобто аргументів, доказів). Аргументами можуть слугувати положення, істинність яких була доведена або ж які ні в кого не викликають сумніву, тобто аргументи мають бути істинними [90]. Такими аргументами, на нашу думку, є природно-правові постулати, які обґрунтовані канонічним правом.

Отже, природно-правова методологія пізнання істини є складним поняттям, яке в загальних рисах має свій алгоритм: формування установок, вибір методів, аргументація методики. Гештальт цього алгоритму є індивідуальним, який виводить на суб'єктивну істину.

1.3 Гносеологія правової природи істини у метаантропологічному вимірі

Однією із цінностей права є встановлення істини в різноманітних відносинах. Цю дію офіційно виконують юристи, яким суспільство довірило вирішувати долі в особливих випадках, які не завжди пов'язані з

правопорушеннями. У неправових відносинах істину намагаються встановити треті особи. Також звертаються до істини між собою дві зацікавлені особи. Існують й інші ситуації, які потребують істини. Отож дослідження в цьому напрямку має велике практичне застосування.

Істина – це властивість тверджень, яка полягає в їхній правдивості, відповідності діяльності тощо. Це лише судження. У наукових пошуках слід прагнути не стільки сформулювати істину, скільки відокремити, збагнути її. Шукати істину не означає шукати істинні твердження, розкрити істину як шлях та життя замість абстрактних інтелектуальних постулатів [40, с. 49–50]. Життєвий досвід людства виторгував декілька перевірених практикою шляхів, кожен з яких має свою цінність. Ці шляхи найбільше обґрунтовують, причому незалежно один від одного: богослів'я, релігія, філософське богослів'я, філософія, наука, культура, філологія [95, с. 224; 116, с. 646, 651; 105, с. 169].

Богослів'я породило первинне слово «е́мет», яке означає надійність, вірність, справедливість тощо. Встановлено гімн істини: вона є сила, і царство, і влада, і велич всіх віків: благословенний Бог істини. Оскільки богослів'я доводить, що властивістю будь-якої людини є істина, то її потрібно мати в серці (як екзистенціал). Зубожіння, винищення істини переважно супутні можливим бідам, які чекають на народ за непослух волі Божої [116, с. 646–647]. Тобто старозавітне поняття «е́мет» означає реальність, яка вважається дійсною й обов'язковою, а тому і є істиною [116, с. 426]. Отож істина – це реальність існування Бога, Ісуса Христа, Святого Духа і Євангелія та означає правдивість [124, с. 426–428]. По суті, полемік, суперечок щодо істинного у світі практично не виникає. А ті поодинокі розбіжності з Богословською догмою, які все-таки трапляються, називають єресю, яка невдовзі зникає з поля зору богословів та вірян.

Релігійні обґрунтування істини мають різний зміст, що залежить від національних ментальностей, від точки опори, відліку історії, що лежить в основі розглядуваного поняття. Зокрема, у буддизмі пропагуються чотири «шляхетні істини». Перша істина (дукха): «існує страждання». Його неодмінно

й обов'язково зазнає будь-яка жива істота, тому все життя – страждання [124, с. 48]. Світ повний страждань. Народження – страждання, смерть – страждання. З'єднання з неприємним – страждання, розлучення з приємним – страждання. Навіть нейтральні емоційні стани не вільні від впливу причин та обставин, які людина не може контролювати. Людина залучена до процесу, який передбачає страждання [123]. Друга істина (самуд): «є причина страждання» – наше «Его», у якого є бажання. Вони стимульовані невіглаством і приводять до дій, що створюють карму [124, с. 48]. Причина страждання полягає в жадобі, що призводить до круговороту народження і смерті. Джерело страждання – прихильність і ненависть, корінь яких міститься у невіданні, незнанні істинної природи всіх істот і неживих предметів. Це хибний світогляд, вигадування повної протилежності істини, помилкове розуміння реальності [123]. Третя істина (ніродхі): «можна припинити страждання». Повне викорінення і добрих, і поганих бажань відповідає стану нірвани, коли людина перериває процес відродження [121, с. 48]. Усунення забруднення розуму (прихильності, ненависті, заздрості й нетерпимості), добрі думки, добра карма – це і є істина про стан за межами страждання і причин [123]. Четверта істина (марга) стверджує: «є шлях до припинення страждань». Це так званий «благородний восьмирічний шлях», який складається з правильного розуміння, правильного наміру, правильної мови, правильної поведінки, правильного життя, правильного зосередження. Цей шлях у буддизмі дістав назву «середнього шляху» [121, с. 48]. Він пов'язаний з трьома різновидами плекання чеснот: моральністю, зосередженням і мудрістю. Духовна практика проходження цими шляхами приводить до істинного примирення страждання і знаходить свою найвищу точку в нірвані [123].

Істину в ісламі сформульовано у вигляді п'яти «стовпів ісламу». Першим стовпом є свідчення істини – «Немає бога, крім Аллаха; Мухаммед – пророк Аллаха». Свідчення істини повинно виявлятися, бодай раз у житті, голосно, правильно і свідомо, з розумінням його значення і за велінням серця. Це фундаментальне переконання лежить в основі віри в ангелів, в Коран,

черговість пророків, у Судний день. Другим стовпом є п'ять щоденних колективних молитов. Третім стовпом є обов'язковий податок, який називається закят («очищення, що означає, що виплата податку робить залишок багатства чистим з точки зору права і релігії»). Це єдиний постійний податок, введений Кораном, він стягується щорічно у вигляді зерна, худоби і грошей. Обсяг залежить від продукції. Четвертим стовпом є піст протягом місяця рамадана. Утримання починається удосвіта і закінчується із заходом сонця, впродовж дня їсти, пити і курити заборонено. Для того, хто хворий або мандрує, піст можна відкласти до «іншої рівної кількості днів». «Для тих, хто може дозволити собі це», рекомендується також щоденне годування якогось бідного. П'ятим стовпом є щорічне паломництво (хадж) в Мекку, яке є обов'язковим для кожного мусульманина, котрий один раз у житті повинен «забезпечити когось, хто здатний скоювати його» і надати достатньо провізії для сім'ї на час його відсутності [15, с. 772–773].

Індуська релігія найбільше вбачає істину у природному законі карми. Карма (від санскр. – дія, діяння, справа, жертвоприношення, жеребкування) – одне із центральних понять індійської філософії, релігії та культури. У цьому природному законі відображено вплив суми скоєних індивідом дій (тілесних, мовних, майнових, ментальних) на все його подальше життя і характер (майбутній соціальний статус, стать, зовнішність, тривалість життя, благополуччя, здоров'я тощо). Тобто карма – це результат людських добрих і поганих вчинків, які за невблаганним законом причин та наслідків викликають справедливу відплату як передумову подальшого існування. Карму можна ще розуміти і як духовну працю з метою морального вдосконалення людини. Вона не лише визначає способи існування індивіда, а й подолання людської недосконалості та звільнення від тягара безконечних перероджень [136, с. 157; 105, с. 219–220].

Іудаїзм найбільше пов'язаний з особою Мойсея. Подібно до Мухаммеда в ісламі, Мойсей виконує всі основні інститути Ізраїлю, серед яких є істина. Із Старого Завіту (особливо Тори) можна вивести такі положення істини:

1. Заповіді формулювалися як встановлення Господа, тобто виражали Його високу волю.

2. Вони призначалися, а часто були очевидно адресовані, всьому народу, Мойсей же просто передавав божественне послання підданім Господа.

3. Суспільний характер був істотною рисою заповідей, оскільки народ в цілому був відповідальним за їх виконання. Істина полягає в тому, що ізраїльтяни відкинули будь-яких інших богів, що передбачало відмові від культу ідолів як таких та від всіх магічних практик. Появилася відданість одному Богу, Яхве [15, с. 461].

П'ятою світовою релігією є християнство. Вважаємо, що істину християнства висвітлює богослів'я та філософське богослів'я, яке інколи називають християнською філософією.

Засновником філософського богослів'я як першої філософії вважається Аристотель. У своїх фундаментальних працях «Про виникнення і знищення», «Про небо», «Про душу» тощо він наводить істину про існування і природу Бога. На користь існування Бога Аристотель подав два аргументи: порядок Всесвіту («Про філософію») і поставання речей («Метафізика», кн. XII). Порядок вимагає найвищого управителя, тоді як поставання зводиться до нерухомого рушія [95, с. 13]. Як філософсько-богословську істину Хома (Тома) Аквінський сформулював п'ять доказів існування Бога. По-перше, Бог – це непорушний рушій, бо, згідно з аргументом Аристотеля, рух передбачає непорушного першорушія. По-друге, ланцюг причин та наслідків не може йти у нескінченність, отже, необхідно припустити існування першої причини – Бога. По-третє, мусить існувати остаточне джерело будь-якої необхідності, бо випадкове припускає існування необхідного. По-четверте, всі предмети розрізняються якісно і за мірою досконалості, тому повинно існувати щось, що було б найвищою мірою реальності та досконалості. По-п'яте, ми бачимо, що навіть неживі речі служать певній меті, і ту мету має визначати якась істота, що існує поза тими речами, бо тільки живе може мати внутрішню мету [96, с. 643].

У християнстві питання істини висвітлено у Священному Писанні. Так,

старозавітне поняття «emet» означає реальність, яка вважається дійсною й обов'язковою, а тому і є істиною. Ідеться про щось твердо встановлене і насправді дійсно існуюче; крім того, це справедливість, правдивість, надійність, вірність, щирість, чесність, фактична суть справи, яка відповідає істинним висловлюванням, правдиве вчення, праведна віра, але передусім Божественна реальність. Найважливіша біблійна істина – це реальність існування Бога, Ісуса Христа, Святого Духа і Євангелія [124, с. 426–427].

Підсумовуючи дослідження Аристотелівської першої філософії, яка об'єднує в теперішньому розумінні вчення про Бога, фізику і метафізику, потрібно визначити основні гіпотези первинних (дофілософських) вчень про істину, які надалі творчо розвиватимуть філософія, культура та інші науки.

Таких гіпотез існує дві. Перша гіпотеза (активна форма) означає «бути скритим», «вислизнути з уваги», «залишатися непоміченим». Тобто це «нескритість», явленість суцього в його буттєвій повноті. Друга гіпотеза (медіопасивна форма): означає «забувати», «підлягати забуттю». Тобто це щось «незабутнє» людиною, стійкий зміст людської свідомості [116, с. 651-652]. Тож філософія та інші науки повинні екзистенційну істину [116, с. 698] розмежувати на «пристрасть до істини» (філософія) від «втягування в істину» [116, с. 699].

Звісно, у наведеній позиції не враховано абсолютно всіх аспектів поняття істини. «Недосяжною і доступною лише Богу» може вважатися тільки абсолютна істина. Під абсолютною істиною прийнято розуміти інформацію, що відповідає дійсності абсолютно точно, яку принципово більше не можна доповнити або уточнити. Ця інформація не залежить від можливостей людського розуму або сприйняття. І оскільки передбачається, що раціональне мислення і чуттєве сприйняття людини завжди є недосконалими, відповідно людям абсолютна істина є недоступною. Але через цю недоступність поняття абсолютної істини і втрачає своє значення, будучи всього-на-всього абстрактною філософською категорією. У повсякденному житті найчастіше люди використовують поняття істини в іншому значенні – як істину відносну. Цей термін відображає неповне, неточне, незавершене знання про предмет.

З огляду на недосконалість інструментів людського пізнання, будь-яке знання про світ, яким ми володіємо, можна вважати відносною істиною. Формально відносна істина рівнозначна брехні. І все ж є одна істотна відмінність «побутового» поняття істини і власне брехні: істина завжди передбачає об'єктивність. Відносно абсолютної істини категорія об'єктивності не використовується, тому що вона сама собою зрозуміла. Тут об'єктивність означає правильне відображення навколишньої дійсності (об'єктивність відносно до всього). Більш значуще поняття об'єктивності щодо відносної істини. Тут воно означає неупереджене і повне використання інструментів пізнання (об'єктивність стосовно дослідника). Об'єктивна відносна істина, таким чином, – це такий зміст наших знань, який не залежить від того, хто пізнає суб'єкта за змістом, тобто не залежить від волі і бажань людини. Отже, попри відносність будь-якого знання, його можна розділити на об'єктивне і необ'єктивне, і друге якраз і буде брехнею.

Багато дослідників стверджують, що в основу громадянського процесу сьогодні покладено принцип формальної істини. Формальність тут означає, що ми приймаємо на віру судження, які відповідають деяким заздалегідь встановленим критеріям. Факт хвороби, наприклад, підтверджується листком непрацездатності. Передбачається, що коли немає лікарняного листка, то людина не хворіла. Неважко помітити, що принцип формальної істини звільняє суб'єкта, що пізнає, від необхідності неупередженого і повного використання своїх можливостей пізнання (чуттєвого сприйняття, логічного мислення тощо), від дослідження всіх можливих, нехай і не представлених сторонами судового процесу, доказів, що можуть свідчити про фактичні обставини справи. Із цього ж випливає, що формальна істина не відповідає критерію об'єктивності і, по суті, є брехнею. Принцип формальної істини можна назвати принципом відмови від істини, принципом допустимості брехні. Крім того, як буде показано далі, цей принцип означає нехтування справедливості. Часто вчені плутають поняття «відносна істина» і «формальна істина». Насправді ці поняття діаметрально протилежні. Перше – це істина, друге – це брехня.

Отже, істина завжди є чимось об'єктивним, тобто тим, що потребує уточнення, і необхідність такого уточнення породжує деякі недоліки концепції об'єктивної істини, про що буде сказано далі. Проте в зазначеній концепції є й очевидна користь, яка полягає в тому, що вимога об'єктивності дозволяє уникнути багатьох помилок, пов'язаних зі схильністю людей відстоювати лише ту думку, яка відповідає їхнім інтересам, уподобанням й особистим устремлінням. Поряд з корисливими мотивами причиною помилок у процесі пізнання можуть бути й інші чинники: людина залежить від суспільних тенденцій і забобонів, від культури того суспільства, в якому вона живе, від стилю мислення конкретної історичної епохи; сильний вплив на неї мають батьківське виховання, система освіти, ЗМІ. Навіть настрої людини, її емоції можуть призвести до помилкових висновків. І такі фактори можна перераховувати ще довго.

У філософії розрізняють дві основні позиції стосовно істини. Вузька позиція – це віднесення поняття істини тільки до логічно правильно побудованих пропозицій природничих та штучних мов, а саме: до стверджувальних суджень суб'єктивно-предикатного виду, у якому застосовується істинна оцінка (істина – брехня). Це операціоналістська позиція, яка дозволяє однозначно розрізнити істинні і фальшиві судження за допомогою визначеного критерію істини. Широка позиція – істинним може бути не тільки стверджувальне описове судження, але й модальне судження (моральна норма, естетичний ідеал, критична оцінка), запитальна пропозиція, філософська чи наукова проблема, неявно (невербально) виражене переконання, практична дія [105, с. 169].

Ці дві позиції реально наявні в метаантропології права: у буденному, межовому, позамежовому екзистенційному вимірі.

Найбільш повно метаантропологічну теорію правової істини відображає об'єктивізм В. Соловйова та екзистенціалістські відповіді Л. Шестова, М. Бердяєва, М. Бахтіна.

На думку В. Соловйова, існує три різновиди істини: емпіричний (душа),

логічний (розум), понадособовий (дух). Істина філософська, істина як безумовно суще відкривається лише духові. Тобто дослідження В. Соловйова насичене цілковито абсолютистською інтерпретацією істини: істина – це «те, що реально є» в понадособовому об'єктивному світі [39, с. 50].

Існує три форми екзистенціалістської відповіді на об'єктивізм В. Соловйова щодо істини: екзистенційний партикуляризм Л. Шестова, персоналізм М. Бердяєва та етичний екзистенціалізм М. Бахтіна.

Суть істини Л. Шестова полягає в екзистенційній події, яка трапляється в людині. Саме актуальність цієї події становить «те, що реально є». Істина як «істинно суще» є окремішньою й особистою, відмежованою від всезагальної необхідної істини, яка нав'язує себе «всім» [39, с. 51].

Істина М. Бердяєва – це опозиція між абстрактною чи інтелектуальною істиною, з одного боку, та істиною екзистенційною – з іншого. Істина пізнається у свободі й через свободу. Людина завжди має чинити індивідуально й індивідуально вирішувати моральнісне завдання життя, має виявляти творчість у моральнісних актах свого життя, жодної миті не повинна перетворюватися на моральнісний автомат. Моральнісна совість людини повинна кожної миті життя проявляти творчість і винахідливість. Етика творчості є етикою енергетичною та динамічною. В основі життя лежить енергія, а не закон. Енергія створює закон. Істина в жодному разі не може накидатися людині ззовні; вона не є просто об'єктивною сутністю, яка перебуває в зовнішньому світі та репрезентується абстрактними поняттями [39, с. 51–52].

М. Бахтін пропонує розкривати поняття «істинне» лише з позицій нової «першої філософії», оскільки сучасна наукова філософія є спеціальною теоретичною філософією, тобто філософією царин культури та їхньої єдності. Предметом «першої філософії» М. Бахтіна є особний стосунок особи до світу, якого вона досягає через свої і відповідальні дії. У цьому підході теоретична істина не є головною проблемою, бо суб'єкт завжди стикається з більш фундаментальним запитанням «що я маю робити?» «Те, що реально є», радше

не дається, а задається: його треба ще досягти. Тобто кінцевий предмет екзистенційної філософії вчинку лежить усе ж не в теоретичній, а в практичній площині. Він полягає в тому, щоб «ствердити факти своєї осібної незамінної причетності до буття», тобто «увійти в подію буття». Вчинок – це спосіб віднаходження людиною своєї окремішності, а разом з тим й окремішності навколишніх речей. Речі та істоти досягають найбільшої повноти в осібнення в подієвості вчинку, яка долає часткові об'єктивні істини через ствердження правди співбуття. У тому філософія є надмірно теоретичною, їй бракує цілісності і розкрити зміст істини найбільше вдається «першій філософії» [39, с. 52–53].

«Квазі» – означає несправжнє, уявне, хибне, неправдоподібне. «Норма» з латинської означає правило, або припис, чинне в певній сфері і яке потребує свого виконання [109].

Норма права – це загальнообов'язкове правило поведінки, сформоване в суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи і рівності та формально визначене (встановлене чи санкціоноване) й забезпечене державою з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин. Зазначимо, що природні права людини, якщо вони не закріплені у формах права (тобто формально не визначені), є також чинними і підлягають забезпеченню державою так само, як й інші норми права [132].

Тобто М. Бахтін у «першій філософії» доводить, що істину можна пізнати не теоретично, а практично завдяки вчинкам (діям, думкам, почуттям, пристрастям). Ці вчинки, екзистенційні чинники, є визначниками відношення людини до богослів'я, а значить і своєрідними індикаторами істини.

Істину обґрунтовує також і наука, зокрема наука про істину. Н. Хамітов наголошує, що наука (філософсько-антропологічні аспекти) – це форма культури, в якій відбувається понятійне моделювання людини і світу. Наукове пізнання у своїх фундаментальних теоретичних формах і є намаганням відійти від стихії волі до життя і волі до влади в стихію волі до істини [147, с. 232].

Ефективність науки значною мірою зумовлена її опорою на математику,

чітке розмежування суб'єкта й об'єкта пізнання, високим ступенем її технологічності, переведенням структур реальності у геометрично-математичні моделі. Тому критика науки великою мірою пов'язана з її відстороненістю від людини, зі спрощенням реальності, з тим, що вона продукує дані про те, як пізнається дійсність, але не про те, чим вона є [24; 160, с. 138]. Тобто пізнання істини потребує високого ступеня суспільної свідомості для вміння пояснювати і перетворювати світ, що і є онтологічним призначенням людини.

Людина постійно перебуває в дорозі і постійно шукає істину, яка є нескінченною і завжди природною, ірраціональною. Ірраціональне не може бути остаточно переможене раціональним. Це може зробити тільки надраціональне [166, с. 6–87], метараціональне, що належить до науки філософії. Із цього приводу Аристотель зазначав, що філософія називається знанням про істину. Ми не знаємо істини, не знаючи причини [111, с. 18]. Тому людина тягнеться до науки для того, щоб її ніхто не нав'язував невідомої «істини», а вона сама знайшла природні причини обґрунтування онтологічної істини.

Культуру науковці вважають складовою біосферних процесів Землі, сферою існування людини у притаманному лише їй людському способі буття. За основною функцією культура є провідним чинником. За своїм змістом та проявами – це є природа, перетворена під впливом фундаментальної людської потреби у самовизначенні та самоствердженні у світі особливим чином, в особливий спосіб (сфера артефактів). У культурі знаходять своє виявлення та закріплення над-вітальні, над-біологічні потреби людини (у творчості, самовдосконаленні, реалізації та розвитку духовного світу, пізнанні, самопізнанні тощо). Тому культура постає виведенням назовні (екстеріоризацією) глибинних людських властивостей, здібностей, задатків і можливостей; отже, це є своєрідне і цілком реальне дзеркало людських суттєвих проявів [160, с. 117].

У координатах метаантропології і в сприйнятті, і в створенні культура є результатом граничної напруги людини, граничного буття людини. При цьому

в культурі відбувається не тільки нарощування граничної напруги, але і її зняття, що виявляється в екзистенційних станах журби, жаху, відчаю, гніву через катарсис. У цьому контексті культура виступає як об'єктивізація волі людини до пізнання і волі до творчості [2, с. 185].

Метаантропологічним пізнанням істини можна вважати також догму, яка теж певною мірою є правовим способом закріплення істини. Догма є показником й орієнтиром правильної поведінки, що найбільш гарантовано приводить до успіху [53, с. 37].

Гносеологічна специфіка догми значною мірою визначає антропологічну природу самої істини. А догматичність визначає її межі. Континуальна онтологія неминуче поглинає дискретність і влада тане в розвитку. Догма зупиняє розвиток і водночас сама є моментом розвитку, базою розвитку. Будь-яка доктрина позитивного права і відповідна догма позитивного права висловлюють певну концепцію праворозуміння, як те чи інше загальне поняття права [53, с. 37].

Чи можна приймати за істину загальноприйняті догми? Віра в істинність будь-яких ідей – один з найважливіших стимулів людської діяльності, зокрема й суддівської. У багатьох випадках вона дає людині сили, необхідні для того, щоб наполегливо, попри всі перепони, прагнути до поставленої мети і досягати її. Але якщо ідея не має надійного обґрунтування, віра в її істинність може позбавити людину розуму, перетворити її на догматика або божевільного фанатика, який не бачить, не чує і не розуміє нічого, що не вкладається в її віру [150].

Право – це обумовлена природою людини й суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості і якій властиві нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах та забезпеченість можливістю державного примусу [114].

Юридичні норми не є метанормами, вони формують уявне право, інколи й несправжнє, фальшиве. У науці доводиться, що право і юридичні норми не можна ототожнювати, право не повинно зводитися до волі держави, оскільки

цим принижується людина, заперечується методологічний плюралізм у праві, не враховується філософська антропологія. Тобто право варто розглядати як різновид корпоративного позитивного права, що це право буде юридизованим, одержавленим, навіть якщо в його основу покладено релігійні норми. Для глибшого розуміння цього правового явища з метою недопущення квазіправа необхідно вдаватися до філософії [134, с. 55].

Істина і хиба – основні характеристики відношення пізнавального образу або логічного знання до об'єкта. Загалом образ об'єкта або знання про об'єкт можуть відповідати / не відповідати повністю або частково відображуваному об'єкту [1, с. 135].

Істина – адекватне відтворення об'єктивної реальності в процесі пізнання; по суті, це відношення між суб'єктом і об'єктом, при якому пізнавальний образ чи знання суб'єкта виступають адекватним відображенням реального стану об'єкта [1, с. 136].

Також слід зауважити, що реальність – це єдність дійсності і можливості. Звідси випливає, що адекватне відображення чи відтворення, як прирівнене і рівнозначне, має бути повним і всебічним, бо інакше не охопить дійсного і можливого в реальності. Саме тому адекватність відтворення чи відображення означає відображення об'єкта таким, яким він є і яким міг би бути тепер. З такого розуміння адекватності як головної ознаки істинності пізнання випливає, що адекватне, тобто повне і всебічне відображення об'єкта в його дійсному і можливих варіантах є процесом безконечним, бо дійсні, а тим паче можливі ознаки, характеристики і зв'язки об'єкта є невичерпними [1, с. 136].

Хиба – це неадекватне відтворення об'єктивної реальності в процесі пізнання, по суті, це відтворення між суб'єктом і об'єктом, при якому пізнавальний образ чи знання є нерівнозначним відображенням реального стану об'єкта; за змістом хиба протилежна істині. Хибу можна тлумачити і як заблудження або заблудження сприймати як пом'якшену хибу. В останньому випадку заблудження постає як неадекватне відображення окремих або зовнішніх, несуттєвих ознак суб'єкта, через що об'єкт спотворюється, але не

змінює своєї суті [1, с. 136].

Якщо порівнювати, то хиба – це помилка, що спотворює суть предмета, а заблудження – це помилка, що спотворює зовнішні ознаки предмета, або «несуттєва хиба» [1, с. 136].

Заборона, будучи правовим виразом гносеологічної хибності, нерозривно пов'язана з обов'язком, як і хибність – з істиною. Подібно до того, як хибність є зворотною стороною істини, так і заборона є зворотною стороною обов'язку. Заборона – це негативний обов'язок, і коли обов'язок стає хибним, не відповідає дійсності, на нього накладають заборону, обов'язок перетворюється на заборону. Так само хибна заборона підлягає обов'язковій забороні, перетворюється на обов'язок. Отже, гносеологічний взаємозв'язок істини й хибності у правовій нормі трансформується у взаємозв'язок обов'язку і заборони [53, с. 37].

Визнання норми тільки як істинної поступово перетворює її на хибність, і навпаки, усвідомлення неповноти норми актуалізує пізнавальні процеси і в такий спосіб забезпечує максимально можливу її істинність, але при цьому неминуче послаблюється її нормативність [53, с. 37].

На сьогодні норми моралі дістають ідейне обґрунтування і подаються у вигляді загальноприйнятих настанов, як людині варто поводитись за різних обставин. Ці настанови забезпечуються вихованням суспільного обов'язку, совісті, формами духовного впливу [145].

Мабуть, перші моральні заповіді щодо істини правосуддя можна відшукати ще в Біблії: скажімо, дев'ята заповідь забороняє одне з найбільш аморальних діянь – лжесвідчення, чи брехню, тобто те, що перечить абсолютній істині [145].

Поняття відносної істини тісно переплітається з поняттям омани. До змісту відносної істини можуть входити невизначені твердження, тобто омани. Крім того, вся історія людства показує, що шлях до істини лежить через омани.

Поняття «омана» схоже за значенням з поняттям «брехня», тому вважаємо за необхідне вказати на їх відмінності. В. Свинцов визначає оману

«як відношення неспівпадання об'єктивної істинної характеристики знання з його суб'єктивною оцінкою в категоріях істини і брехні». О. Спиркін подає таке визначення: «Омана – це зміст свідомості, що не відповідає реальності, але що приймається за істинне...». Відмінною особливістю висловлювання брехні, на відміну від омани, є свідоме спотворення знаної істини. Разом з тим аналіз філософської та психологічної літератури показав, що чимало авторів ставлять поняття «оману» і «брехня» в один ряд і вважають їх синонімічними [145].

I. Кант у «Критиці чистого розуму» дає визначення поняттю «брехня»: «честолюбство... змусило одне приховувати у своєму серці, інше тримати напоготові на мові» [114]. Він вважає: якщо людина знає, що говорить неправду, то її висловлювання називаються брехнею. Мислитель відзначає, що навіть нешкідливу брехню не можна вважати невинною, оскільки вона «є серйозним порушенням обов'язку по відношенню до самого себе» [114]. Подібна брехня, пише автор, принижує людську гідність, ставить під сумнів порядність особистості людини і позбавляє її довіри з боку оточення [129, с. 76–84].

В. Штерн визначає брехню як «свідоме, невірне показання, що служить для того, щоб шляхом обману досягти певних цілей». Автор виділяє три ознаки брехні: людина повинна усвідомлювати хибність висловлюваного нею повідомлення; має бути намір обманути співрозмовника; у висловленні має бути присутня доцільність, прагнення отримати вигоду або уникнути негативних наслідків ситуації, що склалася (людина завжди має певні мотиви і мету, які спонукають її повідомляти неправдиве повідомлення) [131, с. 78–84].

П. Екман визначає брехню як «свідоме спотворення знаної істини». «Неправда» буває двох різновидів. По-перше, вона розглядається як еквівалент омани, коли людина сама не знає і не усвідомлює, що повідомляє помилкове твердження. Подібне висловлювання не можна вважати брехнею, так як воно висловлюється на неусвідомленому рівні, не має мотивів. По-друге, неправда розглядається як наслідок обмеженості знання. Наприклад, людина може описувати зовнішню поведінку оточуючих, не знаючи, що ними керує, які цілі

вони переслідують насправді [179, с. 20–21]. Людина знає, що їй не все відомо з того чи іншого приводу, але все одно повідомляє певну інформацію. Вона ще не бреше, але вже не договориює істини. Замовчування правди П. Екман вважає одним з видів брехні. Тому ми обґрунтовано вважатимемо неправду лише різновидом брехні. Крім того, як ми могли спостерігати, поняття «неправда» близьке за значенням до поняття «омана», тому що в обох випадках ідеться про неповне знання, яким володіє людина в конкретній ситуації. Відмінність цих понять полягає в тому, що «омана» характеризує внутрішню позицію людини, а «неправда» більшою мірою відображає феномен комунікативного процесу, тобто феномен безпосереднього повідомлення інформації співрозмовнику, в якій сам інформатор помиляється [179, с. 20–21].

«Обман» – це напівправда, що провокує людину робити помилкові висновки з достовірних фактів. Обман відбувається з розрахунком на те, що співрозмовник зробить помилкові висновки з достовірних фактів, розказаних певним чином. При викладенні інформації відбувається перенесення першорядних акцентів на другорядні. Інформатор намагається прогнозувати поведінку співрозмовника. Він припускає, яким фактам більшою мірою повірить співрозмовник, і відповідно до цього будує своє повідомлення, що лише частково відповідає істині [179, с. 20–21]. Тобто «обман» – це ще один вид брехні. Дезінформація – це завідомо неправдива передача (об’єктивно) помилкового знання як істинного або (об’єктивно) істинного знання як помилкового.

Під час розгляду метаантропологічної природи істини варто також звернути увагу на категорію «правда», оскільки саме правда є сукупністю фактів, що відображають реальну цілісність предмета.

Істині належить головне місце в утвердженні правди, що перепорою в її утвердженні є помилка, дезінформація, напівправда, неправда, брехня. Ці явища мали та мають місце в розвитку суспільства через незнання істинних причин та явищ, що виникають через нерозуміння сутності тієї чи іншої ідеї. А через незнання сутності соціального явища впливає брехня і неправда, які

можуть здаватися правдою. Тому, щоб досягти правди про те чи інше соціальне явище або подію, необхідно насамперед досягти об'єктивної істини [174].

Ми можемо стверджувати, що квазіістина – це хибне, необ'єктивне відображення предметів правової дійсності. Отже, право повинно орієнтуватися на цінності людини, тому метою людського розуму є істина, яку необхідно встановити, ґрунтуючись на позитивно-правових догмах. Абсолютна істина не повинна підлягати ніяким сумнівам і формуватись незалежно від емоцій чи особистого світогляду. Априорі кожна особа в розумінні правової істини опирається на факти, тобто на об'єктивний зміст свідомості, адекватне відображення предметів і дійсності. Саме це впливатиме на недопущення квазіістин, тому нам необхідно визначити значення хибі в пізнавальному процесі правової істини.

Розглянемо приклад метаантропологічного обґрунтування істини в позитивному праві, яке творить держава через відомі гілки влади: законодавчу, судову і виконавчу. Здебільшого парламент держави намагається віднайти істину в буденному рівні, дуже рідко у граничному рівні (у конституційних нормах), і практично зовсім відсутні культурологічні дії в позаграничному вимірі. Суди і виконавча гілка влади задовольняються істиною буденного виміру. Тому можна порівняти таку істину з цінністю, цивілізаційним здобутком. Якщо культурний продукт не потрапляє в цивілізацію, особливо в міжнародну, то утворене поняття істини може мати онтологічну цінність, а може й не мати. Це залежить від онтологічного статусу цивілізації. Адже сучасна світова цивілізація, як видається, поступово віддаляється від природних онтологічних норм. Тому поняття істини часто підміняють фальшивою істиною (лжеістиною), тож критерієм істини не може повноцінно слугувати практика, яка часто є неправомірною.

Обґрунтування істинного властиво також культурі. Адже суспільне життя, цивілізаційний стан народу, який досягнув прогресу, має свій неповторний вимір в еволюційному розвитку. Саме еволюція формує такі культурологічні інтенції людини, які приводять до істини в розвитку народу.

Отже, людина постійно перебуває в культурі, що є її онтологічним призначенням у Всесвіті: творити «другу» культуру, пізнавати світ і пропагувати істинний, природний спосіб життя на результатах своїх здобутків. Тобто людина, яка здебільшого живе для інших, демонструє для них істину, до якої вона сама додумалася, сама апробувала. Йдеться про метаантропологічні можливості людини у сфері пізнання істини. Хоча сама метафізика є культурою чи творінням людини, проте вона складає іспит істинного в культурі. Метаантропологічні культурні здобутки напруження людини у сфері пізнання істини отримують (або не отримують) визнання від метафізики. У випадку отримання визнання появляється метафізика культурних цінностей, що є виразником духу народу. Дух народу пропагує ту істину, яку він сповідує і яку реалізовує у всіх його культурологічно-правових витворах.

На нашу думку, догмою ж можна назвати певну істину чи факт, який є неоспорюваним. Істиною ж є певна гносеологічна характеристика мислення, проте тільки в тому випадку, коли вона відповідає своєму предмету, тобто представляє його у своїй сутності. Брехнею називають те, що викривлює істину.

У правовому розумінні викривленою істиною можна назвати квазіістину. Похідними від цього поняття є квазіправо і квазінорма.

Тобто можемо стверджувати, що квазінорма – це певним чином встановлене твердження, яке стало правилом поведінки, сформоване під впливом хибного уявлення про істину предмета чи те, що являє його сутність. А квазіправо – це викривлене уявлення про систему загальнолюдських та загальнообов'язкових, формально визначених норм.

У буденному вимірі поняття «істинне» висвітлює в основному позитивне право. Людина щодня буденно відноситься до всіх суспільних процесів і намагається адекватно оцінити предмети чи суспільні явища. Оцінка, як правило, збігається з основними нормами позитивного права. Людина намагається оцінити явище чи предмет з позицій елементарної моралі, які стосуються дій людини.

Межовий вимір правової природи істинного не тільки характеризується

позитивним правом, його правовим полем, яке регламентує лише її фізичні дії, поведінку. Цей вимір потребує екзистенційного проникнення у сутність людини, який дає відповіді на мотиви поведінки, спонукальні чинники. Тобто пізнання істини потребує вищої моралі, яка регулює думки, почуття, пристрасті. Отож істина визначає невидимий регулятор – екзистенціал, а також деякі норми природного права.

Поза межовий вимір потребує володіння нормативною базою природного і надприродного права. Тобто, щоб знайти істину, потрібна творча діяльність людини у сфері духу від екзистенції до трансцендентального, а також треба увійти в метасвіт, щоб зрозуміти певні закономірності відповідних законів. Ідеться про духовні закони, які за певних умов можуть продукувати знання, скеровані в бік істини. Отримати саму істину в науці людині навряд чи вдається. Тому, на нашу думку, людина отримує певну систему знань на базі відомих даних, утворює онтологічну емпіричну базу, набуває наукового досвіду і пізнає ті напрямки, які забезпечують моделювання істини.

Моделювання істини здійснюється за допомогою законів науки. У цих законах, ми вбачаємо, необхідна база онтологічних знань (яка об'єктивно існує), яку використовували б для виведення деяких аспектів істини (подібно до доведення теореми).

Звичайно, отримання шляхом науки елементів істини вимагає від людини реалізації знань: дотримання, виконання, використання, застосування. До цього приводить воля культурологічної діяльності.

Висновки до першого розділу

Опрацювавши методологічні засади та історіографію дослідження істини, ми дійшли таких висновків.

1. Ґрунтовне дослідження істини у праві здійснюють такі науки: філософія, філософія права, канонічне право. Філософська істина обґрунтовується ортологічним, екзистенціальним, трансцендентальним

вимірами. Істина у філософії відповідає онтологічним засадам і завдяки теорії пізнання досліджується за допомогою метафізичних установок. Філософсько-правова істина міститься і дослідженні природного права. У природному праві відсутні втручання людини, тому в пізнанні істини немає штучних аспектів, позитивістських концепцій. Канонічно-правова істина детермінується в основному надприродним правом і має назву Божа істина (вища, абсолютна Істина), яка пізнається за допомогою сенсильності. Людина повинна шукати істину в собі як у мікрокосмосі, який створений надприродно-правовим порядком.

2. Природно-правова методологія пізнання істини має таку структуру: методологічні установки, методи, методика. Методологічні установки для встановлення істини у праві формують такі науки: ортологія (вимоги архетипів людського буття, настановчі покоління, сповідування релігійної канонізації, реалізація національних традицій, природно-суспільні імперативи, державні приписи, ціннісні цивілізаційні запити); антропология (прояви відчуття, сприймання, уявлення, мислення); метаетика (розсудливість, справедливість, мужність, поміркованість); феноменологія (системи антропологічних законів природи, які мають імперативну силу).

3. Методологічні методи не залежать від установок і скеровані на пізнання правової істини в загальному алгоритмі від об'єкта до предмета дослідження. За допомогою методу людина у сфері реалізації установок знаходить хоча й відомі твердження, проте з індивідуальними особливостями, в яких міститься істина. Для цілісного пізнання необхідно використовувати комплекс методів, певну класифікацію, яка відома науці. Власні методи пізнання істини впливають із природно-правової діалектики екзистенціального та метафізичного вимірів. Ступінь засвоєння духу права є детермінантою методу дослідження істини.

4. Методика процесу пізнання істини у праві доповнює відповідну методологію якісними висновками. У методиці природно-правової методології пізнання істини має місце дослідницька техніка, пошукова інженерія,

пізнавальна майстерність та науково тактика, які здійснюють необхідну аргументацію. Методичне аргументування істини впливає з природно-правових постулатів, які обґрунтовані канонічним правом.

5. Метаантропологічне пізнання істини (буденний, екзистенціальний, трансцендентальний виміри) здійснюється відповідно в позитивному, природному і надприродному праві. Для буденного пізнання свідомими регуляторами виступають правові екзистенціали та правові трансценденталії. На практиці це відображено у вищих морально-правових нормах і природно-правових чеснотах, які виступають спонукальними чинниками в пізнанні правової істини. Елементарна мораль, яка регулює здебільшого дії людини, у пізнанні відіграє другорядну, допоміжну роль. Успіхи в пізнанні істини забезпечує знання і реалізація людиною норм духовного права, яке містить онтологічну емпіричну базу і забезпечує моделювання у праві істини.

6. Моделювання істини здійснюється також за допомогою культурології права. Культурологічне пізнання істини відповідає онтологічним установкам, оскільки людина постійно повинна творити «другу» культуру і пізнавати добро і зло. Ці культурологічні витвори одна людина пропагує іншій, що допомагає здобути істину самостійно. Здобута культурологічним способом правова істина перед її реалізацією (дотриманням, виконанням, використанням, застосуванням) повинна пройти своєрідну метафізичну експертизу. Культурологічні здобутки людини у сфері пізнання правової істини за допомогою метаантропологічного напруження отримують або не отримують визнання. У першому випадку появляється метафізика культурних цінностей, що є виразником духу народу. Дух народу пропагує істину, яку він сповідує та реалізовує у всіх його культурологічно-правових нормах.

7. Позитивно-правова методологія пізнання істини не позбавлена можливих фальсифікацій, спотворень, помилок, похибок, вигадок, брехні, хиби, омани тощо), що за деяких обставин утворюють квазіправо. Квазіправо породжує фальсифіковане пізнання істини, її підміну. Аби не допустити фальсифікованого пізнання істини, людина повинна орієнтуватися не на всі

свої здобутки, а на цінності, тобто онтологічно обґрунтовані здобутки. Априорі кожна людина в розумінні правової істини опирається на факти, тобто на об'єктивний зміст свідомості, адекватне відображення предметів і дійсності. Саме така методологія допомагає уникнути квазіістини у правовому явищі.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ ІСТИНИ У ПРАВІ

2.1 Варіанти кореспондентної теорії істини у праві

Найбільш поширеною категорією істини у праві визначалася кореспондентна теорія. Істина завжди була центром гносеології філософії права. Вона є багатоаспектною, тому про неї можна говорити і як про відповідність знання дійсності, і як про взаємоузгодженість знання, і як про певну філософську категорію, що позначає ідеал знання і спосіб його досягнення [49, с. 171].

Кореспондентна, або, як її ще називають, класична теорія визначає істину в термінах відповідності змісту носія істиннісного значення та дійсністю [58, с. 61].

Кореспондентна теорія істини полягає в тому, що істина є відповідністю або фактом – таку точку зору, яку висунули Рассел і Мур на початку ХХ ст. Проте вона, як правило, застосовується набагато ширше для будь-якого виду, явно охоплює ідею про те, що істина полягає у відношенні до дійсності, тобто що істина є реляційною властивістю, яка пов'язана з характерним відношенням (що підлягає уточненню) до певної частини реальності. Ця основна ідея була виражена багатьма способами, породжуючи розширену «сім'ю» теорій і, частіше, теоретичні начерки. Члени «сім'ї» використовують різні поняття для відповідного відношення (кореспонденція, відповідність, конгруентність, згода, відповідність, копіювання, зображення, означення, подання, посилення, задоволення) або різні поняття для відповідної частини реальності (факти, стан справи, умови, ситуації, події, об'єкти, послідовність об'єктів, набори, властивості, тропи). Отримана множинність версій і переформулювання теорії зумовлена сукупністю предметних та термінологічних відмінностей.

Основна ідея кореспондентної істини оманливо проста: пропозиція істинна, якщо і тільки якщо вона відповідає фактам (або дійсності).

Визначення істини як «*adaequatio rei et intellectus*», яке дав св. Тома, отримало назву кореспондентної, або адекватної теорії істини. Ці назви зумовлені тим, що в наведеній теорії йдеться про відповідність. Оскільки дієслово «відповідати» звучить західноєвропейськими мовами «*korrespondieren*» (німецькою), «*to correspond*» (англійською), «*correspondre*» (французькою), то й теорію назвали кореспондентною. Назва «адекватна» походить від латинського «*adaequatio*», що також означає «відповідність» [195]. Упродовж історії філософії кореспондентну теорію істини повторювало багато мислителів у найрізноманітніших концепціях. Тому сьогодні частіше говорять не про кореспондентну теорію, а про множинні кореспондентні теорії.

Одним з різновидів кореспондентної теорії істини можна вважати «теорію відображення» Людвіга Вітгенштайна та Бертрана Рассела. Л. Вітгенштайн у першому періоді своєї творчості розвинув теорію природи мови, яка отримала назву «теорії відображення» і яку автор виклав у відомій праці «*Tractatus logico-philosophicus*» [195]. Мислитель був одним з творців аналітичної філософії, яка ставила своїм завданням вирішення філософських псевдопроблем шляхом логічного аналізу мови. Очистивши мову і наблизивши її до формальної мови логіки, можна вирішити ті філософські проблеми, джерелом яких є не складність речі, а недосконалість мови. Більшість філософських проблем не існують в реальності, а є тільки видимістю. Світ, на думку Л. Вітгенштайна, простий. Він складається з атомарних фактів. Мова є відображенням світу. Тому вона повинна складатись з атомарних речень. Так, Л. Вітгенштайн на ранньому етапі своєї творчості розробив концепцію, відповідно до якої мова є проекцією реального світу. Якщо речення, з яких складається мова, відображають те, що насправді існує, то вони істинні, якщо ж вони описують щось, що не є атомарним фактом дійсності, то вони хибні. У «Трактаті...» Л. Вітгенштайн писав: «Відбиток відповідає дійсності або ні, він є правильним або неправильним, істинним або хибним» [195]. Філософ вважав

істинним, чи правильним, тільки таке висловлювання, яке відображає справжній стан речей.

Цієї ж думки дотримувався і Б. Рассел. У праці «Розвиток моєї думки» він писав: «Кожна думка чи переконання, які творяться не як простий імпульс до дії, має характер відображення, який комбінується з відчуттям згоди або заперечення. У випадку, коли він комбінується з відчуттям згоди, тоді він є істинним, коли існує факт, який перебуває щодо нього у відношенні схожості, відомому нам зі схожості між відбитком і тим, що він відображає. Якщо ж відображення комбінується з відчуттям заперечення, то він є істинним, коли відображеного факту немає» [194].

Як бачимо, теорія кореспондентності істини отримала в історії філософії різноманітні трактування в різних філософських школах. Наведені визначення дуже схожі між собою, але не тотожні. До прикладу, дві найбільш цитовані та найкраще розроблені дефініції – Аристотеля та Томи, – незважаючи на свою схожість та належність до однієї традиції, збігаються не в усіх аспектах [195]. Визначення Аристотеля є чітке, але неповне. Натомість визначення Томи повне, але нечітке. «*Adaequatio rei et intellectus*» Томи підштовхує поставити до цього визначення кілька запитань: а) що треба розуміти під «*intellectus*»? б) який напрямок «*adaequatio*» мав на увазі Тома? Інакше кажучи, що і до чого має бути відповідним: *rei* до *intellectus* чи *intellectus* до *rei*? в) що саме мав на увазі Тома під терміном «*adaequatio*»? Такі запитання змусили дослідників замислитися. Нечіткість, відображена в першому питанні, залишила простір для творчості. Кожен зміг трактувати томістичний *intellectus* по-своєму [195].

Для Л. Вітгенштайна та Б. Рассела це мова, яка описує атомарні факти дійсності, творячи їхні відображення. Аристотель у цьому випадку висловився прямо. Для нього «*intellectus*» – це пізнавальна здатність та її вираження в мові. Саме тому, що Аристотелю вдалося уникнути поставлених запитань, ми назвали його визначення чітким. Дискусія щодо третього запитання не дала чітких відповідей, які безпосередньо стосувалися б нашого дослідження.

Все ж основною проблемою визначення св. Томи є проблема напрямку

adaequatio, сформульована нами у другому запитанні. Визначаючи істину як «adaequatio rei et intellectus», св. Тома використав сполучник «і» (et), залишаючи при цьому незрозумілим, що до чого повинно бути відповідним: rei до intellectus чи intellectus до rei. Якщо йдеться про відношення intellectus до rei, то істинними можуть бути думка, мова, судження, якщо вони описують річ такою, якою вона є. Якщо ж ідеться про відношення rei до intellectus, то істинною може бути і річ. Аристотель зупиняється тільки на визначенні істини як відношення intellectus до rei. Однак у побутовому мовленні ми використовуємо прикметник «істинний» для окреслення не тільки істиннісного значення судження, а й атрибуту речей [194].

Говорячи про еталон, виникає запитання про його природу. Еталоном речі є її задум у думках її творців. Для будинку еталоном є проект, складений архітектором; для якогось пристрою еталоном є план, складений інженером. Отже, джерелом еталону є розум («intellectus») його творців. Оскільки ми можемо застосувати прикметник «істинний» до будь-якої речі, тобто до всього буття, то виникає потреба в пошуку найвищого «intellectus», задум якого є еталоном для всього суцього. Чи не першу філософську концепцію вищого еталону всього суцього сформував Платон. Світ ідей є взірцем для світу речей. Істинним, відповідно, є те, що досконало виражає свою ідею. Отже, у філософії Платона також знаходимо сформовану теорію кореспондентності. Але, на відміну від Аристотеля, Платон вбачав істину не у відповідності думки до речі, а у відповідності речі до думки (ідеї). У християнську добу платонівська філософія стала засобом інкультурації християнського віровчення у греко-римську культуру. Багато понять, випрацьованих у платонізмі та неоплатонізмі, стають знаряддям проповіді отців Церкви. Перейшов до християнських мислителів і платонівський варіант теорії кореспондентності. Лишень «intellectus» отці Церкви, особливо блаженний Августин Гіппонійський, розуміли не як одвічно існуючі ідеї, а як Божественний розум. Істинним тут вважалося те, що відповідає Божому задуму.

Томізм, безперечно, був відродженням аристотелізму, інтерпретованого в

дусі християнського віровчення. І все ж томізм не можна вважати чистим аристотелізмом. Європейська думка до Альберта Великого та Томи Аквінського вже мала сформовану християнську філософію, яка використовувала платонівський поняттєвий апарат. До того ж з Аристотелевою спадщиною схоласти знайомились не тільки з оригінальних творів Стагірита, а й з їхньої інтерпретації арабомовними мислителями, які увібрали в себе чималу частку неоплатонівського надбання. Тому св. Тома не зміг рафінувати аристотелізм від платонівських впливів. Також треба враховувати, що метою томізму було викладення богословських істин мовою високої інтелектуальної культури. Для досягнення цієї мети Аквінат навіть відмовився від чистоти аристотелізму. Якщо для трактування чи доведення якогось постулату віри платонівські думки підходили більше, ніж аристотелівські, то ангельський доктор віддавав перевагу саме їм. Так схоластично-томістична традиція, базуючись в основному на аристотелізмі, увібрала в себе чимало досягнень й інших філософських шкіл [194].

Даючи визначення істини, Тома синтезував елементи платонізму та аристотелізму, тобто платонівську відповідність *rei* до *intellectus* та аристотелівську відповідність *intellectus* до *rei*. У цьому ж контексті треба розуміти і визначення універсалії істини: «*Omne ens est verum*» (усе буття є істинним). Твердження, що все буття, або ж усе суще, є істинним, проголошує істинною річ, а не судження [194].

Визначення істини як відповідності речі до думки знаходимо у філософуванні більшості ідеалістично налаштованих мислителів від античності до німецького ідеалізму і далі. Так Г. В. Ф. Гегель, визначаючи істину як абсолютну єдність поняття і дійсності, наголошував, що істинною є відповідність речі поняттю. У «Логіці» він писав: «Предмети є істинними, якщо вони є тим, чим вони повинні бути, тобто якщо їхня реальність відповідає їхньому поняттю» [22, с. 97]. У праці «Буття і час» Мартін Гайдеггер продовжує ту саму думку. Він відкидає тезу про те, що висловлення може бути носієм істиннісного значення, стверджуючи, що істинною або хибною є річ.

Якщо висловлення і можна називати істинним або хибним, то його істиннісне значення є похідним від первинного – речового. Він писав: «Не висловлення є первинним «місцем» істини, а навпаки... Первинна «істина» є «місцем» висловлювання та онтологічною умовою можливості того, що висловлювання можуть бути істинними або хибними» [17, с. 217].

Вагомий внесок у теорію кореспондентності істини вніс австрійський філософ і богослов, єзуїт Емеріх Корет. Аналізуючи традиційні визначення істини, Е. Корет наводить власну дефініцію, яку вважав аналогічною традиційній. Істина, на його думку, є «відповідністю між знанням та суцям» (*Übereinstimmung zwischen dem Wissen und dem Seienden*). Таке визначення і справді збігається з традиційним схоластичним. Проте найбільше увага інсбруцького мислителя була прикута до проблеми напрямку відповідності. Уточнюючи свою дефініцію, він твердив, що вона має подвійне значення: відповідність знання до суцього та відповідність суцього до знання. Ведучи мову про поняття істини, Е. Корет розрізняв ці два напрямки відповідності як різні аспекти істини. Відповідність знання до суцього він називав «логічною істиною знання» (*logische Wahrheit des Wissens*), а відповідність суцього до знання – «онтичною істиною суцього» (*ontische Wahrheit des Seienden*). Обидва аспекти все ж не є різними видами істини, тобто відмінними між собою істинами, а лише двома модусами тієї самої істини. Істина, дефінійована Е. Коретом у наведеному визначенні, отримала назву «онтологічної істини» (*ontologische Wahrheit*), яка випливає з ідентичності буття і знання [188, с. 350].

Із зародженням аналітичної філософії в центрі філософських інтересів стає мова. Її почали розуміти як ментальне відображення дійсності. В аналітичній філософії теорія кореспондентності отримала новий розвиток. Традиція аналітичної філософії акцентувала на тому аспекті істини, який Е. Корет називав логічною істиною. Істиною вважалася відповідність висловлення до дійсності, висловлювання при цьому сприймалось як мовний елемент в контексті всього культурно-змістового комплексу мови. Саме в такому ракурсі визначав істину один з найвідоміших дослідників цієї

проблематики серед філософів-аналітиків, виходець із Львівсько-Варшавської школи Альфред Тарський [144, с. 75].

Разом з теорією кореспондентності з'явилися й інші теорії істини. Проте серед низки теорій істини аналізована нами теорія посіла особливе місце. Мислителі, які розробляли теорію, намагалися з'ясувати, що таке істина. У різних формулюваннях теорії – і в тих, які ми вже наводили, і в тих, які залишилися поза нашою увагою, філософи намагалися висвітлити поняття істини, але не наводили критеріїв, за допомогою яких можна визначити істиннісне значення його носія. Тож за допомогою теорії кореспондентності можна сказати, що таке істина, але не можна перевірити істинність конкретного носія істиннісного значення. Інші теорії, що з'явилися впродовж історії філософії, зосереджуються на спробі визначити істиннісне значення носія істини. Іншими словами, за допомогою теорії кореспондентності можна, маючи якесь судження, ствердити, що воно є істинним тоді, коли висловлене в ньому відповідає дійсності. Але теорія кореспондентності не дає жодних інструкцій, які допомогли б перевірити, чи висловлене в судженні відповідає думці. Тому серед теорій істинності розрізняють дефініцію істини та критерії істинності. Дефініцією істини називають теорію кореспондентності, оскільки вона дає визначення, що таке істина. Критеріями істинності називають ті теорії, які допомагають визначити істиннісне значення певного носія цього значення.

Знання про світ є його відображенням і точно так само схоже на світ, як схожі відображення в дзеркалі на оригінал, адже ми ніколи не маємо справи з дійсністю самою по собі, а завжди з її чуттєвим або раціонально структурованим образом [128, с. 39].

Кореспондентна теорія істини у праві – відповідність певному знанню, що відповідає дійсності, не залежить від суб'єкта, досліджує об'єкт та відтворює реальний стан речей.

Тобто тут можемо стверджувати, що найважливішим є об'єкт дослідження, а оскільки ми говоримо про право, то найважливішою є норма права.

Під кореспондентною теорією істини ми розуміємо відповідність людських знань до реальної об'єктивно дійсності.

Відповідна теорія істини часто пов'язана з метафізичним реалізмом. Її традиційні конкуренти, прагматисти, а також когерентисти, верифікатори та інші епістемні теорії істини часто пов'язані з ідеалізмом, антиреалізмом або релятивізмом. В останні роки ці традиційні конкуренти практично були замінені певними теоріями істини і, меншою мірою, теорією, проте ще донедавна цим двом додатковим підходам приділяли значну увагу. Один з них – теорія істинної творчості: її іноді розглядають як конкурента, іноді як більш ліберальну версію, теорію відповідності. Інший – це плюралізм: він охоплює обліковий запис за кордоном як один, але лише один, складовий компонент його загальної історії правди.

Кореспондентна теорія істини у праві – це норма права, яка не залежить від суб'єкта. Норма права визначає відповідність (кореспондентність) істини, відповідність уявлень або тверджень, що відповідають реальному стану справ, це збіг знання та дійсності, або свідомості та речей. Вона є інтуїтивно зрозумілою та виражається на рівні буденного (ордологічного) мислення.

Невизначеність поняття «відповідність» унеможлиблює встановлення відповідності між ідеальними образами свідомості та матеріальними речами, висловлювання, що фіксують об'єктивний стан речей, не можуть бути співвіднесені із жодними реальними об'єктами чи фактами.

Проте пізнання пов'язане з мисленням і буттям. Адекватність думки і реальності називаємо істиною [126, с. 172].

Проблема істини має важливе світоглядне значення, і суперечки щодо неї ведуться не тільки в теорії пізнання, тобто в науці, а й у політиці, мистецтві, релігії тощо. У центрі цих суперечок лежить питання про монізм або плюралізм істини, з яким тісно пов'язана проблема абсолютної, відносної, суб'єктивної й об'єктивної істини. Актуальним досі є класичне розуміння істини як пріоритетного поняття культури. «Велика» істина абсолютна – і єдина для всіх – забезпечила б не тільки знання, а й мораль, а також релігію, політику і

життєву практику [88, с. 260].

Найважливішою ознакою інформації є її достовірність. Істина існує як певна духовна реальність в її інформаційному та ціннісному вимірах. Цінність знання вимірюється його істинністю. У ній виявляється зустрічна тотожність знання з предметом і предмета зі знанням. Коли, наприклад, стверджують про людину як істинного патріота, мають на думці особистість, яка чинить патріотично, на користь власної держави, народу.

Прихильники кореспондентної концепції істини виходять з того, що твердження повинні відповідати зовнішній дійсності. Йдеться про твердження, що містять поняття, які відображають доступні для сприймання органами відчуття (споглядання) якості та відношення. Однак наука часто послуговується абстрактними поняттями, які відображають поняття і відношення, недоступні для безпосереднього сприймання органами відчуттів («спін», «валентність» тощо). У зв'язку із цим прихильники кореспондентної концепції істини поділяють мову науки на мову споглядання, мову теорії та кореспондентну мову (мову інтерпретації). Завдяки використанню мови інтерпретації теоретичні поняття, які не піддаються безпосередньому спогляданню, інтерпретуються мовою споглядання, замінюються поняттями, що описують відчуття.

Слово «істина» можна використовувати на позначення поняття, яке «вибирає» власність та виражається англійською мовою прикметником «true». Деякі автори не розрізняють поняття та властивість, а дехто вважає, що обліковий запис концепції може суттєво відрізнитися від обліку майна. Зрештою, іменник «істина» може бути використаний на позначення певного набору справжніх істинних банерів (можливо, невідомих), наприклад: «Правда є там» і «Правда про цю справу ніколи не буде відома» [47].

Заперечення визнає моральні істини, але відкидає ідею про те, що реальність містить моральні факти для відповідності моральних істин. Логіка надає інший приклад домену, який «позначено» таким чином. Логічні позитивісти визнавали логічні істини, але відкидали логічні факти. Їхні

інтелектуальні предки Юм уже дали два визначення «істинного»: одне – для логічних істин, широко задумане, а інше – для логічних істин: «Істина або брехня полягає в умові або незгоді з реальними відносинами ідей, до справжнього існування та матерії [110, с. 414–418].

Тобто саме заперечення породжує різновиди істинності для різних істин. У зв'язку із цим запереченням істина не повинна бути ототожнена з відповідністю факту, але може бути реалізована шляхом відповідності факту для істинників деяких сфер дискурсу й іншими властивостями для істинних носіїв інших областей дискурсу [110, с. 414–418]. Ми не погоджуємось із цим твердженням, воно суперечить основі визначення та віднайдення істинності, наближення до самої істини, оскільки сам факт, аргумент відображає реальний стан речей та об'єктивну дійсність, що своєю чергою і є одним з важливих компонентів кореспондентної теорії істини.

В екзистенційному (граничному) бутті кореспондентність істини у праві може розглядатися лише крізь призму істинності та застосовуватись не тільки до думок і суджень, але й до речей або осіб. Істина називається справжньою, оскільки вона відповідає дійсності, тоді як річ чи людина є істинною, оскільки вона відповідає думці. Правда тут має особливу абстрактну форму та різні способи використання, адже може використовуватися на позначення загальної характеристики властивості, у протилежному випадку це називається істинним.

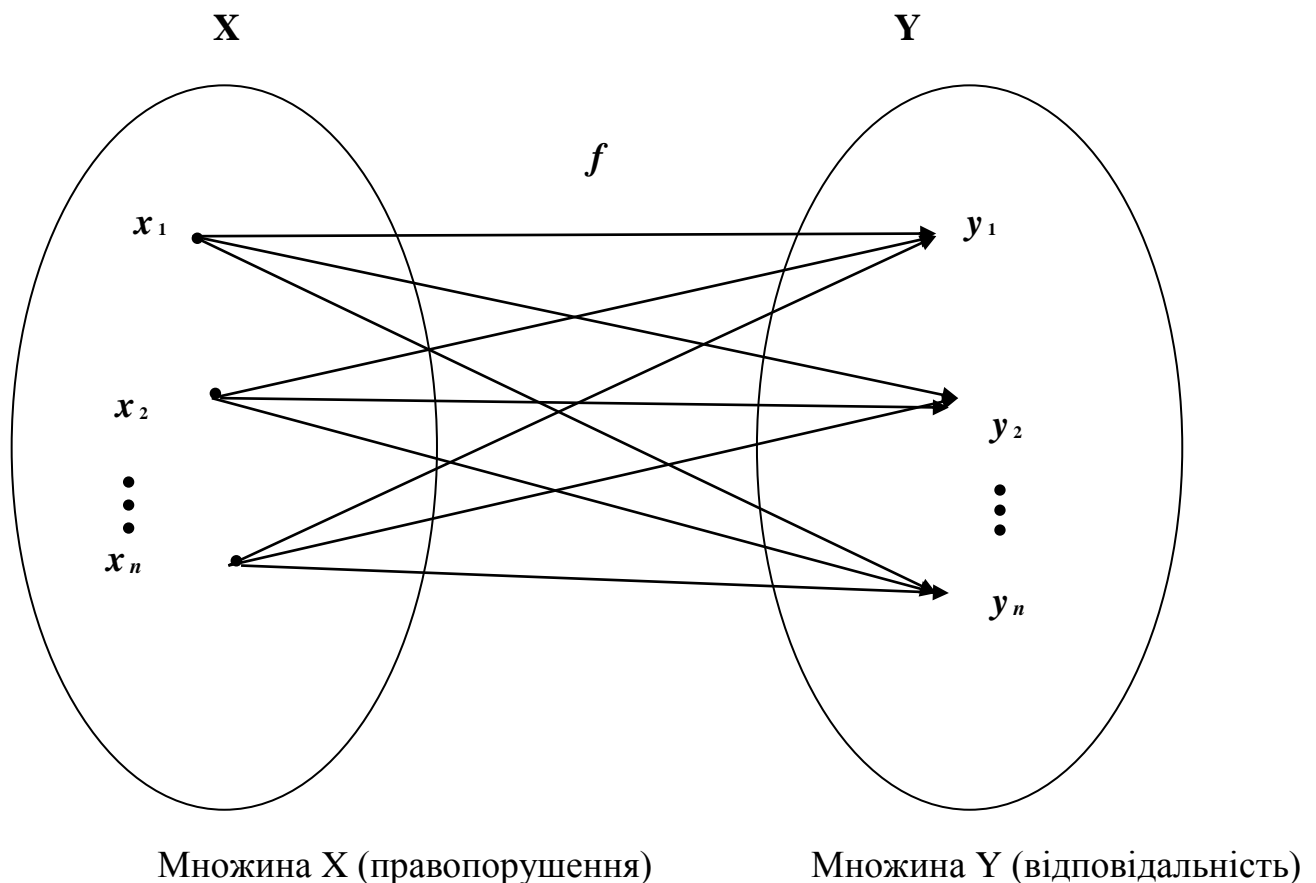
Кореспондентна теорія істини пов'язана з такими поняттями: кореспонденція, відповідність, відображення, залежність, конгруентність тощо, які використовуються у взаємодії (встановленні істинності) між позитивним і природним правом, між правопорушенням і відповідальністю, між вчинками людини і нормами права тощо. Це дослідження (кореспондентної теорії) найкраще здійснити на прикладі появи функціональної залежності двох множин.

Розглянемо випадок відповідності множини правопорушень множині відповідальності.

Нехай множина x має елементи $x_1, x_2, \dots, x_n$, що є конкретними видами

правопорушень, а множина з елементами $y_1, y_2, \dots, y_n$, (де $n = 1, 2, 3, \dots + \infty$) – різними видами відповідальності (санкціями). Одному елементу x_1 може відповідати декілька значень $y_1, y_2, \dots, y_n$, оскільки одне правопорушення підпадає під різні класифікації, де існує декілька санкцій; f – це правило, за яким здійснюється відповідність, наприклад, специфіка чинного законодавства, окремої держави.

Графічно це зображено на *рис. 1*.

Рис. 1. Встановлення істини у відповідності множини правопорушень множині відповідальності.

Утворена функція $y = f(x)$ свідчить про залежність санкції y від виду правопорушень X . Знак рівності означає, що така залежність є адекватною, тобто істинною. Слід враховувати, що X – це множина правопорушень (вчинків) людини (дій, думок, почуттів), які ще не отримали оцінки на істинність, а Y – множина норм права (для дій позитивного права, для думок і почуттів – природного права), які дають відповідь про істинність санкцій.

Множини X і Y відповідають умові конгруентності: множина дій людини конгруентна нормам позитивного права, а думок і почуттів – природному праву. Також множина вчинків людини X конгруентна множині норм права.

Можна зробити висновок, що поняття «конгруентність» близьке за змістом до поняття «відображення». Тоді варто пам'ятати, що існує відображення *на* і відображення *у*.

Наприклад, множина норм позитивного права відображається у множину норм природного права (множина норм природного права є ширшою за множину норм позитивного права). У цьому випадку знайти істинність складніше. Але множина вчинків, правопорушень людини відображається на множину норм позитивного права (однозначна відповідність свідчить про відсутність прогалин у законодавстві, тому істинність встановити легше). Існують й інші комбінації відображень, що засвідчує багатогранність кореспонденції теорії істини.

2.2 Незаперечність апіористської теорії істини у праві

Витоками апіористської теорії вважають уявлення про безсмертну душу й анамнезис І. Канта. Ця істина незалежна від всілякого досвіду, а сама теорія є діаметрально протилежною до кореспондентної, бо апіорна теорія називається істинною відповідністю та дійсністю нашої свідомості.

Апіористську модель істини ще називають ймовірною моделлю істини. На сьогодні вона вважається ключовою, оскільки істина міститься в самій людині. Кожна людина є унікальною істотою та дивиться на світ по-різному, а отже і сприймає все також по-різному.

Апіорне знання незалежне від досвіду тільки відносно своєї форми, зміст його отримано з досвіду. Суб'єкт, починаючи пізнання, заздалегідь володіє апіорними формами пізнання, які забезпечують його знання характеру й абсолютної діалектики. Кант розрізняв апіорні форми чуттєвості (трансцендентальні форми чуттєвості, апіорні форми споглядання) й апіорні

форми розуму (трансцендентальні форми розуму), які надають зв'язність і впорядкованість хаотичного різноманіттю чуттєвого досвіду. Однак Гегель критикував вчення Канта про апріорні форми мислення як некритичну класифікацію уявлень про мислення («психологічно-історичну систематизацію»). Форми мислення не можуть бути чимось вже усвідомленим і готовим, не дані в спогляданні або безпосередньому досвіді, не є готовими трансцендентальними формами синтезу [22, с. 97]. Зокрема, категорії як апріорні форми мислення і загальні визначення будь-якого предмета в мисленні не можна виявити всередині окремого «Я». Там вони містяться в кращому випадку лише «в собі» (як інстинкт) і не «у себе» (як усвідомлені). Однак вони можуть бути усвідомлені і виступати як визначення речей у спогляданні індивіда, який в процесі своєї освіти засвоїв історичний досвід вдосконалення наукового пізнання. Ці загальні форми виникають тільки в результаті історичного розвитку духу. Гегель визначав апріорі (апріорне) як «справжню, що рефлексує в саму себе і тому опосередковану в собі безпосередність мислення», пов'язуючи її зі свободою мислення [22, с. 97].

Гегелівська істина – це характеристика діяльності спекулятивного розуму, і в цьому аспекті вона не позбавлена певної містифікації. В його концепції неістина існує для історії, історія для істини, а людина для істини – лише засіб її реалізації. Істина є системно змінюваним процесом осягнення світу у формах наукового знання в процесі практичної діяльності людини. Вона є сутнісним мотивом наукового пошуку, пізнавального процесу [41].

Позитивістська філософія як критерій оцінки істини пропонує розглядати практичну діяльність: якщо, керуючись думкою, ми досягаємо успіху в діяльності, то ця думка істинна. Мабуть, у багатьох випадках цей критерій допомагає нам відрізнити істину від омани і від брехні. Однак вже тут з'ясовується, що і неправдиві ідеї ведуть до успіху в практичній діяльності [159, с. 377].

Дж. С. Мілль зводив апріорну логічну необхідність до вкорінення звички. Декілька атрибутів предмета з'являються разом настільки регулярно, що в

нашій свідомості утворюється стійка асоціація між ідеями цих атрибутів. Незалежних від досвіду апріорних істин не існує. Сприйняття простору і часу настільки прості і нескладні, що заперечення математичних аксіом видається нам немислимим (а зовсім не тому, що вони нібито не пов'язані з досвідом) [93, с. 67].

Британський позитивіст Г. Спенсер вважав апріорне (самоочевидне) знання вродженою фізіологічною схильністю до нерозривних асоціацій. Така схильність закріплена сукупним накопиченим досвідом незліченних поколінь предків. Те, що в конкретний час апріорно для індивіда, могло виникнути апостеріорним чином для роду [19, с. 742].

Г. Коген відмовився від кантівського розуміння речі в собі як зовнішнього джерела відчуттів (досвіду), заперечував поняття «даності» (предмет ніколи не «дано» мисленню ззовні, а «заданий» у вигляді невідомого, «ікс», проблеми). Як наслідок, у його філософії зникає дуалізм апріорних форм споглядання і розуму. Тільки чисте мислення з його апріорними категоріями, формами і принципами є єдиним джерелом і першоосновою пізнання і за його формою, і за змістом. Апріорні закони мислення визначають характер серії актів категоріального синтезу (категоричного синтезу), який створює (будує, конструює) предмет пізнання [51, с. 151–173].

П. Наторп вважав саму філософію логікою (фактично теорією пізнання), теорією, яка досліджує апріорні умови єдності точних наук. Продовжуючи лінію Когена, Наторп відмовлявся від відмінності між апріорними формами чуттєвості і розуму та розглядав річ в собі лише як «граничне поняття», спонукальний початок наукового пізнання. Зокрема, ідея апріорних форм чуттєвості не потрібна для обґрунтування математики. Математика ґрунтується на апріорних формах мислення і може навіть не звертатися до споглядання простору і часу. Джерело функціональних відносин в математиці знаходиться не в реальності і не залежить від суб'єкта: функціональні відносини покладаються самою думкою і сходять до апріорних умов мислення про будь-які предмети і будь-які їхні зв'язки. Оскільки простір і час є апріорними

формами мислення (логічним зв'язком), можливе створення альтернативних неевклідових геометрій. Метафізична відмінність між необхідними і випадковими істинами була пов'язана з відмінностями апіорного й апостеріорного знання. На відміну від нього випадково істинне судження таке, що його заперечення суперечливе (тож воно не є істинне в усякому можливому світі). Логічний позитивізм прийняв як очевидне твердження, що всі необхідні судження відомі апіорі, оскільки досвід може нам розповісти лише про актуальний світ і, отже, про те, що має місце, але не може нічого розповісти про те, що повинно або не повинно мати місце. Тож відносини між апіорним, необхідністю й аналітичністю, важкі для дослідження. Однак більшість філософів-аналітиків згодні з тим, що хоча обсяги цих понять можуть накладатися один на одного, вони явно нетотожні. Різниця «апіорі» і «апостеріорі» є епістемологічною, «аналітичного» і «синтетичного» – лінгвістичною, «необхідного» і «випадкового» – метафізичною [187, с. 274].

П. Наторп вважає, що апіористська теорія забезпечує знання про реальність і дійсність, яка визначається незалежно від досвіду. Апіорні обґрунтування спираються тільки на раціоналізм, інтуїцію. Людина може сприймати пропозицію й ухвалювати певні рішення незалежно від доказів. Ми не погоджуємося із цією думкою, оскільки знання вимагають певного обґрунтування та перевірки достовірності фактів [88, с. 259].

Г. Сковорода зазначав, що для кожної людини її власний життєвий шлях – це той, у якому критерієм морального вибору є «зрідненість» людини з тим чи іншим типом поведінки, діяльності, життя. Тому вона повинна пізнати себе, тобто «зрідненість», яка й становить божественну сутність людини [126, с. 91].

Гносеологічна характеристика мислення міститься в його ставленні до свого предмета. Думка називається істиною, якщо вона відповідає своєму предмету, тобто представляє його таким, яким він є насправді. Відповідно помилковою називають ту думку, яка не відповідає своєму предмету, тобто представляє його не таким, яким він є насправді, спотворює його [158, с. 336].

Для філософсько-правового аналізу апіористської теорії істини, її

правової природи доцільно розглянути співвідношення знання й інформації; істини і цінності; істини й омани та брехні. Якщо знання вимагає розуміння й осмислення, оскільки воно традиційно пов'язується зі зміною суб'єкта, що пізнає об'єкт, то поняття інформації позбавлене ціннісно-етичного значення та виражає міру порядку і визначеності системи, інструментальні відомості, які необхідно враховувати для вибору ефективної дії. Поняття «істина» раніше охоплювало ціннісний зміст і характеризувало не тільки адекватне, відповідне, точне і практичне знання, але й оцінку тих чи інших можливостей та умов, в яких живе і діє людина [88, с. 259].

Наші висловлювання Аристотель визначав як функцію істинності, при цьому він використовував для її визначення поняття відповідності. Розуміння істини як правильності й адекватності мислення було розглянуто у класичній філософії. Істина визначається як властивість знання, яке складається відповідно до об'єктивного стану справ. Саме тому при цьому виникли суперечки: твердження повинні відповідати ідеям розуму або почуттів. Адже, по суті, вимога відповідності знання до онтологічності є неможливою, оскільки вона завжди перебуває у формах нашого самопізнання. Є ще одна суперечність критерію відповідності, слова не схожі на думки, а думки на речі. Подальші спроби розвитку цієї теорії істини були пов'язані з уточненням поняття «відповідність». Одні філософи зводили його до відповідності між висловлюваннями і фактами, інші – до подібності відносин. Однак неможливо точно стверджувати що таке факт, істинне речення або об'єктивний стан справ. Саме ці спори привели деяких філософів до висновку, що слід обмежити проблему істини у сфері свідомості. Більшість істин не ставить під сумнів свою значущість. Часто вони здаються нам очевидними, проте необхідно доводити їхню корисність. Те, що ми називаємо перевіркою, найчастіше складається з тих чи інших думок, що вважаються безсумнівними. Як досліджував Декарт, саме сумнів пропонує безсумнівність. Важливими критеріями істинності тут виступає несуперечливість і послідовність міркувань, також потрібний і консенсус, тобто згоди інших членів комунікативного співтовариства. При

цьому виникає нова проблема новизни самої істини, а сама думка визнається за істину, коли інші люди приймають її в процесі певної перевірки [88, с. 258].

Аналіз співвідношення істини і брехні, омани також сприяє кращому з'ясуванню багатого філософського змісту. Сама істинність є встановленням та усуненням умов можливості різноманітних помилок, неточностей і похибок [88, с. 259]. Правда також є справедливим встановленням істинності, хоча і не в сенсі букви закону, а в душі справедливого законодавця. Праведна людина, навіть маючи законне право, не завжди дотримується букви закону на шкоду ближньому, а застосовує його довільно [88, с. 420].

Суттєвим для наукової теорії пізнання є визнання конкретної істини. Істина завжди конкретна, абстрактної істини немає. Це означає, що істина перебуває у зв'язку з тими умовами, в яких знаходиться об'єкт пізнання, відображає чітко визначені сторони цього об'єкта. Вищий рівень конкретності істини полягає у всебічному пізнанні об'єкта і врахуванні всіх істотних моментів у їх діалектичному взаємозв'язку, на відміну від механістичного підходу. Істина виражається в логічних формах суджень та умовиводів. Розуміння істини може виражатися лише в певних межах при її застосуванні до обмеженої предметної сфери, кордони якої завжди розвиваються, можуть розширюватися або звужуватися. Розвиток самої істини відбувається шляхом введення у відповідні судження та аналіз певних умов.

Підхід до закону як «визначення розуму» є звичним для речей з подальшою раціоналістичною лінією у філософії права. Специфіка платонівського розуміння криється в тому, що в законі формулюються не існуючі відносини, а якраз навпаки. Закони, таким чином, представляються як засіб впровадження прав розумом в життя і відносини людей, як форма посиленої для реставрації стандарту в божественному правлінні [102, с. 411].

Істина – це певні знання, які відповідають реальному, об'єктивному стану речей. Ми повинні пізнавати істину відповідно до розуму, а не до почуттів, оскільки наші слова не подібні на думки, а думки не речі. У будь-якому випадку потрібно признавати, що нові думки визнаються за істину, тоді коли

людина отримує їх в процесі певної перевірки. Тобто нам потрібно онтологічно усвідомити саму природу істини, розглянути питання про співвідношення знання та інформації, істини і хиби, правди і брехні. Наші знання завжди потребують гносеологічного беззаперечного переосмислення, оскільки, пізнаючи дійсність, суб'єкт може змінюватися так, як й інформація. Брехня як викривлення правди відкриває онтологічну суть істини і завжди пов'язується з користю. Християнська заповідь «не лжесвідчи» виступає певним моральним бар'єром, оскільки забороняє нам видавати бажане за дійсне. Августин наводив приклади метафізичної градації істини і брехні, які виступають певним обсягом оцінки реальності. У сучасному житті людина завжди стикається з брехнею та її різновидами, тобто мовчанням, скритністю, секретами, тайнами, тобто всім, що завжди викривляє об'єктивну оцінку відтворення дійсності [133, с. 272].

Критерії істини не можна знайти лише у свідомості суб'єкта. Те саме стосується й об'єкта пізнання. Істина, як адекватне відображення дійсності у свідомості людини, передбачає певну взаємодію суб'єкта й об'єкта, основою якої виступає практична діяльність людини що спрямована на перетворення природного та соціального світу. Адже практика є основним критерієм істинності нашого знання. Лише на основі практики людина може довести істинність свого знання, вона її не створює, але ще дає можливість довести та встановити. Висновки, зроблені на основі нашого знання, повинні підтверджуватися практикою, лише тоді вони вважатимуться істинними. Саме ці результати перевіряються суспільним життям. Наше світосприйняття дає змогу отримувати інформацію про певні об'єкти в його дійсності і цілісності та сформуванню уявлення на основі практики [133, с. 272].

Ніхто не може діяти щодо іншого за індивідуальними підставами права. Ця аксіома безпосередньо істинна для нашого розуму, а апіорі і її можна доводити тільки непрямо, а саме з аналогії до законів наших раціональних знань індуктивних даних. Право вивищується над індивідуальною основою вчинків. А ті вчинки, реалізацію яких надано нашій волі, входять до царини моралі. У такий спосіб ми одержали загальну ідею права, яка розглядається як

ідея метафізична, моральна та сила, що діє в людині і людстві [185, с. 117].

В. Скотний зазначає, що єдиним й остаточним інструментом втілення істинності знання в дію є практика, під якою розуміють матеріально-чуттєву діяльність і перетворення об'єктивної реальності (як первинної – природної, так і «вторинної» – штучної, соціальної). Необхідною передумовою фіксації гносеологічної сутності практики є теза про те, що далеко не кожна суб'єктивна діяльність (активність) збігається з практикою. Як єдність суб'єктивного й об'єктивного, практика за формою визначається діяльним, активним началом, що йде від суб'єкта, а за змістом вона чуттєво-матеріальна, «безпосередньо відчутна», об'єктивно результативна [133, с. 272].

Усе в житті відносне, а отже, і сама істина також є відотною. Наприклад, коли в судовому процесі беруть участь адвокат і прокурор, кожен з них доводить свою істину, правду. Тобто адвокат виступає з позиції захисту, а прокурор – з позиції обвинувачення. Тож істини тут немає, ми можемо визначити тільки істинність, що є наближенням до самої істини. І коли стають відомі нові обставини у справі, то попередня істина стає хибою. Тобто факт відіграє ключову роль у справі. Істина рухається і є динамічною, розвивається. У цій теорії центральне місце займає сама людина, оскільки розуміння і відношення істинно залежать від людини, її розуму та її сприйняття фактів, реальності.

Як стверджує Ю. Шемшученко, істина у праві – відповідність закріплених у юридичних актах тверджень, висновків, приписів реальним процесам і фактам. Як результат пізнавальної діяльності певних суб'єктів істина повинна мати суб'єктивний характер, специфічною ознакою її є знання про справжнє значення для певних суб'єктів їхнього існування і розвитку тих чи інших природних і соціальних явищ [181, с. 729].

Право, щоб постійно прогресувати, адекватно реалізовувати ідеали справедливості, завжди має бути пізнавальним, завжди функціонувати у формі правового пізнання. Зменшення пізнавальної активності права з необхідністю веде до зменшення його нормативної регулятивної пізнавальності. Право – це

завжди інтелектуальна напруга, максимальна духовна концентрація всіх учасників правової ситуації, ступінь якої є показником характеру наявного права загалом і конкретної ситуації зокрема. Право набуває форми істини, щоб стати регулятивним, істинним [53, с. 33–34].

Погоджуючись з А. Козловським, можна стверджувати, що право без пізнання переростає в безправ'я. Право, щоб бути справедливим, має бути істинним, пізнавальним та гносеологічним. Сам механізм, що забезпечує цю справедливість норми, – це процес пізнання [53, с. 32].

Вважаємо, що апіористська теорія істини у праві – це наявність у підсвідомості людини чуттєвого споглядання Вищої імперативної істинності, яка частково реалізовується в метаантропологічних вимірах правового буття.

Вища імперативна істинність існує в Космосі і частково в кожній людині, оскільки вона є мікрокосмосом (і ніби «проситься» для реалізації). Місцеперебуванням Вищої імперативності істинності є підсвідома зона людини. Про використання чи невикористання цієї істинності у природному праві рішення приймає розум (як аксіому), апіорно. У позитивному праві використання Вищої імперативності здійснюється за допомогою розсудливого мислення, яке формує варіанти на сенсильному рівні. Звичайно, людина не може повністю здобути Вищу імперативну істинність в силу різних причин (одна з них – антропологічна недосконалість). Ця істинність у людини є неповною, частковою.

Варто зауважити, що реалізація людиною Вищої імперативності істини здійснюється в ордологічному, екзистенціальному, транснаціональному вимірах з різною апіористською величиною та свободою від розуму. Це різні ступені, аспекти істинності, хоча вони й не суперечать природній істинності, але є неповними, бо здобуті апіорно, бездосвідно, емпірично.

Зокрема, в ордологічному вимірі апіорні умови не зазнають суворого контролю розуму, а потреба в істинності є великою у зв'язку з буденними потребами. Часто мало уваги приділяється взаємозв'язку істини буття й істини пізнання, хоча розум людини за своєю природою здатний набувати істинних

знань. У такому випадку доцільно вести мову про ймовірну істину, оскільки ще не відбулося в повну силу екзистенційного та трансцендентного «опрацювання».

Екзистенціальний вимір апіористської істини є більш «очищений» від щоденних вимог та різноманітних залежностей. Тут причиною істинності є людські думки, почуття, висловлювання, які не завжди виведені з природи, а більше стосуються душевних апіорних умов. Зіставлення, звіряння, узгодження щодо встановлення істинності в екзистенціальному вимірі має сенсильний характер і не завжди потребує втручання розуму, хоча така дія потрібна.

Трансцендентальний вимір апіористської істини найбільш наближений до онтологічності, це завжди істина пізнання, що передує істині висловлювання. У трансцендентальному вимірі найбільше онтологічної, простої, «очищеної» від буденності істини. Ця свободна істинність здобута апіорно у стані максимального відмежування від матеріальних, світських потреб. Життя максимальними духовними запитами породжує істинну волю і гарантує високий ступінь реалізації Вищої імперативності істинності.

Отже, істинність є головним принципом поєднання нормативності та справедливості, адже справедливість сама по собі є істиною, оскільки не може бути ненормативною. Саме норма зумовлюватиме її ефективність, а несправедливість є критерієм неістинності. Незаперечним буденному виміру є тільки відносність істини, тобто абсолюту тут досягнути неможливо, а тому можлива лише істинність, тобто наближення до істини. Щодо граничного виміру, то істина знаходиться в самопізнанні людини на межі природного та позитивного права, що своєю чергою визначається саме мораллю. У позаграничному вимірі ми можемо опиратися лише на моральні категорії, щоб досягнути абсолютної істини. Ми можемо говорити тільки про істинність речей, істинність фактів до доводів. Гносеологічність та незаперечність цієї теорії полягає лише в самопізнанні суб'єкта, істина є незалежною від досвіду й відповідності та дійсності нашої свідомості. Наше сприйняття світу є

відносним, а сама істина виникає передусім у нашій підсвідомості.

2.3 Онтологічні фактори когерентності законів істини

Труднощі розуміння класичної теорії істини привели до появи когерентної концепції істини, де основним критерієм виступає узгодженість цього твердження із системою тверджень, прийнятих як достеменні. На відміну від класичної концепції істини, прихильники когерентної концепції істини вважають, що умовою істинності є не відповідність, а узгодженість (від лат. *cohaerens* – пов'язаний, *cohaerere* – бути пов'язаним) цього твердження з більш загальною системою знання [101].

У філософії когерентну теорію істини розробляли такі видатні мислителі, як Г. Лейбніц, Б. Спіноза, Г. Гегель. У ХХ ст. когерентна теорія істини відроджується деякими представниками неопозитивізму, які виходять з того, що тільки філософія може намагатися порівнювати пропозиції з реальним світом; наука повинна порівнювати одні пропозиції з іншими. Вони вважають, що перевірити істинність – означає перевірити, якими відносинами це судження пов'язане з іншими в системі, чи сумісне воно із системою (наприклад, із загальноприйнятою науковою картиною світу) [101].

Для когерентної теорії істини характерне уявлення про те, що світ – це єдине ціле, в якому все, навіть найдрібніші і незначні явища, пов'язане між собою і входить у це ціле. Тому знання про окрему річ або явище повинно відповідати й узгоджуватися із системою знання про світ загалом [101].

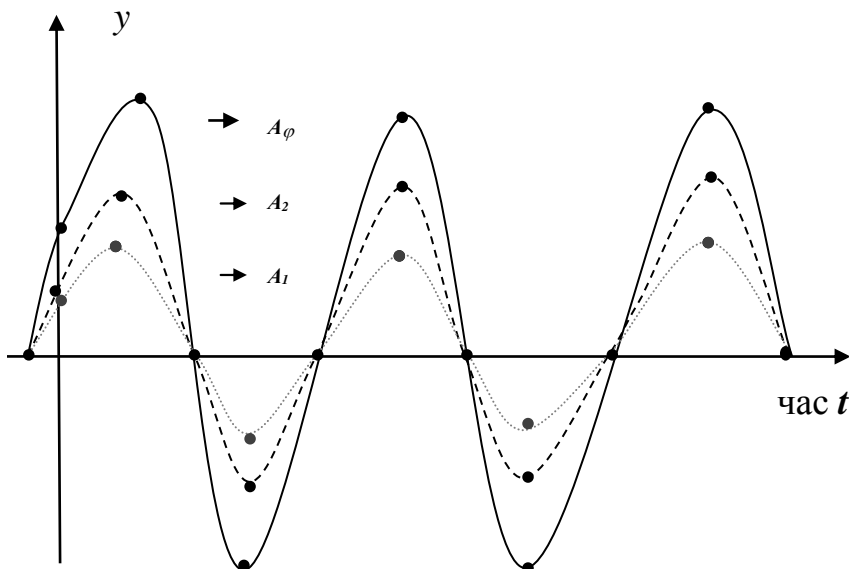
Когерентну теорію істини в основному застосовували в математиці, де головним у визнанні істинності є узгодженість з уже прийнятими математичними теоріями, а не відповідність дійсності. Ця концепція істини відображає реальні механізми раціональної прийнятності знання. Ми схильні приймати за достовірне і правдоподібне таке нове знання, яке логічно не суперечить і добре узгоджується з уже наявною в нас системою поглядів [101].

Взагалі поняття когерентності виникло у фізиці (теорія хвиль), а

використовується ще і в біології, медицині, лінгвістиці тощо. Використовує когерентність і філософія права.

Когерентні закони істини потребують певних внутрішніх і зовнішніх умов. Що стосується внутрішніх умов, то це гармонійна сума власних думок людини. Ці думки повинні бути розумно організованими, збалансованими, «дружніми», тобто злагодженими. До такої злагодженості відносяться умови, речі зі сталими «буйками», за які думки не повинні поширюватися. Іншими словами, пізнання істини має здійснюватися альтернативно, але в беззмінних, сталих вихідних даних.

Зовнішні умови дії когерентних умов – це думки інших осіб, які залучені до пізнання істинності. Тут важливо, щоб думки інших осіб були поставлені в однакові умови, були відповідальні за встановлення істинності. Наведені міркування про когерентний закон істини відобразимо на *рисунку 2*:

Рис. 2. Доведення двох гармонійних коливань, які інтерпретують дві ймовірні істинності.

Нехай A_φ – амплітуда, яка залежить від фази, A_1 , A_2 – різні амплітуди двох хвиль, φ_1 , φ_2 – фази двох хвиль, ω – частота двох хвиль. Відбувається гармонійне коливання тієї ж частоти. У реальних коливальних процесах амплітуда, частота і фаза коливань можуть безперервно хаотично змінюватися

в часі.

У філософії права A – найвище, максимальне твердження про істинність, максимальне наближення до трансцендентальної істини; ω – неодноразове підтвердження висловлювання, яке називається істинністю; φ – поява, певний момент, ступінь періодичного явища, конкретний період у розвитку природи, настання моменту, коли потрібна істинність; φ_1, φ_2 – два твердження про істинність.

Якщо когерентність у фізиці є узгодженим перебігом у часі кількох коливальних або хвильових процесів, різниця фаз яких є сталою, то у філософії права когерентність це також узгоджене висловлювання про оцінку правового явища, але в межах заданих природних умов. Якщо різниця думок дорівнює нулю, у цьому моменті істинність підтверджуємо двома або декількома способами.

Остаточною відповіддю про істинність буде інтерферентне власне рішення з урахуванням рішень інших осіб. Правда, когерентний закон як засіб пізнання істинності не застрахований від помилок, можливі істинності можуть бути неповними, фрагментарними або протилежними, суперечливими висновками. Когерентний закон найкраще діє в режимі консенсусу з теорією кореспондентності. Тобто когерентний закон істини є доповненням, а не запереченням кореспондентної теорії.

Відомо, що когерентність є необхідною умовою виникнення інтерференції. У фізиці явище інтерференції – це підсилення в одних й ослаблення в інших точках простору амплітуди резолюючої хвилі, одержаної при накладанні двох або більше хвиль. У медицині – властивість одного вірусу пригнічувати репродукцію іншого при збільшенні інфекції [39, с. 360, 418]. У філософії права інтерференція істинності також означає підсилення (підтвердження) або ослаблення (заперечення) факту, який претендує на істинність.

Отже, когерентний закон істини, на нашу думку, – це допустимі правом різні висловлювання в межах заданих гносеологічних параметрів у просторі і

часі про істинність, яка встановлюється сумарно.

Теорія когерентності відрізняється від теорії відповідності істини у двох онтологічних аспектах. Так, вони дають суперечливі дані про відношення пропозицій, умови правди яких дотримуються. Згідно з однією, зв'язок – це узгодженість, а відповідно до іншої – це листування. Окрім того, відповідно до теорії когерентності, умови правди пропозицій складаються з інших пропозицій. Натомість теорія відповідності говорить, що істинними умовами пропозицій не є (загалом) пропозиції, а радше об'єктивні риси світу. Хоча теоретичні принципи когерентності та відповідності є принципово протилежними, вони обидва (на відміну від дефляційних теорій істини) представляють сутнісну концепцію правди. Тобто, на відміну від дефляційних теорій, теорії когерентності та відповідності вважають, що істина є властивістю пропозицій, які можна проаналізувати в термінах різноманітних пропозицій умов істини, а судження відношень стоять перед цими умовами.

Отже, теорія когерентності істини у філософії характеризується різними підходами, які відрізняються за двома основними характеристиками, онтологічними факторами. Різні підходи до розуміння теорії когерентності уможливають співвідношення самої когерентності. А також дають змогу підрахувати множину пропозицій, з якими збігаються істинні судження.

Відповідно до версій теорії когерентності у філософії права, зв'язок когерентності є просто послідовністю. Із цього погляду сказати, що пропозиція узгоджується з певним набором пропозицій, це сказати, що пропозиція узгоджується з множиною. Цей облік узгодженості є незадовільним. Пояснимо чому. Розглянемо дві пропозиції, які не належать до певного набору. Ці пропозиції могли б бути узгодженими з певним набором і водночас бути несумісними одне з одним. Якщо узгодженість є послідовністю, теоретика узгодженості повинна буде стверджувати, що обидві пропозиції є істинними, але це неможливо.

Найвдалішою характеристикою теорії когерентності у філософії права можна вважати те, що когерентність є певною формою втілення. Взаємозв'язок

між онтологією і правом можна розуміти як суворе логічне втілення або втілення в якомусь більш повному розумінні. Згідно з цією версією, пропозиція узгоджується із сукупністю пропозицій, якщо і тільки якщо це спричинено кількістю набору, тобто узгодженість є взаємною пояснювальною підтримкою між пропозиціями.

Інший варіант бачення теорії когерентності визначали теоретики (когеренти, для стислості), які стверджували, що це конституція зазначеного набору пропозицій. Когеренти зазвичай погоджуються з тим, що зазначений набір складається з пропозицій, які вважалися чи вважаються істинними. З одного боку, теорія узгодженості може стверджувати, що вказаний набір пропозицій є найбільшим послідовним набором пропозицій, які в конкретний час визнають ті чи інші люди. Такої версії теорії дотримувався Юнг [179, с. 360]. Відповідно до помірної позиції, зазначений набір складається з тих пропозицій, які будуть враховуватися, коли люди, подібні до нас (з кінцевими пізнавальними можливостями), досягнуть певної межі запиту. Прихильником такої теорії узгодженості був Путман [149]. З іншого боку, можна стверджувати, що зазначений набір містить пропозиції, які будуть покладатися на саму людину.

Деякі вчені поєднують когерентизм з відмовою від реалізму про істину. Реалізм про істину передбачає прийняття принципу бівалентності (згідно з яким кожне твердження є або істинним, або хибним) і принципу трансцендентності (який говорить, що пропозиція може бути правдою, навіть якщо не може бути відомо, що вона є істинною). Когерентисти, які не вірять у те, що зазначений набір є сукупністю пропозицій, як це вважає всезнаюча людина, виступають за відмову від принципу бівалентності, оскільки це не той випадок, коли будь-яке судження узгоджується із зазначеним набором. Вони відкидають принцип трансцендентності, оскільки якщо судження узгоджується з безліччю вірувань, то може бути відомо, що істина збігається з безліччю [149]. Відтак можемо стверджувати, що два основні аргументи змусили філософів права прийняти теорію істинності узгодженості.

Ранні захисники теорій когерентності вдавалися до роздумів про метафізичні питання. Зовсім недавно гносеологічні та семантичні міркування стали основою теорій когерентності. Адже ранні версії теорії когерентності були пов'язані з ідеалізмом. Уокер (1989) атрибує когерентизм до Спінози, Канта, Фіхте та Гегеля. Звичайно, теорія узгодженості була затверджена низкою британських ідеалістів в останні роки XIX ст. та в перші десятиліття XX ст. (див., наприклад, Ф. Бредлі (1914) [149]).

Ідеалісти теорії когерентності у філософії права ведуть до теорії ізогенції істини за їх метафізичною позицією, юристи-практики – до теорії листування та вважають, що віра (бодай більша частина часу) онтологічно відрізняється від об'єктивних умов. Ідеалісти не вірять, що існує онтологічна відмінність між віруваннями і тим, що робить їх істинними. З точки зору ідеалістів, реальність є чимось на зразок колекції вірувань [149]. Отже, віра не може бути правдою, оскільки вона відповідає тому, що не є вірою. Навпаки, істина віри може полягати лише в її узгодженості з іншими віруваннями. Теорія когерентності істини, яка випливає з ідеалізму, зазвичай призводить до того, що істина набуває того чи іншого ступеня. Віра достовірна тому, що вона відповідає іншим віруванням.

Оскільки ідеалісти не визнають онтологічної відмінності між віруваннями і тим, що робить їх істинними, розрізнити версії теорії істинності узгодженості, прийнятої ідеалістами, і тотожність теорії істини може бути досить складно. Останніми роками метафізичні аргументи за когерентизм мали мало прихильників. Це пов'язано з тим, що ідеалізм не є дуже поширеним [149].

Д. Бланшард стверджує, що теорія узгодженості обґрунтування веде до теорії когерентності істини. Його аргументування зводиться до такого. Хтось може стверджувати, що узгодженість з низкою вірувань є випробуванням істини, але ця істина полягає у відповідності об'єктивним фактам. Якщо, однак, істина полягає у відповідності об'єктивним фактам, узгодженість з низкою переконань не буде випробуванням істини. Це випадок, оскільки немає гарантії, що ідеально узгоджений перелік поєднує об'єктивну реальність. Оскільки

взаємозв'язок з безліччю вірувань є випробуванням істини, істина не може складатися в листуванні. Такий аргумент Д. Бланшарда зазнав критики інших науковців, наприклад, Решера (1973). Аргумент Д. Бланшарда залежить від твердження, що узгодженість з набором вірувань є випробуванням істини. У деякому розумінні це твердження досить правдоподібне. Однак Бланшард надавав йому, очевидно, дуже сильного сенсу: узгодженість з низкою переконань – це безпомилковий тест на правду. Якщо узгодженість з набором вірувань є просто гарним, але помилковим тестом на істину, як стверджує Решер, аргумент не підтверджується [149].

Інший гносеологічний аргумент для когерентизму ґрунтується на думці, що ми не можемо вийти з нашого уявлення та порівнювати пропозиції з об'єктивними фактами. Таку версію висунули, зокрема, такі позитивісти, як Хемпель (1935) і Нейрат (1983). Цей аргумент, як і аргумент Бланшарда, залежить від теорії узгодженості виправдання. Аргумент впливає з теорії, що ми можемо лише знати, що пропозиція узгоджується з безліччю вірувань. Ми ніколи не можемо знати, що пропозиція відповідає дійсності. Цей аргумент підлягає принаймні двом критикам. Для початку це залежить від теорії узгодженості обґрунтування і є вразливим для будь-яких заперечень цієї теорії. Більше того, теорія когерентності істини не впливає з посилок. Ми не можемо вивести з того факту, що не може бути відомо, що пропозиція відповідає дійсності, що вона не відповідає дійсності. Навіть якщо теоретики визнають, що ми можемо тільки знати, які пропозиції суперечать нашим переконанням, вони все ще можуть стверджувати, що правда полягає в листуванні. Якщо теоретики приймають цю позицію, вони визнають, що може бути істинним те, що не може бути відомим. Крім того, вони, як і Девідсон (1986), можуть стверджувати, що узгодженість пропозиції з низкою переконань є хорошим показником того, що пропозиція відповідає об'єктивним фактам і що ми можемо знати, що ці пропозиції відповідають [149].

Отож можемо стверджувати, що пропозиції не можуть відповідати об'єктивним фактам, вони не можуть бути відомі як відповідні. Для цього треба

доповнити вищезазначений аргумент для когерентизму. Один із способів доповнення аргументу полягає в тому, щоб стверджувати таке. Як зазначалося вище, теорії відповідності та когерентності мають різні погляди на характер умов правди. Один із способів вирішувати, який обліковий запис правильних умов є правильним, – звернути увагу на процес, за яким пропонуються умови правди. Прихильники теорії узгодженості можуть стверджувати, що умови істини є судженням та умовами, за яких спікери роблять практику для її затвердження, тоді когерентисти зможуть стверджувати, що виступаючі можуть лише охарактеризувати практику для затвердження пропозиції за умов, які оратори зможуть визнати як обґрунтовані пропозиції. Тепер (імовірна) нездатність виступаючих «вийти за межі» своїх переконань є значною. Когерентисти можуть стверджувати, що єдиними умовами, які оратори можуть визнати виправдальними, є умови, за яких він співвідноситься з їх переконаннями. Коли спікери на практиці затверджують пропозицію за цих умов, вони стають істинними умовами пропозиції. Будь-яка когерентна теорія істини стоїть перед двома основними завданнями. Перше можна назвати запереченням специфікації. Друге – заперечення трансцендентності. За запереченням специфікації неможливо ідентифікувати зазначений набір пропозицій без суперечності їхньої позиції. Можна сказати, що маємо підстави говорити, що істина є помилковим та водночас істинним твердженням, оскільки узгоджується з пропозиціями, які відповідають фактам. Іноді теоретики можуть лише визначати всебічність з погляду розміру онтологічної системи, якщо тільки вони не поставлять під загрозу їхню позицію. Когерент не може, наприклад, говорити про найбільш комплексну систему, що складається з пропозицій, що відповідають дійсності.

Істина у праві, по суті, полягає в узгодженості з будь-яким довільно вибраним набором пропозицій. Найімовірніше, істина полягає в узгодженні з низкою вірувань або з низкою пропозицій, які вважаються правдивими.

Заперечення трансцендентності стверджує, що теорія істинності узгодженості не може пояснити той факт, що деякі пропозиції є істинними, які

збігаються з безліччю вірувань. Згідно із цим запереченням, правда перевершує будь-який набір вірувань, тобто існує принаймні одне істинне твердження, яке не збігається зі жодним набором вірувань [149].

Деякі версії теорії когерентності є імунітетом до заперечення трансцендентності. Правда є узгодженістю з віруваннями всезнаючої людини та доказом проти заперечення. Кожна істина співвідноситься з безліччю вірувань всезнаючого буття. Всі інші версії теорії повинні впоратись із запереченням, враховуючи думку про те, що істина є узгодженістю з низкою пропозицій, навіть при межі допиту, онтологічність не зможе вирішувати кожне питання, а істина може перевершити те, що відповідає їхнім віруванням. Проте саме заперечення ставить запитання. Ті, хто висловлює заперечення, припускають, як правило, без аргументів, що можливо, що деяке твердження є правдивим, навіть якщо воно не узгоджується зі жодним набором переконань. Саме це заперечують теорії узгодженості. Теоретики узгодженості мають аргументи для того, щоб вірити в те, що істина не може перевершити те, що збігається з певним набором вірувань. Їхні опоненти повинні вирішувати питання з цими аргументами, а не просто стверджувати, що істина може перевершувати те, що відповідає певній системі.

Отже, основними онтологічними факторами, що визначають та характеризують теорію когерентності у праві, можна вважати справжність фактів та аргументів, що відповідають заданій пропозиції.

2.4 Екзистенційна теорія філософсько-правової істини

Екзистенціальний підхід є насамперед філософським. Це стосується розуміння позицій людей у світі та з'ясування того, що означає для них бути живими. Він прагне також вивчити ці питання з прийнятного погляду, а не догматично. Метою такого вивчення є пошук істини з відкритим розумом і ставленням до дива, а не до підходу клієнта до задалегідь розроблених структур інтерпретації.

Історичним підґрунтям цього підходу є тридцять тисяч років філософії. Впродовж усієї історії людства люди намагалися зрозуміти життя загалом та їхні особисті проблеми. Значна частина філософської традиції є актуальною і може допомогти нам зрозуміти позицію індивіда у світі. Особливо актуальною є робота філософів, яка безпосередньо спрямована на появу людського буття. Але найважливіші філософські рухи, безпосередньо відповідальні за породження екзистенціальної терапії, – це феноменологія та екзистенціальна філософія.

Термін «когнітивна та екзистенційна правда» не знайшовся на ранній роботі Е. Вогеліна, але що це виражає є присутнім з самого початку, а саме той факт, що пошук істини включає в себе ціла людина

Відправною точкою екзистенціальної філософії (Уорнок, 1970; Маккаррі, 1972; Мейс, 1999; Ван Дюрцен і Кенуред, 2005) можна вважати минуле століття, а також роботи С. К'єркегора та Ф. Ніцше. Обидва вони конфліктували з домінувальними ідеологіями свого часу і прагнули до вивчення реальності, як це можна було відчувати пристрасним та особистим способом [5, с. 98].

С. К'єркегор (1813–1855) сильно протестував проти християнської догми і так званої «об'єктивності» науки (С. К'єркегор, 1941, 1944). Він вважав, що обидва способи уникати тривоги, властиві людському існуванню. Він зневажливо ставився до того, як живуть усі навколо нього, і вважав, що істина в кінцевому підсумку може бути виявлена суб'єктивно лише в дії. Найголовнішим вважав мужність сприймати стрибок віри і жити з пристрасною та відданістю від внутрішньої глибини існування. Це передбачало постійну боротьбу між кінцевими та нескінченними аспектами нашої природи як складне завдання створення самосвідомості та пошуку сенсу. Оскільки К'єркегор жив за власним словом, він був самотнім і дуже осміяний під час свого життя [5, с. 98].

Ф. Ніцше (1844–1900) взяв цю філософію життя на крок далі. Його початковим моментом було уявлення про те, що Бог помер (Ніцше, 1961, 1974, 1986) і що нам, у зв'язку із цим, потрібно переоцінити своє існування. Він

запросив людей зняти пояси моральних обмежень і виявити їхню вільну волю, щоб піднятися до невідомої висоти та навчитися жити з новою інтенсивністю. Він закликав людей не бути частиною стада, а наважитися виділитися. Вперше він ввів важливі екзистенційні теми свободи, вибору, відповідальності та мужності [10, с. 246].

Феноменологія Е. Гуссерля (1859–1938) містить пропозиції того, як строго реагувати на наболілі людські питання, що їх виділили К'єркегор та Ф. Ніцше (Husserl, 1960, 1962; Moran, 2000). Він стверджував, що природничі науки базуються на припущенні, що суб'єкт та об'єкт є окремими і що цей тип дуалізму може призвести лише до помилок. Він запропонував новий спосіб дослідження та розуміння світу і нашого досвіду у цьому. Упередження треба відкласти вбік або «утримуватися в дужках», щоб ми могли відновити світ і з'ясувати, що є абсолютно фундаментальним і доступним лише через інтуїцію. Якщо ми хочемо зрозуміти сутність речей, замість того, щоб їх пояснювати та аналізувати, ми повинні навчитися описувати та розуміти їх [10, с. 246].

М. Гайдеггер (1889–1976) застосував феноменологічний метод розуміння сенсу буття (1962, 1968). Він стверджував, що поезія та глибоке філософське мислення можуть принести більше розуміння того, що означає бути у світі, ніж цього можна досягти завдяки науковим знанням. Він досліджував людину у світі у спосіб, що революціонує класичні уявлення про себе та психологію. Він визнав важливість часу, простору, смерті та людської близькості. Він також виступав за герменевтику, старий філософський метод дослідження, який є мистецтвом інтерпретації. На відміну від інтерпретації, що практикується в психоаналізі (яка полягає в тому, щоб віднести досвід людини до заздалегідь встановленої теоретичної бази), така інтерпретація прагне зрозуміти, як людина сама суб'єктивно щось переживає [10, с. 246].

Ж.-П. Сартр (1905–1980) розробив багато інших напрямків екзистенціального дослідження, зокрема з погляду емоцій, уяви та вставки людини в соціальний та політичний світ. Він став батьком екзистенціалізму, який був філософським напрямом з обмеженим терміном життя. Філософія

існування, навпаки, охоплює значний обсяг літератури, а відповідно і багатьох авторів [10, с. 246]. Серед екзистенціальних авторів варто згадати, зокрема, таких як К. Ясперс (1951, 1963), Тілліч та Гадамер (у рамках німецької традиції), А. Камю, Марсель, Рікеур, Мерло-Понті та Левінас (у рамках французької традиції) (див., наприклад, Шпігельберг, 1972, Керні, 1986, Або ван Дюрцен-Сміт, 1997). Додамо, що про таку літературу знають деякі психотерапевти, вони ж зацікавлені в її використанні. Загалом, як відомо, психотерапія «виросла» в медичному, а не філософському середовищі і лише починає відкривати можливість радикального філософського підходу [10, с. 245].

Екзистенціальний підхід вважає людську природу відкритою, гнучкою та здатною до величезного досвіду. Людина перебуває в постійному процесі становлення: я створюю себе так, як я існую, і повинен щодня вигадувати себе. Існує не головне я, тому що я визначаю свою особистість і здібності в дії та відносно мого оточення. Ця непомітність і невизначеність породжують глибоке почуття тривоги (Angst), у відповідь на реалізацію своєї нікчемності та одночасно відповідальності за те, що ми хотіли б створити щось замість порожнечі, яку часто переживаємо. Усе минає і нічого не триває. Ми ніколи не можемо триматися до теперішнього часу. Ми не завжди маємо те, що хотіли б мати. Ми опинимось десь посередині часу, стикаючись з даними минулого та можливостями майбутнього, без упевнених знань про те, що все це означає [10, с. 245].

Екзистенціалізм у більш широкому сенсі – це філософія ХХ ст., яка зосереджується на аналізі існування та способу існування людей у світі. Поняття в тому, що спочатку люди існують, а потім кожен індивід живе, змінюючи свою сутність або природу [10, с. 245].

ХХ ст. стало таким часом для людини, коли вона переходить до нової якості свого світогляду. Такий перехід став необхідним саме тоді, коли зазнає кризи традиційна філософська думка. М. Бердяєв розроблює свою філософську концепцію в умовах розвитку екзистенціальної філософії в країнах Заходу, яка

розкривала всю трагічність стану людини, що повернулася обличчям до всесвітнього «Ніщо». У цих умовах Бердяєв стає саме тим мислителем, який бачить позитивний момент людського існування й своєю філософією закладає основи для нової світоглядної системи, призначеної прийти на зміну наявній раціоналістичній філософській традиції. Основними установками такого нового світогляду є: людина – це передусім свободна істота. Свобода є не просто свободою волі, свободою вибору між добром і злом. Свобода не вибирає, вона творить своє індивідуальне добро і зло. Свобода притаманна людській природі, свобода людини первинна відносно її природних та соціально-матеріальних залежностей, які людина має у своєму житті [10, с. 246].

Людська реальність не є обов'язковою для всіх даністю, не є абстрактним «буттям», але вона індивідуально переживається, є одиничною у своєму роді конкретикою життя, яка проявляє себе крізь різноманітні особистісні стани. Кожна людина – унікальна, тому немає й не може бути ніяких приписних загальних істин, однаково істинних для всіх. Свобода є не тільки те, що я потребую для себе від інших, але й моя міра дозволу іншому бути самим собою [10, с. 246].

Специфіка людини полягає в нескінченному творенні самої себе, вона залишається довічно незавершеною, відкритою новим смислоутворенням. Чим може бути людина – залежить від неї самої, її життєвого вибору, реалізації свободи, притаманної саме людині, неухильного піднесення її духовних сил.

Філософія М. Бердяєва відкриває таку світоглядну перспективу, при якій різні аспекти людської свідомості й досвіду стають частинами єдиного процесу творчості життя. Саме життя є творчість, яка в кожному людському випадку набуває різноманітних форм. Філософському осмисленню підлягає саме індивідуальність, тайна її буттєвості, витоки її самотворення, зовнішні обставини її формування. На ґрунті таких пошуків і склався антропоцентризм філософії Бердяєва. «Людина знаходиться в бутті і є буття до пізнання буття. І можливість пізнання буття визначається тим, що є буття самої людини» [10, с. 246].

Однією з вихідних позицій М. Бердяєва є положення про те, що ні суб'єкт, який протиставляє себе буттю, ні об'єктивне буття не можуть бути основою або метою суцього, але тільки цілісна людина, яка є основою буття, людина, піднесена Богом. Духовне життя людини є самою реальністю.

Людина-суб'єкт пізнає не об'єкт, а існування людини і саме через людину – існування світу і Бога.

Трансцендентне існує, воно має не об'єктивний характер, воно іманентно людському існуванню. Первинною є людина, яка вкорінена в глибину буття, цілісна людина. Це людина, яка дана у внутрішньому своєму існуванні, яка не належить об'єктивованому світу. З подання екзистенціалізму та персоналізму стало незаперечним певне порозуміння людини. Особа – це творення себе і світу. Їй властиві незавершеність і відкритість до творення та реалізації будь-яких проектів. Саме в особистісному виразі людина здійснює вплив на соціальні обставини свого життя, творить їх, формує свою долю. Саме як особа людина виходить за межі досягнутого, трансцендентується, вибудовує свої відносини, реалізує певні буттєві проекти. Людина, конкретна особа, як зазначає Бердяєв, передує будь-якій філософії, вона є безпосередньою передумовою філософського знання. Приниження здібностей людини, як цілісної істоти, яка осягає світ, сенс цього світу не тільки розумом, визнання результатів пізнання людиною світу як суб'єктивних, є, на думку філософа, фактом непорозуміння того, що в людині розкривається універсум, що «доля мого «я» є разом з тим і долею універсуму» [5, с. 98].

Екзистенціальна філософія виходить з того, що всі проблеми буттєвості проходять через особисту причетність до творення смислу. Те, що має смисл для людини, може виходити тільки з неї самої.

Почуття довічного страху людини перед смертю, небуттям породжує такі екзистенціальні стани, як туга, скорбота, нудьга. Ці стани, які формуються в надрах свідомості, потребують виходу у філософських роздумах, які надають розуміння суті особистісного життя людини. Духовність й осмислення буттєвості стають основою в реалізації космічного призначення людини. Тому і

філософія, як форма людського світогляду, повинна виконати одне зі своїх найважливіших завдань – допомогти людині в пошуку смислу її буття. Людина визискує смисл, бо вона смертна. Смерть є основною межею в житті людини. Смерть ставить людину в позицію вибору, пошуку смислу короткочасного існування. Проблема смерті є однією з головних проблем екзистенціальної філософії [5, с. 98].

У своїй екзистенціальній глибині людина завжди перебуває у спілкуванні з духовним світом. Саме цей світ людина вважає своїм природним світом. Але об'єктивація примушує людину підкорятися умовам часу, простору, раціональності, причинності. Людина змушена існувати в об'єктивованому світі, і це призводить до того, що поступово людина починає вважати цей світ дійсним, первинним світом. Саме тому людина й відчуває постійний духовний дискомфорт у своєму житті. Підсумками об'єктивації і є розподіл світу на феноменальний, в якому людина виявилася покинута напризволяще, і ноуменальний, духовний світ. Ноуменальний світ зможе розкритися людині тільки крізь її духовний досвід та творчість. Відносини між цими двома світами М. Бердяєв характеризує так: об'єктивований світ, природний та соціальний, є світом необхідності та рабства, ворожби і панування; духовний світ є світом свободи і творчості, світом любові та співчуття. Суб'єкт гносеології не є буттям, він протистоїть буттю. Буття – це людина. Людина, перебуваючи у світі об'єктів, підкорена об'єктом і сама себе вважає об'єктом. Але вона також переживає своє буття в собі, переживає свою долю. Людина цікава тільки з цієї позиції, коли постає проблема пізнання. У цьому випадку суб'єкт має онтологічний характер. Дух ніколи не може бути об'єктом, він завжди суб'єкт. Сенс не може розкриватися «об'єктивно». Дух розкривається в людині та через людину. «Об'єктивне» не має сенсу, якщо воно не усвідомлено в суб'єкті, в душі [3, с. 13].

Говорячи про пізнання, М. Бердяєв наголошує на тому, що воно є підсумком діяльності цілісного духу людини в єдності «чуттів, волі та розуму», він розуміє пізнання як акт не тільки суто свідомості. «Теорія пізнання повинна

стати філософською антропологією, вченням про людину, а не вченням про трансцендентальну свідомість та гносеологічний суб'єкт, але й не психологічним або соціологічним вченням про людину, а онтологічним і пневматологічним» [3, с. 13].

Справжня філософія повинна засновуватися на інтуїції, яка має можливість проникати в сенс та сутність буття. Інтуїція – це не пасивне осягнення сенсу буття, вона як засіб пізнання, має творчий, активний характер. «Інтуїція має не тільки інтелектуальний характер, в неї входить й емоційний та вольовий елементи» [7, с. 115].

Отже, філософ, який інтуїтивно осягає сенс та істину світу, більше за інших наближається до соборного, вселенського розуму.

Інтуїцію М. Бердяєв протиставляє логічній обґрунтованості, яка являє собою загальнообов'язковий, стиснутий дух. Носієм духу є особа, вона – посередник між Богом та світом, вона завжди несе в собі божественне начало. Бог є для людини надособовою цінністю. Відомий вчений, історик філософії В. Зеньковський вважав, що Бердяєв бачить такі виходи особи із самої себе: перший – це об'єктивація, коли людина виходить в суспільство, в царство загальнообов'язкових форм життя; і шлях «трансцендування», коли зберігається «життя у свободі» [42, с. 308].

«Основними характерними особливостями об'єктивації є відчуженість суб'єкта від об'єкта, розчинення особистісного, індивідуального в загальному, безособово-універсальному, панування необхідності, зовнішня детермінація, подавлення та закриття свободи, пристосування до пасивності світу та історії, до середньої людини, соціалізація людини та її поглядів, яка знищує її оригінальність» [155, с. 90].

Людина була перетворена на гносеологічний суб'єкт лише по відношенню до об'єкта, об'єктивованого світу та об'єктивації. Пізнання активне, бо активна сама людина. «У гносеологічному протиставленні пізнання та буття неможливо припустити, що пізнання лише пасивно відображає буття, цілковито визначається буттям, як світом створеним. У пізнання привноситься

щось від вільної активності. Пізнання не є лише відображення, воно є творчим преображенням» [6, с. 221].

Пізнання є діяльністю духу тоді, коли воно перетворює світ, а також коли споглядає світ, віддаляючись від нього. Джерелом пізнання, у цьому випадку, є поглиблене занурення в себе, самопізнання, і через це – осягнення сенсу світу. Це осягнення відбувається за допомогою інтуїції, яка є носієм свободи, не детермінованої ніяким об'єктом або законом. Наявність свободи є обов'язковим елементом справжнього пізнання. Пізнання як різновид творчого акту повинно базуватися на свободі та виходити зі свободи. У цьому пізнання схоже із творчістю [6, с. 221].

Світ феноменальний, об'єктний – раціоналізований, перебуває під впливом Логосу, тому й пізнання в цьому світі можливе за допомогою понять, як раціоналізованих сутностей. Світ же духовний, ноуменальний, має ірраціоналістичне джерело свободи, тому й пізнати його методами об'єктивного світу неможливо. Світ ноуменів неможливо виразити в поняттях, і тільки за допомогою інтуїції, як духовного методу, людина може проникнути в його таємниці [6, с. 221].

Для багатьох екзистенціалістів умовами сучасного світу особливо важко домогтися автентичності. Наприклад, багато екзистенціалістів приєдналися до інших філософів (наприклад, членів Франкфуртської школи), засуджуючи інструменталістську концепцію розуму та цінності. Утилітаризм Мілла вимірював моральну цінність і справедливість також з погляду наслідків дій. Пізніше лібералізм прагне засвоїти практично всі функції політичного та суспільного життя під керівництвом економічних показників. Оцінювання тільки з погляду вимірюваних результатів виробництва розглядалося як посилення секуляризації інститутів політичного, соціального або економічного життя; і посилюючи також відмову від будь-якого більш широкого почуття духовного виміру (така ідея виявляється гостро в Емерсона і схожа на турботи К'єркегора). Екзистенціалісти, такі як Мартін Гайдеггер, Ганна Арендт або Габріель Марсель, розглядали ці соціальні рухи в умовах звуження

можливостей людської думки до інструментальної або технологічної. Це звуження передбачало мислення світу з точки зору ресурсів, і мислення про всі дії людини як створення, або навіть як машину, як «функцію» [6, с. 221].

Свобода може бути корисно пов'язана з поняттям «муки», бо частково визначається ізоляцією рішень від будь-якої детермінації Божеством або за допомогою раніше існуючих цінностей або знань. Багато екзистенціалістів ідентифікували XIX–XX ст. як кризу цінностей. Серед причин називають, зокрема, дедалі більш світське суспільство, або виникнення наукових чи філософських рухів, які ставлять під сумнів традиційні підрахунки вартості (наприклад, марксизм або дарвінізм), або розривний досвід двох світових воєн та феномену масової свідомості, геноцид. Важливо, однак, зазначити, що для екзистенціалізму ці історичні умови не створюють проблеми муки перед лицем свободи, а лише перетворюють її на більш високий рівень полегшення. Крім того, свобода передбачає щось на зразок відповідальності, для себе і за дії [6, с. 222].

Загалом екзистенціалізм мав порівняно невеликий прямий вплив у філософії. У Німеччині екзистенціалізм (особливо погляди Гайдеггера) був підданий критиці за те, що він неясний, абстрактний або навіть містичний за своїм характером. Ця критика належить Адорно (спеціально в «The Jargon of Authenticity»), а згодом письменник Гюнтер Грасс дає вольтерську, дику сатиру Гайдеггера. Критично відгукнувся багато хто в аналітичній традиції. Гайдеггеру, як і загалом екзистенціалістам, закидали недостатню увагу до соціальних та політичних структур або цінностей, з небезпечними результатами. Французькі філософи, скажімо, Сартр та інші, піддалися критиці під впливом структуралізму за недостатню увагу до природи мови та до безособових структур сенсу. Одне слово, філософія рухалася далі, і в різних напрямках. Проте індивідуальні філософи все-таки були досить впливовими: Ніцше і Гайдеггер, зокрема, є дуже «живими» темами у філософії навіть XXI ст. [6, с. 222].

З погляду такої філософії, основне завдання філософії права полягає в

розумінні та трактуванні права як екзистенціального явища в його різниці та співвідношенні з офіційним законом (позитивним правом). У цьому контексті екзистенціальне право виступає як справжнє право (як вираження «справжнього існування», екзистенції), а закон (позитивне право) – як щось неповнолітнє, відчужене від людини і протистояння його екзистенціальної суті, як об'єктивна форма вираження «неповноцінної сутності» [84, с. 29].

Ця загальна ідея екзистенціального права різноманітно перебільшується і реалізується в різних філософсько-правових концепціях екзистенціалізму.

Різні аспекти екзистенціального підходу до права розроблені у працях відомого німецького юриста В. Майхофера. Своє розуміння людської екзистенції, в якій індивідуальне буття пов'язано із соціальним буттям, Майхофер виражає за допомогою поняття «Альс-Сейн» («бути в якості»). У різних конкретних ситуаціях свого існування людина, згідно з такою обробкою, виступає в різних соціальних ролях (батька або сина, чоловіка або жінки, покупця або продавця, кредитора або боржника тощо). У цих ролевих проявах людської екзистенції «самобутність» одного індивіда реалізується у відносинах з «онтологічністю» інших індивідів у загальному контексті соціального «буття» людей [84, с. 29].

Завдання «природного права як права екзистенції», за Майхофером, полягає в тому, щоб зробити відповідну гідність людини і цінності людського життя зразком існування індивідів та їх взаємовідносин. При цьому традиційне природне правове положення про людське достоїнство він трактує як вимогу порядку максимально можливої свободи всіх людей при дотриманні їх безпеки, задоволення їхніх потреб і розвитку їхніх можливостей. Такий онтологічний порядок, що відповідає людині, лежить в основі і його концепції правової держави [84, с. 29].

Загалом у філософсько-правовій науці Майхофера під правом (у його розмежуванні із законом) мається на увазі екзистенційне право (право існування), що трактується як конкретно-ситуаційний прояв вимог раціоналістичного природного права. Співвідношення такого екзистенційного

права із законом (позитивним правом) в принципі залишається в межах традиційної моделі співвідношення природного та позитивного права. Прийняте індивідом в такій ситуації справжнє рішення (тобто екзистенційне право в даній ситуації) Фехнер розглядає як таке, що випливає з людської екзистенції, живе, природне право зі змістом, що «встановлюється». Таке живе, природне право, яке породжене екзистенцією, на відміну від позитивного права з його механічними, мертвими нормами, не піддається, згідно з Фехнером, нормативному охопленню і вираженню [84, с. 30].

Екзистенційне правове рішення індивіда, законодавця, юриста-практика тощо – це, за Фехнером, завжди суб'єктивно-вольове рішення, розраховане на породження екзистенцією в «прикордонній ситуації» очікуваного живого, природного права з адекватним конкретній правовій ситуації (даній правовій колізії, конфлікту тощо) змістом [84, с. 30].

Тільки таке (тобто екзистенційне за своїми підставами) правове рішення може бути, за Фехнером, істинним. Це означає, що істинне право – це завжди і тільки екзистенційне право. Але Фехнер визнає, що подібне екзистенційне рішення може виявитися неправильним. Але без такого ризику взагалі не може бути істинного правового рішення і справжнього права [84, с. 30].

Проблема співвідношення права і закону (позитивного права) в трактуванні Фехнера виглядає, отже, так. Екзистенційне право як справжнє право (тобто живе, природне право з таким самим змістом) Фехнер різко протиставляє механічному і мертвому позитивному праву. Аби закон (позитивне право) і його застосування відповідали вимогам права (тобто екзистенційно породжуваному природним правом), законодавець і юрист-практик повинні, за Фехнером, ухвалювати правові рішення (тобто творити право і застосовувати його) так, як це робить екзистенційно стурбований індивід у «прикордонній ситуації» [84, с. 30].

Екзистенціалістське праворозуміння істини, що апелює до індивідуальної екзистенції і приурочене до конкретної ситуації, від початку відкидає ту загальність і значущість правового початку (правового принципу, правової

форми, норми тощо), без чого взагалі немає права, і, по суті, підміняє право індивідуальними правилами ситуаційного характеру. Це чітко проявляється і в екзистенціалістському підході швейцарського юриста Г. Кона. «Згідно з нашою концепцією, – стверджував він, – центр тяжіння знаходиться в конкретній ситуації... Саме вона надає закону й іншим джерелам права значущість і саме існування. Це вона притягує їх до себе і, навпаки, залишає бездіяльними, коли не потребує їх» [155, с. 54]. Як індивідуальну норму поведінки трактує екзистенційне право (інтуїтивне переживання індивідом свого вільного акту в ролі «екзистенційно належного») аргентинський філософ права К. Коссіо [155, с. 55].

У концепціях екзистенціалістського праворозуміння істини є розрив між ситуаційним правом і загальним законом, що в принципі унеможлиблює внутрішню послідовну концепцію їх взаємного зв'язку і відповідності. Тому відповідна екзистенціалістська свобода, тобто свобода поза і без загальних вимог права, постає по своїй суті як свавілля [155, с. 55].

Філософсько-правова істина має онтологічно-екзистенційне підґрунтя, тобто буття людини визначається її екзистенцією [155, с. 55].

Буття людини має два виміри: природний і надприродний. У природному вимірі зароджується істина людини, екзистенційна істина. З цією істиною людина планує отримати надприродний вимір, однак здійснення таких планів наштовхується на серйозні труднощі, які розв'язують екзистенціали й чесноти людини для скерування у надприродне, трансцендентальне. Готовність до прямування до трансцендентального визначається істиною. Істина впливає з екзистенції, тому й називається екзистенціальною.

Найповніше детермінують істину такі вольові екзистенціали, як буття, совість, любов, надія, віра. Інші екзистенціали: рішучість, страх, пам'ять, радість, сум, біль – мають в основному, на нашу думку, фрагментарне значення для істини.

Якщо буття (онтологія) неможливе без істини, то життя (деонтологія) неможливе без совісті, любові і надії. Совість, на нашу думку, виконує роль

контролера істини, любов блокує можливу появу неістини, а надія дає терпіння в очікуванні істини, що забезпечує екзистенціальний характер розуміння істинного людського буття. Надія є свідомістю екзистенції.

Чесноти також слугують детермінантами буття людини, вони є будівничими для екзистенціалів. Маючи природні і надприродні цінності, чесноти формують екзистенційно-духовну досконалість, вищу моральну якість людини, що визначає істинність. Подаровані чи набуті чесноти прямо пов'язані з істинністю і є надійним духовно-природним захистом людини. Чесноти формуються також в екзистенції людини як природна потреба для існування істинності.

Тому екзистенціонали та чесноти слугують своєрідним «паспортом» істинності. Цей «паспорт» потрібен для прямування у трансцендентне, в ньому можна прочитати основний зміст, таїнства, трансцендентальний код істини, який має абсолютний вимір.

Отже, екзистенційна теорія філософсько-правової істини – це гносеологічна доктрина про природні закономірності формування трансцендентальних таїнств, які містяться в екзистенціалах та чеснотах людини і визначають сутність істини.

Висновки до другого розділу

Дослідивши філософему концептуального пізнання істини у праві, ми дійшли таких висновків.

1. Кореспондентна теорія істини у праві – це норма позитивного права, яка встановлена філософсько-правовою наукою завдяки дії відповідності людських правових знань реальній об'єктивності. Це відповідність уявлень або тверджень реальному стану справ, а також збіг знання і дійсності, свідомості та речей. Ця норма права є інтуїтивно зрозумілою та виражається на рівні ордологічного (буденного) мислення.

2. Встановлення істинності шляхом кореспонденції здійснюється за

допомогою відповідності, відображення, залежності чи конгруентності позитивного і природного права, а потім між правопорушенням і відповідальністю, між вчинками людини і нормами права. Фактично утворюється функціональна залежність між діями, почуттями, думками і позитивно-правовими та природно-правовими санкціями, в результаті чого впливає істинність.

3. Між множинами норм позитивного та природного права існує відображення *на* і *у*. Множина норм позитивного права відображається у множину норм природного права, оскільки перше поняття є вужчим від другого. Але множина вчинків, правопорушень людини відображається *на* множину норм позитивного права (але *у* множину норм природного права). Відображення *на* свідчить про однозначну відповідність, що означає відсутність прогалин у законодавстві, тому що полегшує встановлення істинності.

4. Априористська теорія істини у праві – це наявність у підсвідомості людини чуттєвого споглядання Вищої імперативної істинності, яка частково реалізовується нею в метаантропологічних вимірах правового буття. Вона вважається ключовою, оскільки істина міститься в самій людині. Кожна людина є унікальною істотою та дивиться на світ по-своєму, а отже люди сприймають усе по-різному.

5. Реалізація людиною Вищої імперативності істини здійснюється в ордологічному, екзистенціальному, транснаціональному вимірах з різною априористською величиною та свободою від розуму. Це різні ступені, аспекти істинності, хоча вони й не суперечать природній істинності, але є неповними, бо здобуті априорно, бездосвідно, емпірично. Буденні потреби як ордологічний вимір априорних умов не зазнають суворого контролю розуму. У повсякденному житті мало уваги приділяється взаємозв'язку істини буття й істини пізнання. Тому доцільно вести мову про ймовірну істину, оскільки ще не відбулося в повну силу екзистенційного та трансцендентного «опрацювання». Априористська істина є в екзистенції більш «дистильована» від щоденних вимог

та залежностей. Думки, почуття, висловлювання, які є причиною істинності, не завжди виведені з природи, а більше з душевних апіорних умов. Вони мають сенсильний характер і не завжди потребують втручання розуму, хоча така дія потрібна. Беззаперечно, трансцендентальний вимір апіористської істини найбільш наближений до онтологічності. Тут істина пізнання передуює істині висловлювання, тут найбільше онтологічної, простої, «очищеної» від буденності істини. Свобідна істинність здобута апіорно у стані максимального відмежування від матеріальних, світських потреб. Життя максимальними духовними запитами породжує істинну волю і гарантує високий ступінь реалізації Вищої імперативності істинності.

6. Когерентний закон істини – це допустимі правом різні висловлювання в межах заданих гносеологічних параметрів у просторі і часі про істинність, яка встановлюється сумарно. Звичайно, когерентні закони істини потребують чітких внутрішніх і зовнішніх умов. До внутрішніх умов належить гармонійна сума власних думок людини, які повинні бути розумно організованими, збалансованими, злагодженими. Злагодженість передбачає умови, речі зі сталими «обмеженнями», за які думки не повинні поширюватися. Це означає, що пізнання істини повинно здійснюватися альтернативно, сталими вихідними даними. До зовнішніх умов когерентних умов відносяться думки інших осіб, які залучені до пізнання істинності, але ці думки повинні бути в однакових умовах. Остаточною відповіддю про істинність буде інтерферентне, сумарне власне рішення. Пізнання істинності за допомогою когерентного закону не застраховане від помилок, неповноти, можуть бути фрагменти або протилежні, суперечливі висновки. Для цього закону найкращим є режим істинності консенсусу з теорією кореспондентності. Тобто когерентний закон істини є доповненням, а не запереченням кореспондентної теорії.

7. Когерентність – це певна форма втілення. Взаємозв'язок між онтологією і правом можна розуміти як суворе логічне втілення або втілення в якомусь більш повному розумінні. Згідно з цією версією, пропозиція узгоджується із сукупністю пропозицій, якщо і тільки якщо це спричинено

кількістю набору, тобто узгодженість є взаємною пояснювальною підтримкою між пропозиціями. Реалізм про істину передбачає прийняття принципу бівалентності (кожне твердження є істинним або хибним) і принципу трансцендентності (пропозиція є правдою у випадках, коли відомо, що вона є істинною). Когерентисти, які не вірять у те, що зазначений набір є сукупністю пропозицій, виступають за відмову від принципу бівалентності, оскільки це не той випадок, коли будь-яке судження узгоджується із зазначеним набором. Вони відкидають принцип трансцендентності, оскільки якщо судження узгоджується з безліччю вірувань, то це може означати, що істина збігається з безліччю. Противники теорії когерентності ведуть до теорії ізогенції істини за їх метафізичною позицією. А юристи-практики – до теорії листування, вони вважають, що віра онтологічно відрізняється від об'єктивних умов, які її творять. Віра не може бути правдою, оскільки відсутня дія розуму.

8. Гносеологія істини міститься в онтологічно-екзистенційному підґрунті, оскільки буття людини визначається її екзистенцією, яка має два виміри: природний і надприродний. У природному вимірі зароджується істина людини, екзистенційна істина, яка може отримати надприродний вимір. Однак здійснення таких намірів наштовхується на серйозні труднощі, розв'язками яких є екзистенціали і чесноти людини. Вони скеровують у надприродне, трансцендентальне. Готовність прямування трансцендентального визначається істиною, яка впливає з екзистенції, тому й називається екзистенціальною. Найповніше детермінують істину такі вольові екзистенціали, як буття, совість, любов, надія, віра. Інші екзистенціали – рішучість, страх, пам'ять, радість, сум, біль – мають в основному фрагментарне значення для істини. Буття (онтологія) неможливе без совісті, любові і надії. Совість виконує роль контролера істини, любов блокує неможливу появу неістини, а надія забезпечує терпіння в очікуванні істини, що свідчить про екзистенціальний характер розуміння істинного людського буття. Надія є свідомістю екзистенції. Чесноти також слугують детермінантами буття людини, вони формують екзистенціали. Маючи природні і надприродні цінності, чесноти, своєю чергою, формують

екзистенційно-духовну досконалість, вищу моральну якість людини, що визначає істинність. Подаровані чи набуті чесноти прямо пов'язані з істинністю і є надійним духовно-природним захистом людини. Чесноти формуються також в екзистенції людини як природна потреба для існування істинності.

РОЗДІЛ 3

ГНОСЕОЛОГІЯ ІСТИНИ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

3.1 Діалектика істини у правових феноменах

Діалектика є мистецтвом суперечки; філософське вчення в загальних зв'язках і найбільш загальних законів розвитку природи, суспільства і мислення, загальний процес руху і розвитку науки і логіки [162, с. 253], мистецтво вести бесіду, сперечатися, тобто вчення про об'єктивну суперечливість буття, тотожність протилежностей (конечно і безконечно, перервне і безперервне, зв'язок і відокремленість, сталість і мінливість тощо), які, однак, не нейтралізують одна одну, реалізуючись у своїй тотожності, рух, розвиток і творчість розгортаються в багатоманітності конкретних форм суцього [166, с. 158].

Засновником діалектики вважається Зенон, який вперше застосував особливу форму доказів, яка полягала в тому, щоб спростувати заперечувані ким-небудь положення, приводячи до явних суперечностей; всі способи його розуміння і захисту. У тому ж сенсі цей термін вживають і софісти. Для Сократа діалектика – це мистецтво правильного, логічного розміщення доводів у суперечці. За Платоном, діалектика – це вища наука, метод пізнання ідей [162, с. 253].

Починаючи з доби Середньовіччя, діалектика слугувала визначенням звичайної шкільної логіки у схоластів. Іоанн Скотт називав діалектику особливим вченням про суще, Абельяр – мистецтвом розрізнення істини і брехні [161, с. 474–484]. Кант розумів під трансцендентальною діалектикою позадослідницьке, умоглядне псевдофілософствування. Для Гегеля ж діалектика була використанням в науці закономірності, укладеної в природі мислення, і водночас самою цією закономірністю. Діалектична структура абсолюту, світового розуму, розвивається в рамках онтології, тобто об'єктивної

діалектики. Природа і дух є суттю відчуження і повернення до цього божественного логосу [162, с. 253].

В основному діалектику поділяють на такі два види: субстанційну і співвідносну. Субстанційні категорії вживаються окремо, безвідносно до інших, сюди належать категорії «буття», «матерія», «рух», «розвиток», «простір», «час», «суперечність», вони фіксують певні загальні властивості об'єктивної дійсності, але не дають безпосереднього уявлення зв'язку цих категорій з іншими. На відміну від субстанційних, співвідносні категорії взаємопов'язані одна з одною, де в процесі свого пізнання передбачають одна одну; з'ясувавши одну, не можна не враховувати іншу. До таких категорій належать: одиничне і загальне; явище і сутність; форма і зміст; частина і ціле; причина і наслідок; випадковість і необхідність; можливість і дійсність [35].

Діалектика як наука про загальні форми і закони розвитку об'єктивного світу утворює нерозривну єдність з логікою й істиною [161, с. 474–484]. Вона проявляється нашим самопізнанням і є відображенням світу в онтологічній свідомості, що є невіддільною від об'єкта пізнання, тобто закону, який ґрунтується на практиці.

Відповідно до поділу носіїв суперечностей і відповідних орієнтацій на онтологічний, діяльнісно-практичний або логіко-гносеологічний вирізняють діалектику природи, суспільного життя, пізнання, об'єктивну і суб'єктивну діалектику. Об'єктивна діалектика доводить суперечливість пізнання людської діяльності і спілкування, де вона виступає як методологія оновлення суспільної практики і духовного життя. Різноманітність способів дослідницьких підходів до проблеми суперечливості породжує різні історичні форми діалектики, діалектику окремих філософських напрямів і шкіл, особистостей [166, с. 159]. Суб'єктивна діалектика, як вища діалектична логіка і методологія мислення, також є законом світу, що розвивається. Видається, що будь-який розвиток припиняється, як тільки світовий розум сягає своєї внутрішньої духовної досконалості [162, с. 253].

У класичній філософії, що виникла під впливом потреб пізнання,

визначне місце посідає матеріальна діалектика, яка була відображена в логічних формах. Людина постає однією з речей світу, де екзистенційна діалектика перетворюється в діалектичних структурах на внутрішнє буття, тобто екзистенцію, в якій концентрується особистість, на відміну від буття зовнішнього – «світу об'єктивації». Саме до таких висновків дійшов і М. Бердяєв. За його дослідженнями, екзистенційна діалектика – це діалектика переживань особи та їх структура. До екзистенціалізму переживання були переважно предметом психології. Проте екзистенціалізм, завдяки відкриттю інтенціональності, тобто спрямованості свідомості на об'єкт, особливо в такій формі, як вихід екзистенції до трансцендентного, створив їх онтологію. Така екзистенційна діалектика сформувалася у працях К'єркегора, Ясперса і Гайдеггера.

Онтологічною передумовою екзистенційної діалектики є її конечність, смертність. Вони роблять екзистенцію часовою, історичною. Адже традиційні філософські теорії ґрунтувалися на історизмі, що була важливою рисою діалектики. Класовий історизм мав зовнішній характер, застосував забуття органічного світу, був абстрактним. Історія має справу з минулим, а в екзистенціалізмі, як і в теорії відносності, час наповнений якісною структурою особи, де основна увага приділяється майбутньому [166, с. 159].

Вчення про діалектику отримало подальший розвиток у філософії права. Саме тут діалектика розглядається як наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і людського мислення, як теорія і метод вивчення явищ дійсності в їх розвитку, саморух, шляхом перетину внутрішніх суперечностей і боротьби протилежностей. У філософії права діалектика виконує свої основні функції, а саме історичну характеристику системи законів і загальний зв'язок із правом [162, с. 253].

Специфічною для філософсько-правової діалектики є діалектична логіка, яка характеризує понятійний простір та охоплює категорії тотожності, відмінності, протилежності, протиріччя, руху, розвитку, стрибка, зняття, заперечення, оновлення, відтворення, перетворення, зміни, перевтілення. Сюди

належать також парні категорії: абсолютне – відносне, причина – наслідок, необхідність – випадковість, форма – зміст та ін. [166, с. 159]. М. Бердяєв вважав діалектичний матеріалізм «безглуздим творінням», оскільки в діалектики немає матерії, вона передбачає логос – розум, де можливо позбавити діалектику мислення і духу. Матеріальному процесу, виявляється, властиві думка, розум, свобода, творча активність, саме це, на переконання Бердяєва, не відповідає сутності діалектики [162, с. 254].

Саме екзистенційна діалектика побудована на внутрішньому переживанні людини, оскільки функціонує як сукупність полярних визначень, що визначаються в протилежних категоріях: кінцевого і безконечного, внутрішнього і зовнішнього тощо. Такий підхід дасть нам можливість наблизитись до правової істини шляхом внутрішніх розумових коливань та суперечностей для оптимального вирішення поставленого завдання.

Діалектика екзистенціалізму становить вихід з філософсько-правової екзистенції як свого кінцевого існування в безконечному, тобто до трансценденції. Це відбувається завдяки відчуттю й усвідомленню пограничних ситуацій, у яких закладено основи антиномії сприйняття світу людиною. Саме вони виштовхують нашу свідомість у трансцендентне, де здійснюється зіткнення, сходження суперечностей до екзистенціальної істини. Тобто антиномії діалектики екзистенції знімають суперечності, проте не розв'язують її, а лише дають можливість стрибка в нове бачення тієї чи іншої проблеми [166, с. 159].

К. Ясперс досліджував загалом безконечну діалектику, тому що вона не полягала ні в примиренні, ні в пригніченні суперечностей. Антиномії виступали чинниками потрясіння внутрішнього світу, які спонукали до виходу за межі повсякденного. Оскільки такий вихід здійснює саме особа, то вона є вільною, свободною [166, с. 159].

Загалом можемо стверджувати, що діалектика певним чином відображається і в правових феноменах. Адже саме в діалектиці докази виходять з ймовірних суджень і приходять до ймовірних висновків. Істину

можна виявити засобом діалектичного умовиводу тільки випадково.

Феноменом вважається певний рідкісний факт, який важко усвідомити [156]. Щодо пізнання істини у правових феноменах, то тут необхідно відзначити, що такими феноменами можуть бути пізнання фактів, умовиводів та доказів. Свобода є альтернативою, що ґрунтується не на необхідності, а панує у сфері повсякденності, де особа можливо втрачає себе, замінюючи її можливостями.

Основним видом практики є діяльність людини, спрямована на поліпшення життя за допомогою закону. Тут маємо на увазі діяльність судді, адвоката, прокурора чи працівника поліції. Саме така практика є основою формування і розвитку пізнання на всіх його ступенях. Джерелом такого знання є саме мета пізнання, яка й визначатиме критерії істинності результатів.

Практичну діяльність людини необхідно реалізовувати з пізнавальною діяльністю. Тому що саме процес пізнання починається з відчуттів і ступеня сприйняття почуттів, піднімається на рівень абстрактного мислення, тобто логіки, де основною метою є перехід від почуттів пізнання до логічного мислення, що відображатиме реальні дії. У мисленні людини відбувається перетворення споглядання й уявлення поняття, приховані наміри, чутливі ступені пізнання, властивості якого розкриває свідомість і мислення [161, с. 474–484]. Спростовування чи заперечення перспективи встановити істину у справі позбавляє правосуддя чи іншу інстанцію моральної мети і змісту та може слугувати виправданням будь-якої неправди чи несправедливості. Встановлення справедливої істини, а отже і справедливого вирішення справи: засудження тільки винного відповідно до ступеня його провини і безумовне виправдання невинного – моральний імператив судді. Встановлення істини – високоморальна ціль доказування, без досягнення якої справедливе правосуддя неможливе. Фундаментальною ціллю і моральним імперативом правосуддя є встановлювати істиннісну справедливість для громадян.

Основою ж такого мислення виступатиме практична діяльність, де онтологічна природа особи розкривала і щораз більше розкриває свої таємниці

перед мисленням людини, не один на один, а через більш ускладнену форму суспільних відносин людей.

Можемо стверджувати, що саме пізнання істини у правовому феномені є процесом проникнення свідомості людини в об'єкт, а пізнавальною метою цього процесу є досягнення істини, тобто правильного ставлення об'єкта та відображення реальної дійсності.

Результатом цього процесу є онтологічне пізнання, адекватне відображення речей, їхніх властивостей і відносин, які завжди мають об'єктивний зміст і становитимуть об'єктивну істину, яка своєю чергою відобразатиме об'єктивну дійсність з об'єктивним вмістом результатів пізнання.

Діалектичне пізнання у правових феноменах – це своєрідний розвиток правової істини, яка виступає як результат, історично сформований, певною мірою нескінченний процес пізнання, що складається з окремих елементів. Саме в діалектиці правових феноменів істина може бути конкретною. Її конкретність виражатиметься в об'єкті пізнання, що постійно змінюється, і в силу цього не може бути правильно відображений в нерухомих категоріях. Конкретність правової істини передбачає передусім всебічність і цілісність розгляду об'єкта, а це охоплює його розгляд в процесі розвитку, що своєю чергою передбачає постійну зміну. Попереджаючи помилки, пов'язані з деякими підходами до розуміння правової істини, потрібно завжди підкріплювати її практикою та прецедентами, саме тоді ми зможемо найглибше її усвідомити.

Поняття об'єктивної правової істини найбільш збалансовано виражатиметься гносеологічною єдністю свідомості й об'єктивного світу. Людське пізнання не може відразу цілком і повністю відтворити і вичерпати вміст об'єкта. Будь-яка теорія пізнання істини містить в собі неповну, відносну істину, але людське мислення може збалансовано, за допомогою діалектики, віднайти її.

У діалектичному розумінні правової істини вагоме місце посідають

факти, які також відображають реальність. Проте саме в діалектиці трапляються псевдофакти та дезінформація, які використовує протилежна сторона в риторичних та інших виступах тієї чи іншої суперечки, наприклад, у судовому процесі.

Дезінформація може бути усвідомленою і неусвідомленою, не перестаючи від цього бути неправдою. Неправда, звичайно, тлумачиться як навмисне зведення явно неправильних уявлень до істини. Дезінформація спрямована на те, щоб ввести когось в оману. Трапляється і «неправда умовчання», коли приховують і замовчують невдачі, помилки, зриви, провали [112].

Помилка являє собою своєрідне теоретико-пізнавальне явище. Вона є ненавмисною невідповідністю суджень або понять об'єкта. Властивість навмисності суттєво відрізняє її від неправди. Поряд із цим і неправда, і помилка – хибні твердження. Помилка – це невірне знання, яке сприймається за істинне, або, навпаки, істинне, що тлумачиться як хибна думка. Причини появи помилок у науці, зокрема у природознавстві, різноманітні. Серед гносеологічних причин можна вказати характер пошуку істини: він завжди пов'язаний з висуненням припущень, задумів, гіпотез, здогадів. На сферу невідомого суб'єкт накладає свої попередні уявлення, що ґрунтуються на вже відомому. Тлумачення ж сфери невідомого з позицій відомого далеко не завжди істинне. До гносеологічних факторів відноситься також багатоаспектність об'єктів та їх фрагментарне, спочатку однобічне відображення, що й дає неістину. Припущення і гіпотези самі по собі не є істинними або хибними: одні більш вірогідні, інші – менш або зовсім не вірогідні. Але згідно з вузькогруповими або соціальними інтересами суб'єкти здатні вводити гіпотетичне знання до розряду істинного [112].

Адже правова істина не лежить на поверхні, а глибоко «скрита», тому їй потрібні різні діалектичні припущення, суперечки, порівняння, протиставлення і їх перевірка. Без сумніву, під час такого аналізу можливі і помилки, неправильні думки. Людина має право на помилку, бо саме вона є своєрідним

діалектичним способом пошуку правової істини.

На основі відчуттів формується сприйняття. Сприйняття – це синтетичний комплекс різних відчуттів, що уможлиблює також безпосереднє створення єдиного образу предмета, отримання інформації про об'єкт у його цілісності. Сприйняття має вибірковий характер, залежить від потреб та інтересів суб'єкта, якість сприйняття формується у процесі практики. Багаторазове сприйняття речі може утримуватися у свідомості індивіда і за її відсутності. Це вже буде вищий ступінь чуттєвого пізнання – уявлення. Уявлення – це узагальнений образ об'єкта, сприйнятого раніше. Специфікою уявлення є те, що, по-перше, воно може пізнавати об'єкти, які не існують в реальності, а становлять результат нашої фантазії; по-друге, уявлення, як правило, відтворює узагальнювальні риси предмета. Загалом, форми чуттєвого пізнання відтворюють об'єкт у наочно-образній формі. Вихідною формою раціонального пізнання визнано поняття. Поняття – це форма думки, в якій узагальнено внутрішні, найсуттєвіші ознаки предмета чи процесу. У понятті фіксуються закономірні зв'язки і відношення, в ньому повинні утримуватися загальні та особливі ознаки предмета, що дає змогу вирізнити ті якості, які неможливо уявити за допомогою наочного образу. Щоб виразити зв'язок і взаємозалежність явищ, поняття повинні бути взаємопов'язані. Такий зв'язок утворює другу форму абстрактного мислення – судження. Судження – це така логічна форма мислення, в якій стверджується або заперечується щось відносно об'єкта пізнання. Поєднання декількох суджень утворює умовивід, що є логічним процесом, у ході якого з кількох суджень на основі закономірних суттєвих і необхідних зв'язків виводиться нове судження, яке часто виражається в помилках [112].

Помилки відіграють чималу позитивну роль, оскільки ведуть до створення проблемних ситуацій, сприяють знаходженню правильного шляху до розв'язання проблем, побудові істинної теорії і визначенню меж її застосування [112].

Історичний досвід допомагає зрозуміти, що шлях до віднайдення правової

істини лежав через помилки. Саме вони були тією необхідною сходинкою, на яку спиралась наука. Можна стверджувати, що знання є істинними тільки тоді, коли суб'єктивна впевненість доведена та підтверджена фактами, що відображають реальний стан речей.

Труднощі відокремлення істини від помилки не означають, що істини немає або що не змінюється обсяг цієї істини. Істина є, але вона перебуває в процесі формування і росту. Знаходячись у складі вірогідного (або імовірного) знання, елементи об'єктивної істини визначають напрям розвитку знання. У науці має місце неперервне зростання обсягу істинного знання. Без сумніву, у підґрунті такого росту – неперервний розвиток практики і посилення пізнавальної активності людського розуму [112].

Отже, основними критеріями характеристики діалектики правових феноменів є ставлення мислення до онтології процесу пізнання, тобто практики, яка є взаємодією людини з навколишнім світом в конкретно-історичних умовах суспільного життя крізь призму закону.

Діалектика істини у правових феноменах визначається суб'єктивним образом об'єктивного світу, яка своєю чергою є діалектичним поєднанням абсолютного і відносного, об'єктивного і суб'єктивного, що за своєю онтологічністю, характером і метою є необмеженим, історично обумовленим, конкретним, може давати точне об'єктивне відображення реальності, конкретного змісту, тобто вона історично обумовлена і має певні межі застосування, що оснований на практиці.

3.2 Гносеологія істини у правозастосовній діяльності

Пізнавальний процес є складовим елементом застосування права, тобто реалізації правових норм у передбачених правом випадках і в запропонованій ним формі правореалізуючої дії державного органу (посадової особи), що здійснюється в межах його компетенції з вирішення конкретних правових справ і прийняття відповідних правових актів [5, с. 592; 9, с. 215-216]. Пізнання ж

являє собою свідому діяльність суб'єкта, спрямовану на здобуття інформації про об'єкти і явища реальної дійсності, а також конкретних знань [19].

Пізнавальна діяльність здійснюється у правозастосовній діяльності, тому що для ухвалення рішення і винесення відповідного акта особа безпосередньо і логічно повинна встановити необхідну інформацію – конкретні обставини у справі, фактичні дані. Встановлення фактичних обставин справи є початковою функціональною стадією правозастосовного процесу, яка полягає в отриманні інформації щодо конкретного випадку, у зв'язку з яким має відбутися застосування права. Правозастосовна діяльність охоплює не всі фактичні обставини справи, що розглядається, а тільки конкретні, що мають юридичне значення [11, с. 415-416]. До них відносяться: 1) юридичні факти – це обставини, вчинки, яким закон надає юридичне значення, що виявляється у впливі цих факторів на правовідносини (їх виникнення, наявність, розвиток, стан). Як відомо, виділяють такі різновиди юридичних фактів: події (поза волею суб'єкта правовідносин) і дії (пов'язані з волею суб'єктів правовідносин). Також як юридичні факти виділяють юридичні стани (громадянство або підданство, перебування в шлюбі, станова належність тощо), а іноді презумпції (припущення) і фікції (фактично неіснуючі положення, які визнані правом існуючими і мають юридичне значення) [2, с. 471–475]; 2) факти, що мають значення для вироблення оптимального рішення у справі в межах застосовуваної норми права [11, с. 416].

Питання про співвідношення істини та юридичної норми вже давно є предметом ґрунтовного обговорення у праві, а також у філософії та логіці. Деякі фахівці вважають, що між ними немає зв'язку. Основні їхні аргументи зводяться до такого. Норма права як інструмент регулювання суспільних відносин є владним розпорядженням держави, це вольовий імператив, веління, команда. Саме владне розпорядження, за яким в остаточному підсумку стоїть можливість застосування державного примусу, надає нормі права юридичного характеру [117, с. 12–15]. Вона фіксує не суще, а належне, відображає не дійсність, а лише суб'єктивний стан законотворчого органу, виражає його

ставлення до регульованої діяльності. Тому її можна оцінювати лише в термінах ефективності, корисності, але не істинності, можна розглядати тільки як прескриптивне положення (наказ), а не як дескриптивне судження (опис). Справді, якщо визначати право тільки функціонально, виключно як засіб досягнення певної мети, то проблеми істинності правових норм не виникає зовсім.

Найважливішим різновидом застосування права, який найповніше виражає його сутність, є, мабуть, розслідування злочинів. Слідчий, прокурор, суддя, інші представники держави, які провадять розслідування кримінальної справи, не переслідують наукових цілей. Вони встановлюють об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину, а також інші обставини, які сукупно визначають підстави і форму рішення, що його належить винести у справі. Іншими словами, вони вирішують практичні завдання, пов'язані зі здійсненням правосуддя. Але сказане не означає, що в діяльності цих посадових осіб немає пізнавальних елементів. Під час розслідування особи, що його провадять, здобувають певні знання про скоєний злочин, винну особу і на цій підставі роблять висновки, виносять відповідні рішення. А. Наумов і О. Новиченко вважали, що «істина, виражена в судовому вироку, має ті самі риси, що й будь-яке інше істинне знання, відрізняючись від останнього лише конкретним змістом». «Пізнання фактів об'єктивної дійсності пронизує весь кримінальний процес», – зауважив І. Лузгін [118, с. 41–45].

Ці факти і явища можуть полягати в різних сферах суспільних відносин і функціонування громадського та державного механізму (недоліки в організаційно-технічній сфері, у сфері охорони як правопорядку в цілому, так і в окремій його царині; недоліки в діяльності різних державних органів (наприклад, поліції, прокуратури, судів) та органів влади, відповідальних за стан правопорядку, контролюючих органів тощо) [130].

Предмет пізнання містить також джерела права – нормативно-правові акти, нормативні договори, санкціоновані звичаї, юридичні прецеденти, правову доктрину тощо, а також їхні структурні елементи – правові норми.

Аналізуючи необхідну для конкретного випадку правову норму, суб'єкт правозастосування звертається до джерела права, в якому знаходиться конкретна норма. На стадії юридичної оцінки фактичних обставин справи – другої функціональної стадії правозастосовного процесу – особа здійснює вибір правової норми, що підлягає застосуванню до встановлених фактичних обставин справи; перевіряє справжність цієї норми права, її дію в часі, просторі і за колом осіб; перевіряє правильність тексту відповідного джерела права, в якому виражена обрана правова норма; усвідомлює сенс обраної норми права; здійснює правову кваліфікацію. Необхідно також висвітлити питання про співвідношення понять «предмет пізнання у правозастосовній діяльності» і «предмет доказування» [103].

Предмет доказування являє собою сукупність обставин, які повинні бути встановлені по кожній справі задля її правильного вирішення. Предмет доказування в найзагальнішому сенсі слід трактувати як своєрідну програму доказової діяльності суб'єкта доказування, під час якої відкидається все, що лежить за межами мети процесуального пізнання. З огляду на те, що доведення – це один з різновидів пізнання у правозастосовній діяльності, предмет цього пізнання за своїм змістом є ширшим від предмета доказування. Проблема досягнення істини в процесуальному праві безпосередньо пов'язана з доведенням, яке за своєю суттю є приватним проявом пізнання як відображення у свідомості людини навколишньої дійсності. Для правильного вирішення справи суд повинен з'ясувати всі юридичні факти, що мають значення у справі. Так, М. Треушников до складу предмета (об'єкта) судового пізнання зараховує чотири види фактів: юридичні факти матеріально-правового характеру; доказові факти; факти, які мають виключно процесуальне значення; факти, встановлення яких необхідно суду для виконання виховних і попереджувальних завдань правосуддя. Тоді як до предмета доказування в процесуальному праві входять лише факти, що мають матеріально-правове значення. Пізнання у правозастосовній діяльності, як і будь-яка пізнавальна діяльність, має цілеспрямований характер. Метою такого пізнання є встановлення істини у

юридичній справі (отримання істинних знань про предмет пізнання у правозастосуванні) [176].

Істина розуміється як правильне, адекватне відображення доказами обставин справи, правильна оцінка доказів суб'єктами доказування, а також відповідність рішень у справі нормам права або загальним принципам. Ця істина повинна відповідати критеріям об'єктивності (її зміст визначається не самим юристом, а пізнаваними об'єктами реальної дійсності, тому вона не залежить від свідомості людей), а також достовірності (істина повинна бути обґрунтована та доведена специфічними методами). Процесуальне пізнання як різновид пізнання прагне до осягнення об'єктивної істини – знання про властивості й особливості об'єкта, що відтворює їх у свідомості суб'єкта, котрий пізнає їх такими, якими вони є в дійсності. Отже, об'єктивною істиною є знання, зміст якого існує об'єктивно, незалежно від свідомості і волі людини [112].

Об'єктивна істина має специфічну рису – вона встановлюється за допомогою певних юридичних засобів (тобто доказів), які збираються і закріплюються у строго регламентованому процесуальним законом порядку, і правозастосовне рішення вважається правильним за умови, якщо воно відповідає передбаченим законом формам. Однак для досягнення об'єктивної істини недостатньо дотримання всіх встановлених законом форм. Не менш важливо, щоб особа дійшла правильних висновків, що відповідатимуть об'єктивній дійсності [112].

Істина в правозастосовній діяльності має абсолютно відносний характер. Її абсолютність полягає в тому, що знання особи про фактичні обставини справи, суб'єктивні права й обов'язки в принципі повинні бути вичерпними, всебічно і повно відобразити предмет пізнання, а також незаперечними в майбутньому, а відносність істини виражається в тому, що свою абсолютність вона зберігає лише в певних межах і за деякими аспектами може не мати вичерпного характеру. Цю думку можна сформулювати й інакше: істина може бути як абсолютною, так і відносною. Обставини, що входять до предмета

доказування у конкретній справі, будучи істотними для правильного його дозволу, повинні бути дійсно встановлені з вичерпною повнотою, тобто абсолютно. Інші ж обставини, що стосуються справи, можуть бути встановлені лише в необхідних межах. Отож, тільки по відношенню до всієї суми зв'язків і закономірностей, що розвиваються, істина матиме відносний характер [103].

У науковій літературі зустрічаються також терміни «матеріальна істина», «процесуальна істина», «формальна істина», «конвенціональна істина». Стверджується, матеріальна істина – це об'єктивна істина, встановлювана судом в певному законом порядку і за допомогою зазначених у законі засобів. Іншими словами, матеріальна істина – це не що інше, як юридичне позначення об'єктивної істини, яка встановлюється судом у юридичній справі [130]. Вважаємо не дуже вдалим виділення такого різновиду істини, як матеріальна, оскільки істина не буває матеріальною і завжди є суб'єктивний образ об'єктивного світу. Будучи об'єктивною за своїм змістом, об'єктивна істина суб'єктивна за формою. З уваги на ці обставини, успіх в досягненні об'єктивної істини в процесі пізнавальної діяльності залежить і від того, наскільки суб'єкт, що пізнає, дотримуватиметься законів логічного мислення. Справжнім є знання, обґрунтоване матеріалами справи (доказами) і встановлене рішенням суду. Так, істина дійсна, справжня, істина процесуальна або об'єктивна полягає в повній і точній відповідності дійсності висновків суду, прокурора, слідчого, органу дізнання, інших правозастосовних органів про обставини справи, що розглядається, про винуватість чи невинуватість особи, яка притягається до відповідальності [130].

Категорії об'єктивної істини традиційно протиставлялася істина процесуальна (формальна), яка спочатку відповідає або формально (заздальгідь) певним в законі умовам, або формально (і допустимій процесуальним законом) добровільній згоді сторін щодо того чи іншого варіанта (остаточного) рішення. При вирішенні справи по суті особа виходить лише з тих доказів, які надали сторони і які об'єктивно підтверджені в рамках змагального процесу [103]. У процесуально-правовій науці суперечки, як в

минулому, так і зараз, ведуться про характер істини: чи потрібно прагнути до досягнення об'єктивної істини, чи зробити це неможливо, і тому варто обмежитися істиною формальною.

Незважаючи на те, що по змозі особа повинна прагнути до досягнення об'єктивної істини в юридичній справі (тобто до точної відповідності отриманих знань дійсності), у процесуальній діяльності цього суб'єкта досягнення об'єктивної істини можливе не завжди. Можуть бути об'єктивні чинники, що перешкоджають її встановленню: наприклад, відсутність, зміна або зникнення (знищення) слідів злочину. Можемо погодитися з А. А. Хміровою в тому, що вимога істини в процесуальному законодавстві зберігається, проте не доводиться до абсурду: не потрібно встановлювати істину у всіх без винятку випадках, навіть при об'єктивній неможливості це зробити. У низці випадків закон допускає прийняття судом остаточних рішень незалежно від достовірності наявних у справі матеріалів: наприклад, при відмові обвинувача від обвинувачення, примирення сторін, укладення мирової угоди. У багатьох випадках суд, не встановивши об'єктивної істини, приймає рішення у справі на основі так званих конвенціональних істин. Передусім такою істиною є презумпція невинності. Іншим різновидом конвенційної істини є формальна істина: суд вирішує справу на основі наявних у справі матеріалів безвідносно до того, чи відповідають вони об'єктивній істині. До таких формальних істин відносяться деякі правила перевірки допустимості доказів. Істина як результат пізнання необхідна не сама по собі, а для того, щоб можливо було прийняти законне й обґрунтоване, тобто правильне, рішення у конкретній юридичній справі. Це рішення відповідатиме призначенню судочинства – правильному застосуванню норм матеріального права. У зв'язку із цим в науці теорії держави і права зустрічається думка про те, що мета судового пізнання – постановлення справедливого вироку (судового рішення) [176].

Необхідно відзначити кореляцію складових предмета пізнання у правозастосовній діяльності – фактичних обставин справи і норм права – у

світлі істинності знання про них. Щирими (відповідають дійсності) повинні бути знання (подання) особи про фактичні обставини справи, зміст й ознаки норми права, що підлягає застосуванню, і відповідно фактичних ознак вчиненого, закріплених у правовій нормі. Ідеться про адекватне розуміння її змісту і правильне відображення у свідомості суб'єкта правозастосування зв'язку норми з фактичними обставинами справи. Щирими повинні бути і результати пізнання зв'язку між фактичними обставинами справи і нормою права [176]. Завдання пізнання у правозастосуванні мають яскраво виражений спеціально-практичний характер і полягають у діях особи щодо встановлення складових предмета пізнання у правозастосуванні. Так, у процесі розгляду справи особа повинна встановити необхідні юридичні факти, проаналізувати відповідні джерела і норми права тощо. Тобто спеціально-практичні завдання, які вирішуються, являють собою дії, що входять до двох функціональних стадій правозастосовного процесу: встановлення фактичних обставин справи, а також вибір та аналіз правової норми (кваліфікація) [56 с. 117]. У цьому випадку потрібно говорити про інтереси правосуддя і можливості встановлення об'єктивної істини у справі, а також про суспільний інтерес, який полягає у правильному застосуванні закону [57].

Отож можемо стверджувати, що головним завданням гносеології у правозастосовній діяльності є взаємозв'язок категорій, спрямованих на винесення (у юридичній справі) законного та обґрунтованого рішення. Для правильного розуміння їх необхідно розглядати крізь призму предмета пізнання у правозастосуванні, суті фактичних обставин справи і досліджуванні норми й джерела права.

У кримінальному процесі вживається поняття матеріальної істини, тісно пов'язане з поняттям істини в його філософському трактуванні. «Абсолютно неприпустимо і ненауково міркувати так, що теорія пізнання – це одне, а теорія доказів у кримінальному процесі – зовсім інше, що зв'язку між ними немає, що гносеологічна проблема – галузь філософії, а вчення про матеріальну істину у кримінальному процесі – питання юриспруденції, судової практики, через що

останнє питання і повинне вирішуватися поза всякою залежністю від загальнофілософських положень», – писав М. С. Строгович. При цьому він застерігав і від спрощеного підходу, механічного перенесення загальнофілософських положень до галузі спеціальних питань кримінального процесу. Матеріальна істина розглядається як тотожне поняттю предметної істини: «Питання про те, чи має людське мислення предметну істинність, – зовсім не питання теорії, а практичне поняття. У практиці повинна довести людина істинність, тобто дійсність і могутність, посебічність свого мислення. Спір про дійсність чи недійсність мислення, яке ізолюється від практики, є суто схоластичним питанням». Матеріальна істина у кримінальному процесі – це істина у кримінальній справі, яка отримала фактичне (матеріальне) підтвердження [52, с. 126].

Перед розслідуванням стоїть вимога точного пізнання обставин кримінальної справи, адекватної реконструкції самої події злочину, ситуації, осіб, винних у його скоєнні. Проблему цілком певного, достовірного пізнання обставин кримінальної справи, незважаючи на суто практичний характер цього виду дослідження, не можна розглядати у вузькому, емпіричному аспекті. Під час аналізу кримінального процесу постають такі важливі питання, як питання про можливість пізнання досліджуваних явищ, характер істини, яка встановлюється за його допомогою, ступеня пізнання тощо. Такі проблеми не можна висвітлити поза зв'язком із загальними проблемами теорії пізнання. Проблема істини в теорії та історії кримінального процесу завжди була і є тим вузловим пунктом, де найтісніше сходяться юриспруденція і гносеологія.

При цьому слід мати на увазі, що в процесі розкриття злочину пізнаються не всі його обставини, а лише ті, які мають юридичне значення, тобто передбачені кримінальним законом. Істина в розслідуванні злочину, дотично до змісту обставин, що встановлюються в цьому процесі, не є всеосяжною та безмежною, а має точно визначені, окреслені законом рамки. Істотна особливість розслідування злочину з погляду гносеології полягає в тому, що ця ситуація має конфліктний характер, який значною мірою ускладнює

встановлення істини. З одного боку, особи та організації, не зацікавлені в об'єктивному розслідуванні правопорушення, намагаються перешкодити йому. З іншого – виникає небезпека необ'єктивних суджень і дій з боку осіб, переконаних у винності підозрюваного. «Розслідування конкретних кримінальних, цивільних, адміністративних справ, – писав М. Костицький, – поєднане з великими труднощами, оскільки пізнання їх обставин здійснюється ретроспективно, часом за вельми інтенсивної протидії зацікавлених осіб із досить різноманітними інтересами, які інколи виключають один одного, свідомо викривляють істину» [52, с. 126].

Розслідування злочину через свою специфіку повинно давати не просто знання, а обґрунтоване знання, істинність якого не міг би заперечити жоден учасник кримінального процесу. «У кримінальному процесі встановлення істини у справі, – писав А. Ейсман, – являє собою водночас і пізнання, і доказування, і в цьому розумінні судове доказування є «доказовим пізнанням». Завдання розслідування полягає в тому, щоб, наприклад, не лише сам слідчий володів знанням про злочин, але щоб таке знання внаслідок проведеної слідчим роботи могли одержати суд, усі учасники процесу. Важливу роль тут відіграють технічні засоби і методи виявлення, фіксації та дослідження речових доказів, які становлять саму сутність процесів доказування, зазначив В. Кузьмичов [52, с. 126].

Регламентуючи дії слідчого, прокурора, судді, кримінально-процесуальний закон регулює і процес пізнання, його зміст і форму. Якщо фактичні дані встановлено з процесуальними порушеннями, то вони не можуть бути визнані доказами, їх не можна використовувати для аргументації висновків у справі, які мають юридичне значення. Система норм кримінально-процесуального закону відображає логіку пізнання у процесі розкриття злочину. Порушення логіки закону, відхилення від неї часто супроводжується порушенням логіки пізнання.

Взагалі мета кримінально-процесуального закону полягає в тому, щоб створити всі необхідні умови для розв'язання суперечностей, які виникають під

час розслідування злочину, й отримання об'єктивної істини у справі. Для цього, по-перше, необхідно забезпечити безсторонність посадових осіб, які провадять розслідування справи і виносять щодо неї рішення, і, по-друге, строго формалізувати весь процес дослідження правопорушення, передбачити таку процедуру виявлення і дослідження правопорушення, яка була б обов'язковою для всіх учасників процесуальних відносин, максимально захищала б від помилок у визначенні вини і винесенні вироку.

Також одним з ефективних засобів забезпечення істини у правозастосовній діяльності без сторонніх осіб та вагомого посилення контролю, виявлення всіх обставин справи є поділ функцій органів і посадових осіб, які беруть участь у процесі виявлення правопорушення. Наприклад, ту чи іншу кримінальну справу може порушити прокуратура, розслідування проводить поліція, а розгляд самої справи відбувається в суді.

Пізнанню правової істини сприяє сама діалектика, як мистецтво сперечання та принцип змагальності і рівності сторін, який вимагає розмежування кримінально-процесуальних функцій, рівності прав сторін щодо пред'явлення доказів, участі в їх дослідженні та заявлення клопотань.

Гласність як принцип діяльності суду має істотне значення з погляду досягнення істини у справі. Важливою умовою об'єктивного розслідування є презумпція невинності (у цивільному процесі – презумпція добропорядності), яка певною мірою поширюється і на всі інші процесуальні відносини. Вона означає, що перш ніж накладати якесь стягнення за правопорушення, потрібно довести, що його вчинила саме ця особа. Неважко побачити, що у презумпції невинності (добропорядності) знаходять своє вираження не лише правові, а й моральні гуманістичні принципи. Повага до особистості людини, навіть якщо вона порушила норми поведінки, а тим паче – до того, хто тільки підозрюється в цьому (невідомо, чи вчинив він це порушення насправді), – це не лише принцип гуманізму, а й необхідна умова ефективності заходів соціального контролю, що їх застосовують держава і суспільство [37].

Злочин як вольовий акт поведінки людини в навколишньому середовищі

залишає сліди у свідомості інших людей і на матеріальних предметах. У дослідженні слідів першого роду широко використовуються, наприклад, методи логіки, кібернетики, психології тощо (мова про них піде далі). Характер слідів другого роду (матеріальних), необхідність їх виявлення і вивчення для встановлення і доказування обставин злочину зобов'язують використовувати у розслідуванні відповідні загальнонаукові методи, міждисциплінарні підходи, науково-технічні засоби і способи, які розширюють і поглиблюють пізнавальні можливості слідчого, прокурора, суду, гарантуючи за умови правильного їх використання об'єктивне встановлення фактів.

Істина у справі має бути конкретною. Іншими словами, дослідження фактів, які становлять злочин, і встановлення їх істинності повинні провадитися з урахуванням конкретних умов місця і часу вчинення злочину, специфіки дії цих умов на особу злочинця, формування злочинного заміру, способу вчинення злочину, поведінки звинувачуваного, потерпілого, свідків на слідстві та в процесі судочинства. Встановлення істини у справі не зводиться лише до з'ясування фактичних обставин справи, воно охоплює також правильну кваліфікацію розслідуваного діяння.

П. Недбайло справедливо зауважив, що істина в юридичній галузі містить, зокрема, такі властивості вчинків людей, як правомірність або неправомірність. «Але без звернення до закону це не можна встановити». Тому, писав він, «без юридичної оцінки (кваліфікації) досліджуваних фактів, яка виходить із вимог закону, не можна здобути ту суму знань, яка складає об'єктивну істину в практиці застосування правових норм, оскільки без цього не можна розкрити зв'язок фактів із законом, їхню юридичну значимість і сутність» [37].

А. Наумов та О. Новиченко писали: «Мабуть, буде правильним твердження, що кваліфікація злочину, встановлення того, який саме злочин вчинено, і є встановленням істини. Кваліфікація – це справжній, хоч і суб'єктивний образ об'єктивно існуючого злочину. Правильна юридична оцінка є вираженням об'єктивної істини» [23, с. 454].

За різних кваліфікацій істинною є та, яка відповідає і фактичним обставинам справи, і правовій нормі. Норма права і виступає об'єктивним еталоном істинності правової оцінки злочину. Виключити з істини юридичну оцінку фактичних обставин означає свідомо погодитися з можливістю неправильного вирішення кримінальної справи, з винесенням неправосудного вироку. Усе це, зрозуміло, грубо суперечить принципу законності у здійсненні судочинства з кримінальних справ.

Із кримінально-правової позиції знання та уявлення слідчого, прокурора і судді, що їх можна оцінювати з погляду істинності або хибності, складаються, насамперед, з уявлення про фактичні обставини справи. По-друге, треба звернутися до уявлень про зміст кримінально-правової норми, яка є об'єктивним засобом формування правової оцінки. Крім того, слід указати на уявлення про відношення між фактичними ознаками діяння та ознаками, передбаченими у кримінально-правовій нормі.

У боротьбі проти злочинності, у зміцненні законності і правопорядку дедалі більшого значення набуває профілактична робота, зазначили А. Жалінський та М. Костицький [54, с. 87]. Вона спирається на кримінологічну інформацію, себто на той різновид соціальної інформації, змістом якої є теоретичні положення та емпіричні дані, отримані чи оцінені на основі теорії й методики кримінології. Він містить у собі відомості про злочинність і пов'язані з нею явища, про особистість злочинців і фактори, що визначають її параметри. Зараз існує невідкладна потреба в опануванні працівниками правоохоронних органів інформаційного фонду кримінології, а також позитивного досвіду, і запровадженні його у практику профілактичної роботи. Звісно, кримінологічна інформація повинна бути істинною.

Можна стверджувати, що принцип істини властивий усьому процесу правового регулювання – починаючи з вивчення правової реальності й закінчуючи застосуванням юридичних норм, а істинність є необхідною характеристикою правового знання. Тому є всі підстави вважати питання про істину необхідним структурним елементом методології правознавства.

Істина в юридичній справі повинна бути повною, точною, дійсною, тобто об'єктивною істиною в найбільш строгому, філософському значенні цього слова; знання правозастосовного органу про обставини справи повинні повно і точно відповідати реальним фактам об'єктивної дійсності в їхньому правовому значенні.

Водночас варто враховувати дві істотні обставини. По-перше, відповідно до особливостей пізнання, здійснюваного в процесі застосування права, об'єктивна істина в юридичній справі має обмежений за предметом характер. На відміну від теоретичного пізнання, тут не ставиться завдання виявити всі властивості, зв'язки й опосередкування фактів, встановити об'єктивні закономірності явищ, їх соціально-політичну, економічну сутність. У літературі правильно звернуто увагу на те, що істина в судовому дослідженні з погляду змісту встановлюваних у ній явищ має строго певні, окреслені законом рамки і не є безмежною і всеосяжною.

Думки вчених розділилися (багато авторів вважають істину в юридичних справах абсолютною, але є й такі автори, які схильні вважати її відносною). І ця обставина сама по собі змушує задуматися над тим, чи не справедливою є думка вчених, які вважають, що категорії «абсолютна істина» і «відносна істина» незастосовні до істини, яка встановлюється правозастосувальними органами (судом).

Справді, пізнання, здійснюване в процесі правозастосовної діяльності, відноситься до спеціального пізнання, що має строго певні, порівняно обмежені практичні завдання. Категорії ж «абсолютна істина» і «відносна істина» вироблені стосовно до теоретичного пізнання. Вони покликані відобразити глибину пізнання об'єктивної дійсності, ступінь проникнення в закономірності явищ на конкретному етапі розвитку науки. Причому абсолютна істина – це істина, яка дає всебічне, вичерпне знання оточуючого нас світу «відразу, цілком, безумовно, абсолютно».

Проаналізувавши принцип «або-або» (або абсолютна істина, або відносна істина), упускаються з поля зору, крім усього іншого, ті практичні висновки, які

впливають з основних концепцій. Якщо визнавати істину в юридичних справах абсолютною, то це не тільки суперечить її характеру («найпростіша істина, найпростішим, індуктивним шляхом отримана, завжди неповна, бо досвід завжди незакінчений»), а й позбавляє будь-якого сенсу існування системи оскарження та опротестування юрисдикційних рішень, вимагає від них того, чого вони не можуть дати та й не повинні давати. Водночас якщо вважати істину в юридичних справах відносною, то це явно підриває авторитет юрисдикційних рішень, що даватиме підстави визнавати істину як квазіістину.

Очевидно, що, визнавши правомірною постановку питання про абсолютну і відносну істину щодо юридичних справ, найбільш припустимий висновок, що істина у праві являє собою діалектичну єдність абсолютної і відносної істин, проте позбувається поставленої вище проблеми (не кажучи вже про те, що і тут не враховується своєрідність пізнання, здійснюваного в процесі застосування права). Н. Александров стверджував, що, при застосуванні норм права йдеться не про рішення філософського питання про повну пізнаваності світу, що не про співвідношення абсолютної і відносної істин в такому пізнанні, а про об'єктивну істину конкретного життєвого факту, який може і повинен бути встановлений саме з об'єктивною достовірністю [178].

Слід думати, що суперечка про природу істини в юридичних справах має значною мірою штучний характер. Філософські категорії, вироблені відносно теоретичного пізнання, не завжди можна безпосередньо поширювати на окремі випадки людської діяльності. Із цього погляду, як зазначено в літературі, застосування категорій абсолютної і відносної істин до результатів судового пізнання, як і до приватних результатів будь-якого пізнання загалом, не виправдано.

Отже, проаналізувавши правову істину з практичної точки зору, можемо стверджувати, що істина у праві є об'єктивною та правильною, що у свою чергу точно й адекватно відображає, віддзеркалює дійсність.

Ю. Осипов та А. Крижанівський стверджують, що істина в судовому процесі є не абсолютною або відносною (така постановка питання в цьому

випадку навряд чи доречно), а об'єктивною, тобто являє собою відповідність висновків суду, що містяться у вирoku або рішенні, дійсності [193].

У юридичній літературі можемо зустріти різноманітні погляди на проблему істини в кримінальному судочинстві. Це природно, оскільки проблема істини є віссю будь-якого процесу. Проте, незважаючи на багатовікову полеміку з розглядуваної проблематики, досі немає одностайності в поглядах на істину у кримінальному процесі. Дискусійним є питання щодо суб'єктів, які повинні її встановлювати. Проблема полягає в тому, що одні вчені вважають, що категорію істини потрібно залишити у кримінальному процесі, що без неї процес перетвориться на формалізований звід процесуальних норм. Інші вважають, що категорія «істина» є зайвою в судочинстві і тільки відволікає увагу суддів. Крім того, у кримінально-процесуальній науці намітилась тенденція витіснення принципу істини і заміни його принципом змагальності.

Отже, незалежність та підпорядкування лише законові, опора на внутрішній імператив – це такі принципи, які діють у всіх процесуальних стадіях у кожній справі, включно з розглядом цивільних, трудових, кримінальних, адміністративних і дисциплінарних правопорушень, що допомагають віднайти істину у правозастосовній діяльності.

3.3 Екзистенційне пізнання істини у кримінальному судочинстві

Істина лежить у центрі гносеології, головне завдання якої – обґрунтувати проблему істини. Гносеологічна проблема – це проблема істини. Вона полягає в тому, щоб довести, що людина здатна до пізнання істини. Передовсім йдеться про пізнання, яке знаходить об'єктивну істину. Істина – це насамперед властивість буття: це буття, яке виходить із прихованого стану і відкриває себе. Якщо не прокинеться буття, не існуватиме й істини. Істина вкорінена в бутті і слушно міститься в інтелекті, який створений для істини і є її властивістю [95, с. 204–218]. Тому суспільство готує спеціальних професійних інтелектуально

розвинутих службових осіб, які могли б пізнавати істину в життєдайних потребах.

Звісно, правосуддя є тією самою сферою, де максимальна об'єктивність необхідна. Цю позицію розділяє багато вчених, при цьому більшість з них виступає за встановлення об'єктивної істини в суді. Захищаючи свої погляди, вони критикують інших учених, які стверджують, що в судовому процесі можна хіба що досягти так званої «судової достовірності» (її також називають процесуальною, судовою або юридичною істиною), але аж ніяк не відкрити істину. Істина в будь-якому випадку об'єктивна, іншої істини бути не може. Причому те, що називають «судовою достовірністю», при належному законодавчому регулюванні прав та обов'язків учасників судових процесів також може виявитися «об'єктивною істиною».

У будь-якому разі потрібно говорити саме про відносну істину. Прихильники об'єктивної істини критикують, наприклад, І. Я. Фойніцького, який стверджує, що факти можуть бути пізнані лише до певної міри ймовірності, забуваючи, що їхня «об'єктивна істина» сама є тільки вірогідним знанням. Суд повинен вирішувати спір з погляду «максимальної ймовірності» тих чи інших фактів, що підлягають оцінці.

Вимога об'єктивності, якщо розуміти її саме як неупереджене і повне використання можливостей пізнання, породжує чимало питань. Оскільки поняття об'єктивності необхідне суто у практичних цілях, критикувати його із загальнофілософських позицій не варто. Досить прийти до більш-менш практичного спільного знаменника. Звісно, у цій іпостасі здатні виступати принципи розумності і сумлінності дій пізнання, які можуть бути конкретизовані відповідно до того чи іншого випадку або сфери суспільної діяльності.

Покладання в тій чи іншій формі на окремих учасників процесу обов'язку бути об'єктивним (тобто встановлювати істину), на наш погляд, істотно підвищить справедливість судових рішень. Тим часом саме для торжества справедливості й існує право. Право можна визначити як сукупність

загальнообов'язкових норм, які встановлюють певний рівень можливостей і гарантій, що надаються членам суспільства. Цей рівень можливостей і гарантій (тобто суб'єктивних прав) є продуктом якогось «договору» про суспільну кооперацію, згідно з яким люди об'єднуються в соціум, аби забезпечити своє благополуччя. І якщо член суспільства отримує менше, ніж належить йому за суспільним договором, то він може з повною упевненістю сказати, що з ним обійшлися несправедливо (тобто «не по праву»). Звідси стає очевидним зв'язок права і справедливості. Але як можна говорити про справедливість процесу, в якому ні суд, ні інші учасники навіть не думають з'ясувати реальні особливості.

Важливими є не так слова, які фігурують у текстах законів, скільки реальний сенс тих чи інших норм. Так, навіть якщо в законодавстві немає поняття істини, у ньому може бути багато норм, які так чи інакше зобов'язують учасників процесу правильно й об'єктивно оцінювати значущі для справи обставини.

Гарантією достовірності досліджуваних у суді фактів та об'єктивності власне їх дослідження, унеможливлення судових помилок слугує чимало інших процесуальних норм (правил про неприпустимість доказів, інститут відводів, можливість оскарження судових рішень тощо). Що більше подібних норм, що вони дієвіші, то краще реалізується соціальне призначення процесуального права. При цьому зовсім не обов'язково згадувати слово «істина», головне – щоб норма містила вимогу об'єктивності до кого-небудь з учасників процесу або ж встановлювала не адресоване конкретним особам загальне правило, яке забезпечувало б об'єктивність судового пізнання, підвищувало б рівень достовірності та повноти доказової бази.

Важливим є питання про те, чи завжди виправдане закріплення в законодавстві вимоги об'єктивності. Іншими словами, це питання про те, у яких випадках ми все-таки можемо знехтувати істину. Проілюструвати важливість цього питання можна на такому прикладі. Припустимо, слідчий домагається від підозрюваного показань за допомогою тортур. Цілком ймовірно, що метою

слідчого при цьому є встановлення істини, і він сумлінно прагне до цієї благої мети. Водночас можливо, що підозрюваний зовсім не причетний до злочину, відповідно катування є необґрунтованим.

Звісно, при вирішенні цієї проблеми слід знову звернутися до теорії права. Встановлення істини в судовому процесі необхідно, щоб вирішити справу по справедливості. Але з цього випливає, що порушувати принцип справедливості заради встановлення істини – це все одно, що давати хабар чиновникові за те, щоб він боровся зі злочинністю. В обох випадках способи, якими передбачається досягти мети, переходять певну межу, за якою сама сутність цих способів унеможлиблює досягнення мети. Іншими словами, ми не повинні порушувати права одних людей, щоб захистити права інших, інакше сам цей захист стане марною дурістю, і якщо вже суспільство надало особистості певні права, то воно повинно гарантувати їх дотримання прийнятними способами. Не можна, наприклад, порушувати недоторканність житла при розкритті злочинів.

Щоб проникнути у приміщення без згоди власника, слідчому, за чинним законодавством, потрібно отримати дозвіл судді, а для цього надати останньому вагомі докази, що свідчать про необхідність такого проникнення. Така процедура, можливо, зменшує шанси слідчого відшукати істину, проте навряд чи хто-небудь стане заперечувати її обґрунтованість, якщо додати до неї уточнення, що в тих випадках, коли допущене при зборі доказів процесуальне порушення може бути усунуто, суд не повинен відкидати ці докази без надання можливості усунути відповідні порушення [57].

Припущення можна визначити як спеціальне правило, що розподіляє обов'язки по доведенню. Наприклад, особа, яка скоїла злочин, вважається невинною, поки її винуватість не доведуть правоохоронні органи і не підтвердить суд. Тож якщо у слідства немає достатніх доказів для притягнення цієї особи до відповідальності, суддя не винесе обвинувального вироку, навіть якщо внутрішньо переконаний, що підсудний дійсно вчинив цей злочин. Разом з тим особа, яка порушила договір, навпаки, сама повинна доводити свою

невинуватість. І якщо в неї з яких-небудь причин немає таких доказів, то їй доведеться відшкодувати другій стороні збитки, завдані порушенням договору. Треба сказати, що в правильності і доцільності вищеназваних презумпцій ніхто з учених-процесуалістів не сумнівається. Для всіх очевидно, що за їх відсутності винесення судом справедливих рішень стане практично неможливим і вся система правосуддя «впаде». Однак при цьому очевидно, що презумпції прямо протиставляються вимозі встановлювати істину. Виходить, що об'єктивна істина встановлюється далеко не завжди, причому в цьому немає необхідності.

Саме тому сумнівними є пропозиції законодавчо закріпити поняття істини і вимога про необхідність її досягнення. У будь-якому випадку реформування процесуального законодавства в цьому напрямку має відбуватися з урахуванням правил про допустимість доказів і про обставини, що не підлягають доказуванню.

Головним обов'язком суду є зібрати всі докази у справі. Очевидно, що це ще не гарантує встановлення істини, і тому різко підвищується ймовірність засудження невинного. Істина може бути абсолютною і відносною, але в будь-якому випадку вона об'єктивна. Формальна істина є брехнею. У законодавстві необхідно по змозі закріплювати вимогу об'єктивності до учасників процесу. При цьому є три випадки, що обмежують цю вимогу: правило допустимості доказів, наявність фактів і презумпції, що не підлягають доведенню, а також обмеженість часу, фінансових та інших ресурсів. Стосовно всіх цих випадків можна зазначити: мета досягнення істини повинна виправдовувати витрачений на неї людський потенціал та ресурси.

Кримінальне судочинство має зміцнювати законність, сприяти попередженню та викоріненню злочинів, притягненню всіх винних до передбаченої законом відповідальності, вихованню громадян у дусі неухильного виконання законів і взаємної поваги. Успішне здійснення цих завдань під час вирішення кримінальної справи можливе лише при встановленні об'єктивної істини у справі. Невстановлення в кримінальному

процесі об'єктивної істини і будь-який відступ від неї ведуть до серйозних помилок: до неправильного застосування і незастосування закону, необґрунтованого арешту, звинувачення або осуду невинної людини, винесення виправдувального вироку стосовно винного або несправедливого покарання [57].

Питання про істину і її пізнання є корінним для всієї практичної діяльності слідчих, судових і прокурорських органів. Там, де немає турботи про повне встановлення об'єктивної істини, відсутнє і справжнє кримінальне судочинство. Охорона інтересів суспільства і прав окремих громадян перебуває у прямій залежності від пізнання істини у справі.

Однак чимало авторів заперечують можливість пізнання об'єктивної істини в кримінальному процесі та виступають з позицією, що юридичне пізнання має справу лише з більш-менш імовірнісним пізнанням фактів минулого. Зазначена суперечність заслуговує найпильнішої уваги. З погляду здорового глузду, ситуація очевидна. Кримінальний процес стикається з фактом минулої дійсності, що потрапив в орбіту кримінального судочинства, і таким, що підлягає кримінально-правовій оцінці. Цей факт може бути, а може і не бути злочином. Наприклад, стався факт – смерть людини. Причиною може бути як протиправна поведінка якоїсь особи або осіб, так і об'єктивні процеси, які не є наслідком чийось винних дій. Точне встановлення того, що трапалося, і його правильна кримінально-правова оцінка становлять зміст дій органів кримінальної юстиції в ході попереднього розслідування і суду. По суті, має місце звичайна пізнавальна діяльність, тобто дослідження певного факту, ситуації, процесу. У нашому випадку особливість полягає лише в тому, що це дослідження здійснюється процесуальним шляхом, чітко врегульованими в законі методами. Отримані результати фіксуються в письмовому вигляді з метою зробити їх доступними для подальшого аналізу іншими особами, а також, очевидно, адекватно відобразити в матеріалах справи минулі події. Предметом дослідження, аналізу та фіксації у практичній діяльності завжди є минула подія. Тим часом, якщо ця подія – минуле, отже, це вже відбулося, а те,

що сталося, має індивідуально визначені в кожному конкретному випадку характеристиками. Подія, що відбулася в конкретний момент, завжди має чіткі параметри. Дослідник може не знати їх, неправильно їх інтерпретувати, але це не змінює їхніх об'єктивних властивостей. Скажімо, людина А скоїв убивство людини В. Це факт. Слідство може не довести провину А, якщо не встановлено його особистість, залучити за скоєння вбивства С, взагалі не виявити трупа В. Варіантів розвитку подій безліч. Але жоден з них не може ретроспективно змінити об'єктивно подію в минулому: А скоїв вбивство В. Зміст цієї події і становить об'єктивну істину, тобто таку, що відповідає дійсності, не залежить від суб'єктивних оцінок. Заперечувати її існування неможливо [182, с. 404].

Завдання дослідника – правильно відобразити у свідомості цю об'єктивну дійсність. Предметом істинного знання може бути все існуюче. Будь-яке наше судження, будь-яка думка можуть містити або не містити істину, незалежно від того, що є предметом думки [182, с. 404]. На наш погляд, особливістю юридичного пізнання є лише процесуально закріплений спосіб фіксації встановлених обставин у матеріалах справи і правильна юридична їх оцінка.

Однак протягом тривалого часу дискусійною є проблема принципової можливості пізнання об'єктивної істини в процесі розслідування і розгляду кримінальної справи в суді. Можна встановити обставини з більш-менш високим ступенем ймовірності. Але поняття ймовірності – менш зобов'язувальний термін, що означає проблематичність знання, його умовність, приблизність. Ймовірність не дорівнює істині.

Як відомо, Гегель і діалектичні матеріалісти визнають дію об'єктивних діалектичних законів і, відповідно, виходять з існування об'єктивної істини і її пізнаваності [21, с. 74].

Представників позитивізму, прагматизму, кантіанства, агностицизму, софістики, суб'єктивізму, навпаки, об'єднує відмова від діалектичних закономірностей та об'єктивної істини [182, с. 404].

Для постанови справедливого вироку в будь-якій кримінальній справі необхідно встановити фактичні обставини цієї справи, дати їм точну суспільно

справедливу і юридичну оцінку і правильно застосувати закон. Із цим положенням згідні всі юристи. Однак коли мова заходить про взаємозв'язок правових оцінок з об'єктивною істиною в кримінальному процесі, про те, що таке істина в судовій діяльності, думки юристів розходяться і висловлюються різні точки зору. Споры з цього питання йдуть вже не одну сотню років [103].

Судові стадії повністю побудовані по змагальному типу, без елементів розшуку. Наявність зазначених елементів змагальності на досудових стадіях кримінального судочинства не перешкоджає збору доказів, а, навпаки, підвищує ефективність відповідної діяльності, оскільки унеможлиблює прийняття слідчим довільних рішень, обумовлених виключно його баченням ситуації у справі та достатності встановлених відомостей для ухвалення рішення. Крім того, ці елементи змагальності забезпечують більш високий рівень захисту прав невлadних учасників кримінального судочинства. У суді ж «діалоговий характер розгляду, відсутність у будь-якої зі сторін початкової переваги перед іншою забезпечує більшу стійкість встановлених обставин перед критикою громадської думки, в результаті чого судові рішення сприймається як справедливе не тільки професійним співтовариством, але і широкими верствами населення» [182, с. 728]. Зрештою, ні про яку відмову від встановлення об'єктивної істини у цих ситуаціях не йдеться і йтися не може. Звісно, концепція судової істини зможе виконати об'єднавчу роль і в цьому разі привести до єдиного знаменника прихильників об'єктивної і формальної істини в кримінальному судочинстві, що позитивно позначиться на правозастосовній практиці.

Основною ж фігурою пізнання істини у кримінальному судочинстві є слідчий (слідчий – суддя). Він наділений позитивно-правовими повноваженнями пізнавати і встановлювати істину у правових явищах. Більше того, ці повноваження виступають службовим обов'язком у кримінальному процесі [57].

Кримінальний процес здійснюється за передбаченою законом процесуальною формою, яка встановлює порядок проведення процесуальних

дій, умови, за яких вони виконуються, та зміст цих дій. Суворе дотримання процесуальної форми має важливе значення як для встановлення в кожній справі об'єктивної істини, так і для захисту прав та законних інтересів усіх учасників процесу, підвищення культури судочинства, його виховного впливу. Істотне порушення вимог закону до процесуальної форми є однією з підстав для скасування вироку чи іншого рішення [182, с. 404]. Тобто йдеться про службовий імператив слідчого, який має зовнішнє правове обґрунтування, щоб знайти істину в порушенні правової гармонії. Слід наголосити, що істина у праві має свої прояви: спочатку у правотворчості, а потім у правозастосуванні, зокрема у кримінальному процесі.

Правотворча істина полягає в тому, що закони та інші норми права відповідають переважно реальним умовам життєдіяльності, потребам і можливостям усіх суб'єктів суспільства, спільнот та об'єднань, адекватно відображають їх. Цей різновид істини у праві, з огляду на її повноту, вичерпність і незмінність, може мати як абсолютний, так і відносний характер, адже така істина включає до свого предмета тенденції суспільного розвитку, а тому вона конкретно-історична і соціально-змістовна. Досягнення правотворчої істини забезпечується дотриманням у правотворчій діяльності (у якій так чи інакше наявні елементи дослідження) закономірностей соціального пізнання, закріплення його аргументів у законах та інших джерелах об'єктивного юридичного права. Тому однією з неодмінних засад сучасної цивілізованої правотворчості є принцип науковості, тобто вимога врахування і запровадження у цій діяльності висновків суспільних, зокрема юридичних, наук [182, с. 729]. Тобто правова наука, щоб забезпечити істину у праві, повинна врахувати всі можливі упередження, особливості суспільного розвитку з участю людини, дії якої передбачити досить складно. Людська діяльність у правотворчості займає основне місце. Природно наявність у людини свободної волі утруднює правотворчу діяльність.

Правотворчість спрямована на створення і вдосконалення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, що регулюють суспільні відносини.

Юридичний характер правотворчої діяльності визначається процесом надання правотворчим нормам загальнообов'язкового характеру. Соціальне призначення правотворчості – встановлення еталонів і стандартів поведінки, що відповідають інтересам суспільства і держави [183, с. 51]. На нашу думку, у правотворчості гідне місце має займати філософсько-правове обґрунтування, основним змістом якого є думка про те, як людині встановити об'єктивну справедливу істину для іншої людини. Звичайно, при цьому потрібно, щоб це встановлення істини не порушувало природно-правових норм. Вважаємо, що для цього треба скористатися поняттям внутрішнього імперативу службового обов'язку.

Зміст внутрішнього імперативу службового обов'язку полягає в тому, що він є свідомим, вмотивованим чинником реальної поведінки юриста, його певною позицією та добровільно прийнятим рішенням. Тобто цей імператив є внутрішнім, особисто виробленим для юриста законом. Формування внутрішнього імперативу неможливе поза логікою норм права і моралі, їхніх принципів і конкретних приписів, бо неможлива будь-яка людська діяльність поза нормуванням, поза метою. Цей «закон» діє залежно від ситуації. Під впливом добровільно покладеного на себе імперативу юрист сам себе примушує діяти, виявляти особисті якості (зокрема людяність), а також демонструвати свободу розумної волі, доброї волі, веління серця, поклик сумління тощо. Розумна і добра воля сильніша від закону (позитивного права), але вона тісно пов'язана зі совістю. Хоча кожна людина має совість, але рідко нею користується, що підкреслює існування внутрішнього і зовнішнього імперативів обов'язку [138, с. 32–33].

Зрозуміло, що дією внутрішнього імперативу службового обов'язку судді правова істина набуватиме (умовно кажучи) більшої об'єктивності, більш природної справедливості. Чинне законодавство (позитивне право) не може регулювати внутрішній імператив службового обов'язку. Однак для цього позитивним правом введено поняття правозастосувальної істини.

Правозастосувальна істина полягає у відповідності життєвим реаліям тих

висновків правозастосувального рішення, які торкаються фактичних обставин юридичної справи – так званих юридичних фактів. Оскільки у правозастосувальному пізнанні йдеться звичайно про встановлення істини факту (а не з'ясування тенденції суспільного розвитку), то цей різновид істини у праві повинен мати абсолютний (тобто вичерпний, незмінний) характер. Особливості правозастосувальної істини зумовлюються тим, що: а) предмет її здебільшого формально обмежений, оскільки його досить чітко окреслено у правових нормах; б) засоби її встановлення, тобто докази, – заздалегідь визначено і так чи інакше обмежено процесуальним законом; в) процедуру правозастосувального пізнання, у процесі і в результаті якого має бути встановлена істина (так званого доказування, доведення), так само більш-менш регламентовано законодавством; г) регламентовано способи і порядок оскарження, контролю і спростування правозастосувальних висновків з огляду на їх фактичну достовірність, правильність. На досягнення цього різновиду істини спрямована така вимога належного застосування правових норм, як обґрунтованість [181, с. 729].

Обґрунтованість повинна досягнути внутрішній стан слідчого. Тут уже недостатньо внутрішнього імперативу, який потрібен був для пізнання істини факту, а потрібна така внутрішня обґрунтованість, яка дала б можливість встановити істину в доказах винуватості чи невинуватості особи, яка вчинила правопорушення. Це вже будуть природно-правові почуття, внутрішнє переконання, яке перебуває в основі екзистенційного пізнання істини.

Екзистенція (від лат. – існую) – доля – покликання, якому людина повинна підкорятися. Якщо екзистенція – призначення людини, то сама людська особистість – це завдання. Сутність цього завдання полягає в тому, щоб реалізувати своє призначення, знайти свою сутність, повернутися до погодження зі самим собою. Жодна зовнішня сила не в стані здійснити таку трансформацію людської особистості. Сама людина – і тільки вона – несе відповідальність за недосконалість свого призначення. Людина – своєрідний проект, а процес знаходження відповідного призначення людини, способу її

існування триває все життя. Її екзистенція не може бути як предмет. У процесі об'єктивування вона не розкривається, а, навпаки, утаємничується. Вона не може бути досягнута ні пізнанням, ні представленням. Таке осягнення сутності екзистенції людини можливе тільки в комунікації з екзистенцією іншої [162, с. 991].

Можна зробити висновок, що істина міститься в екзистенції людини. Для пізнання істини людина повинна спочатку пізнати саму себе, відчутти наявність екзистенціалів (ситуації людського буття) межового, а потім позамежового буття. Саме істина, на нашу думку, спільно зі свободою, любов'ю та іншими чеснотами є екзистенціалом позамежового буття. Істина як людський екзистенціал не може мати однозначної оцінки, оскільки це залежить від ступеня власної оцінки категорії свого буття. Вважаємо, що найвищим ступенем є той, який сягає у трансцендентальний світ. Тоді істина з трансцендентальною характеристикою буде максимально наближатися до абсолютної істини (збіг неможливий). Такий стан, на нашу думку, породжує метафізичного істину як екзистенційну подію.

Екзистенційні пізнання істини у кримінальному судочинстві, тобто у кримінальному процесі, який регулює діяльність органів дізнання, слідства, прокурора і суду, скеровані на охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Визначальною у кримінальному процесі є діяльність зазначених вище державних органів, від дій та рішень яких залежить впровадження у кожній кримінальній справі відповідних етапів, стадій, зміст яких визначено процесуальним законом: 1) порушення кримінальної справи; 2) досудове розслідування (дізнання і досудове слідство); 3) відвідання обвинуваченого до суду; 4) судовий розгляд; 5) касаційне провадження; 6) виконання вироку. Існують ще дві стадії кримінального процесу, що називаються виключними: 7) перегляд у порядку нагляду вироку та інших судових рішень, що набули законної сили; 8) відновлення справ за нововиявленими обставинами. Зазначимо, що не кожна кримінальна справа обов'язково проходить усі ці

стадії [182, с. 404].

Перша стадія – порушення кримінальної справи – є офіційною фіксацією юридично-екзистенційного явища, яке необхідно всебічно пізнати. Ця стадія відкриває загальну юридичну можливість встановлювати істину шляхом прийняття, перевірки і розгляду заяви та повідомлення про злочини; слідчий має можливість знаходити метафізичні витoki для таємниці неправомірних дій особи, її екзистенції.

Досудове розслідування є попереднім, має свої етапи, які стосуються слідчих дій для з'ясування події злочину. Усі речові докази цієї події мають стосунок до істини, особливо до осіб, яких підозрюють у скоєнні злочину. Висунення версій до опитування таких осіб здійснюється з метою формування у слідчого особистої думки про скоєне правопорушення. Особливо цікавим є прояв екзистенції обвинувачених осіб у різноманітних плутаних показах, переживаннях тощо. Часто з цього приводу використовують поліграф.

Направлення обвинуваченого до суду (третя стадія) починається з попереднього розгляду справи, який здійснюється суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора. Мета попереднього розгляду справи – перевірка матеріалів і підготовка справи до слухання. Цим самим суддя забезпечує екзистенційне підґрунтя для творчого пізнання істини, яка буде його особистим інтелектуальним продуктом не як константа, а як антиномія. Протягом судового процесу слідчий працює під антиномійним кутом зору, щоб встановити істину, яка мала б законну силу.

Судовий розгляд є основним у винесенні вироку як процесуального акта, який підтверджує, що метафізика не продукує стандартних істин, а є продуктом тільки суду.

Істина відкривається тому, хто виходить за межі назустріч іншим і світові. Пізнається у свободі й через свободу і в жодному разі не може нав'язуватися судді зовні [40, с. 51–52]. Тобто процесуально незалежний суддя, володіючи свободою й уміючи вийти думками й почуттями у позамежовий природно-правовий простір, може максимально наблизитися до пізнання

об'єктивної істини у скоєному правопорушенні. Проблема лише в тому, що людина, яка цього знати не може, встановлює істину для людини, що може породжувати необ'єктивність. Висока культура судового процесу повинна сприяти виробленню природного внутрішнього переконання, що згодом реалізується у вироку.

П'ята стадія – касаційне провадження – породжує додаткову гарантію судового рішення або його уточнення. У такому випадку проявляється твердження, що таємниця індивідуального буття породжує свою істину. Йдеться про те, що суддя першої інстанції та суддя другої інстанції можуть бути в різних екзистенційних подіях. Таємниця існування кожної людини є також таємницею істини, яку різні особи не можуть пізнати однаково. Для цього потрібно пізнати світ зі середини людини, що земній людині не вдається. Адже істина є індивідуальним життям, онтологічним існуванням людини, поведінку якої розглядають у суді. Пізнання в екзистенції людини, яка має свободу існування, завжди потребуватиме філософсько-правової апеляції.

Інші стадії кримінального процесу менше пов'язані з екзистенційним пізнанням істини або повторюватимуть пізнавальний процес з новими вихідними умовами.

Встановити істину в кримінальному процесі означає пізнати минулу подію і всі обставини, що підлягають встановленню в кримінальній справі відповідно до того, як вони відбувалися в дійсності.

Встановлення обставин справи такими, якими вони були в дійсності, становить зміст об'єктивної істини в кримінальному процесі [152, с. 12]. Під останньою потрібно розуміти повну і точну відповідність висновків розслідування і суду обставинам конкретної кримінальної справи в їх соціально значущій і юридичній оцінці [57, с. 60].

Об'єктивна істина стосовно судового процесу означає: суд встановлює фактичні обставини справи саме такими, якими вони були насправді: суд встановлює достовірну подію, тобто те, що сталося (важливим є і вміння судді передбачати достовірну подію, тобто таку, яка настане в майбутньому за певної

сукупності умов. У цьому прогностична функція правосуддя й акту правосуддя, в якому, поряд з оцінкою фактів минулого, дається і зважений спосіб організації позитивного впливу на сферу значущих для людини правовідносин; досягнуте знання достовірне, в основі його – дослідження й оцінка судом доказів; суд правильно розібрався у спірних правах та обов'язках сторін; суд прийняв обґрунтоване і законне рішення [98, с. 102].

У науці сучасного кримінального процесу намітились декілька напрямів цієї проблеми. Перший – спрямований на збереження поняття об'єктивної істини в кримінальному судочинстві, другий – на відмову від нього, і третій – на трансформацію цього поняття в поняття істини «судової», «практичної», «конкретної» тощо.

Погляди на істину в кримінальному процесі сьогодні продиктовані прагненням повернутися до дійсно змагального судочинства. Спробуємо дати визначення істини, яке могло б задовольнити потреби сучасного кримінального процесу.

Істина в кримінальному судочинстві – це встановлена в судовому порядку відповідність висновків суду, зроблених у вирoku, фактичним обставинам справи, оскільки вони мали місце в дійсності і були встановлені судом на підставі розглянутих доказів, оцінених за внутрішнім переконанням.

При цьому варто мати на увазі, що в процесі розкриття злочину пізнаються не всі його обставини, а лише ті, які мають юридичне значення, тобто передбачені кримінальним законом. Істина в розслідуванні злочину, дотично до змісту обставин, що встановлюються в цьому процесі, не є всеосяжною та безмежною, а має точно визначені, окреслені законом рамки.

Істотна особливість розслідування злочину, з погляду гносеології, полягає в тому, що ця ситуація має конфліктний характер, який значною мірою ускладнює встановлення істини. З одного боку, особи та організації, не зацікавлені в об'єктивному розслідуванні правопорушення, намагаються перешкодити йому. З іншого – виникає небезпека необ'єктивних суджень і дій з боку осіб, переконаних у винуватості підозрюваного. «Розслідування

конкретних кримінальних, цивільних, адміністративних справ, – писав М. Костицький, – поєднане з великими труднощами, оскільки пізнання їх обставин здійснюється ретроспективно, часом за вельми інтенсивної протидії зацікавлених осіб із досить різноманітними інтересами, які інколи виключають один одного, свідомо викривляють істину» [57, с. 60].

Розслідування злочину через свою специфіку повинне давати не просто знання, а обґрунтоване знання, істинність якого не міг би заперечити жоден учасник кримінального процесу. «У кримінальному процесі встановлення істини у справі, – писав А. Ейсман, – являє собою водночас і пізнання, і доказування, і в цьому розумінні судове доказування є «доказовим пізнанням» [98, с. 102]. Завдання розслідування полягає в тому, щоб, наприклад, не лише сам слідчий володів знанням про злочин, але щоб таке знання внаслідок проведеної слідчим роботи могли одержати суд, усі учасники процесу. Важливу роль тут відіграють технічні засоби і методи виявлення, фіксації й дослідження речових доказів, які становлять саму сутність процесів доказування.

Регламентуючи дії слідчого, прокурора, судді, кримінально-процесуальний закон регулює і процес пізнання, його зміст і форму. Якщо фактичні дані встановлено з процесуальними порушеннями, то вони не можуть бути визнані доказами, їх не можна використовувати для аргументації висновків у провадженні, які мають юридичне значення. Система норм кримінально-процесуального закону відображає логіку пізнання у процесі розкриття злочину. Порушення логіки закону, відхилення від неї часто супроводжується порушенням логіки пізнання [98, с. 102].

Взагалі мета кримінально-процесуального закону полягає в тому, щоб створити всі необхідні умови для розв'язання суперечностей, які виникають під час розслідування злочину, та отримання об'єктивної істини. Для цього, по-перше, необхідно забезпечити безсторонність посадових осіб, які провадять розслідування кримінального правопорушення і виносять щодо нього рішення, і, по-друге, строго формалізувати весь процес дослідження правопорушення, передбачити таку процедуру виявлення і дослідження правопорушення, яка

була б обов'язковою для всіх учасників процесуальних відносин, максимально забезпечила б від помилок у визначенні вини і винесенні вироку. Оптимізації процесу розкриття злочину в плані досягнення істини покликані сприяти основні принципи кримінального процесу – незалежність, колегіальність, повнота й об'єктивність розслідування, гласність, презумпція невинності, змагальність і рівність сторін, право на оскарження винесених рішень. Хоча всі вони безпосередньо сформульовані для кримінального і цивільного судочинства, зауважив В. Кудрявцев, за сутністю багато з них належать до інших галузей права [152, с. 12–13].

Є всі підстави вважати, що незалежність, підпорядкування лише законів та опора на внутрішнє переконання – це принципи, які діють у всіх процесуальних стадіях у кожному провадженні, включно з розглядом цивільних, трудових, кримінальних, адміністративних і дисциплінарних правопорушень [152, с. 12–13].

Кримінально-процесуальний закон встановлює, що суд, прокурор, слідчий та особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин злочину. Це ж стосується й оцінки доказів. Законодавець, вказуючи на об'єктивність розслідування, має на увазі неупередженість слідства і суду, їхню безсторонність під час збирання, дослідження й оцінки доказів, що забезпечується неухильним виконанням передбачених законом правил проведення розслідування, суворим дотриманням гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального процесу. Тому принципи повноти, всебічності та об'єктивності розслідування передбачають досягнення істини у кримінальному провадженні [152, с. 12–13].

Існує три основні групи ознак особистості, які мають безпосереднє значення для правильного визначення міри покарання підсудному, досягнення істини в цьому аспекті: соціально-демографічні ознаки особистості; морально-психологічні якості; соціальні ролі – поведінка людини в різних сферах суспільного життя. Кожний із цих елементів має важливе значення і під час

розгляду конкретного правопорушення, і для аналізу судової практики та її узагальнення. Зокрема, до соціально-демографічних ознак відносять стать, вік, соціальне походження, рівень освіти тощо. Закон не випадково вимагає встановлення всіх цих ознак у кожному кримінальному провадженні. Узагальнення великого статистичного матеріалу свідчить про наявність певних зв'язків між тими чи тими особливостями особистості та злочинністю. Соціально-демографічна характеристика звинувачуваного дозволяє глибше розкрити причини його поведінки, виявити особливості особистості та обрати таку міру покарання, яка буде найдоцільнішою в перевихованні злочинця [173, с. 63].

«Морально-психологічна характеристика особи, – продовжував В. Лихолоб, – відповідає на запитання: чому та чи інша особа стала суспільно небезпечною особистістю і у відповідній ситуації вчинила злочин... Дослідження багатьох вчених привели до висновку, що моральна деформація особи правопорушника має довгу історію, яка складається з низки етапів. Особливе значення для її дослідження має вивчення мікросередовища, яке сприяло неблагополучному формуванню особистості на всіх етапах її розвитку». Знання особистості підсудного убезпечує від багатьох судових помилок. Необхідно, щоб суд завжди виходив з того, що встановлення індивідуальних особливостей особистості підсудного не ускладнює, а, навпаки, полегшує винесення законного й обґрунтованого вироку [173, с. 63].

Отже, встановлення істини є однією з цілей розслідування, без досягнення якої стає неможливим відновлення нормального суспільного життя, порушеного злочином.

У боротьбі проти злочинності, у зміцненні законності і правопорядку дедалі більшого значення набуває профілактична робота, зазначають А. Жалінський та М. Костицький. Вона спирається на кримінологічну інформацію, себто на той різновид соціальної інформації, змістом якої є теоретичні положення та емпіричні дані, отримані чи оцінені на основі теорії й методики кримінології. Така інформація містить відомості про злочинність і

пов'язані з нею явища, про особистість злочинців і фактори, що визначають її параметри. Зараз існує невідкладна потреба в опануванні працівниками правоохоронних органів інформаційного фонду кримінології, а також позитивного досвіду, і запровадженні його у практику профілактичної роботи. Звісно, кримінологічна інформація повинна бути істинною [56, с. 83]. Тож принцип істини характерний для всього процесу правового регулювання – починаючи з вивчення правової реальності й закінчуючи застосуванням юридичних норм, а істинність є необхідною характеристикою правового знання. Тому є всі підстави вважати питання про істину необхідним структурним елементом методології правознавства [57].

Згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [57].

Як об'єктивна істина в цілому, так і окремі факти, обставини справи встановлюються слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом лише шляхом кримінально-процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення. Цим зумовлюється те, що доказування має найбільшу питому вагу в усій діяльності сторін кримінального провадження, осіб, яких вони залучають до цієї діяльності, а також те, що нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування посідає чільне місце в кримінально-процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, і в науці кримінального процесу, де провідну роль відіграє теорія доказів (її ще називають ученням про докази). У кінцевому підсумку в кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу [56, с. 83]

Розглядаючи зміст кримінально-процесуального доказування, більшість авторів виділяє два його види: доказування як дослідження фактичних обставин справи і доказування як логічне і процесуальне доведення визначеної тези,

ствердження висновків у справі.

Кримінально-процесуальне доказування як дослідження – це поєднання практичних дій і мислення учасників кримінально-процесуальної діяльності. Його елементами є збирання, перевірка та оцінка доказів і їхніх джерел. На практиці ці елементи взаємопов'язані, тісно та нерозривно переплітаються. Їх виділяють з єдиного процесу доказування в наукових, педагогічних, нормотворчих та практичних цілях [56, с. 84]

Щодо другого виду доказування в кримінальному процесі, то його найважливішими елементами є формулювання певної тези та наведення аргументів для її обґрунтування.

Кримінально-процесуальне доказування відрізняється від логічного доказування: воно не зводиться тільки до логічних операцій, а складається, в основному, із практичної діяльності щодо встановлення обставин вчиненого правопорушення. Особливістю встановлення істини у кримінальному провадженні є те, що правопорушення для сторони доказування – подія минулого, і тому доказування являє собою відновлення обставин його вчинення за інформацією, що залишилась у свідомості людей та на матеріальних об'єктах [152, с. 13].

Отже, доказування в кримінальному процесі полягає у збиранні доказів, їх закріпленні, перевірці, відповідній оцінці та отриманні обґрунтованих висновків у кримінальному провадженні.

Доказування в кримінальному судочинстві як різновид процесу пізнання є діяльністю розумовою, що протікає відповідно до законів логіки, у визначених логічних формах. Але разом з тим це є і практична діяльність, що суворо регламентується процесуальним законом.

Кримінально-процесуальне доказування регулюється нормами КПК, які у своїй сукупності називаються доказовим правом.

Л. Удалова вважає, що доказування в кримінальному процесі – це здійснювана у встановленому законом порядку діяльність із збирання, перевірки та оцінки доказів та їхніх процесуальних джерел, а також

формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування [152, с. 13].

Є. Коваленко визначає процес доказування як формування, перевірку та оцінку доказів і їхніх процесуальних джерел, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного і справедливого рішення [152, с. 13].

Отож згадані науковці зараховують до процесу доказування збирання, перевірку та оцінку доказів.

На думку М. Костіна, доказування – це діяльність, основу якої складають логічно-аналітичні операції з перевірки й оцінки сформованих доказів з метою встановлення підстав для кримінальної відповідальності і застосування покарання, захисту невинних осіб від необґрунтованого засудження, шляхом використання доказів для обґрунтування і мотивування відповідних процесуальних рішень [152, с. 13].

Діяльність із доказування вини особи здійснюється на виконання обов'язку, який дістав назву «тягар доказування». Досить багато науковців під обов'язком доказування вбачають обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді і суду повно, всебічно й об'єктивно встановити шляхом збору, перевірки й оцінки доказів усі обставини, необхідні для правильного вирішення кримінального провадження, зокрема встановлення яких забезпечує законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, інших учасників процесу. Однак є й інший погляд на доказування, який полягає в обов'язку доведення винності особи у вчиненні кримінального правопорушення. Окрім того, у теорії кримінального процесу існує думка, що обов'язок доказування може переходити на підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та захисника [146, с. 73].

Вважаємо, що обов'язок доказування має покладатися саме на сторону обвинувачення і в жодному разі не на обвинуваченого чи підсудного. Протилежна позиція суперечить принципам кримінального процесу і кримінальному законодавству загалом.

Безумовно, традиційною є концепція, за якою метою доказування є об'єктивна істина, про що йшлося раніше. Однак останнім часом ця концепція дещо похитнулася у зв'язку з появою концепції практичної достовірності, за якою метою доказування визнають достовірність знань, що дає можливість прийняти обґрунтоване рішення у кримінальному провадженні [146, с. 73].

Противники об'єктивної істини стверджують, що її сучасні прибічники обстоюють ідеологію інквізиційного кримінального процесу. З об'єктивною істиною тісно пов'язаний постулат про те, що жодне правопорушення не повинно залишатися нерозкритим, а винний – непокараним; вимога щодо встановлення об'єктивної істини є красивою на папері, але такою, що рідко реалізується на практиці. Певна річ, концепція об'єктивної істини є вразливою і з теоретичного, і з практичного погляду [146, с. 73].

Теоретична вразливість цієї концепції полягає в тому, що вона дійсно виправдовує інквізиційну конструкцію процесу. Адже остання вимагає встановлення істини будь-якою ціною. У практичному сенсі концепція об'єктивної істини є вразливою через те, що вона оперує абстрактними схемами, тоді як під час кримінального провадження треба керуватися прагматичними міркуваннями.

Істину визначають як відповідність знань дійсності. Однак досліджувана дійсність вже в минулому. Тому матеріальні та ідеальні сліди є лише фрагментами дійсності, які скласти до купи вдається не завжди. Окрім того необхідно, щоб знання про дійсність були об'єктивними. Суперечливим у вітчизняній юридичній літературі є питання щодо мети доказування, здійснюваного у кримінальному процесі. Адже в процесі доказування всі рішення по кримінальному провадженні повинні бути обґрунтованими, інакше висновок може бути далеким від об'єктивного. Тому метою доказування має бути не лише істина, а саме достовірність отриманих доказів.

Про об'єктивну істину в кримінальному процесі можна вести мову як про пізнавальний ідеал, якого треба прагнути, але якого не завжди досягають. Нормативно визначити мету доказування неможливо. Врегулювати можна

тільки шлях до її досягнення, яким є процедура доказування.

Отже, метою кримінального судочинства є встановлення істини. Л. М. Володіна справедливо зазначає: «Повна реалізація кримінальних (і разом з тим кримінально-процесуальних) правовідносин означає: всі обставини справи досліджені повно і всебічно, злочин розкрито, злочинець викритий і покараний, а суспільство захищене від особистості, яка представляла загрозу його засадам» [56, с. 88].

Однак щодо змісту поняття «істина» в науці єдності думок не досягнуто. Навпаки, з цього питання склалися дві концепції, по суті, діаметрально протилежні позиції, що не припускають будь-якого зближення. Перша концепція проголошує метою кримінального судочинства «об'єктивну» («матеріальну») істину, під якою розуміється відповідність знань, отриманих в процесі розслідування і судового розгляду справи, реальним обставинам скоєного злочину. Друга концепція оголошує метою кримінального судочинства «юридичну» («формальну») істину, розглядаючи її як сукупність проаналізованих судом відомостей, яка визнана ним достатньою для прийняття рішення у справі. Іншими словами, концепція об'єктивної істини вимагає встановити обставини так, як це було в реальній дійсності. Відповідно, поки цього не сталося, мета кримінального судочинства не досягнута і з'ясування відповідних фактів має надалі тривати. Концепція юридичної істини полягає в тому, що суд повинен проаналізувати докази, здобуті і представлені суду сторонами, вибрати ту сукупність, яка визнана більш переконливою, і на її базі прийняти рішення у справі; домагатися знань про дійсні обставини скоєного не потрібно [56, с. 88].

Заразом гуманітарне пізнання в його класичному розумінні скеровано на осягнення не стільки конкретних параметрів тих чи інших дій (наприклад, місця або часу), скільки на з'ясування їх суспільної значущості, характеристику соціальних наслідків, а також формулювання громадської оцінки. Наприклад, коли історики вивчають рішення того чи іншого державного діяча про початок військових дій проти іншої держави, їх цікавлять зовсім не точний час і місце

прийняття цього рішення або окремі рухи, вчинені при цьому. Безсумнівно, що всі названі факти при бажанні можуть бути встановлені, однак для історичної науки цього просто не потрібно. Ця галузь знань має на меті інше – вивчення безпосередніх і віддалених наслідків прийняття зазначеного рішення, що настали в результаті соціально-політичних змін, та вироблення на базі цього громадської оцінки [56, с. 88].

Головним чинником, що дозволяє домагатися ефективнішого розкриття злочинів, виступають не випадковості, а поступальний рух науково-технічного прогресу. З уваги на це, наявність принципової можливості розкриття кожного окремого злочину обумовлює необхідність законодавчого закріплення саме цієї мети. Іншими словами, в нормативні акти неприпустимо закладати відсоток браку в роботі, посилаючись на те, що в реальному житті він завжди присутній. Ще один аргумент, часто використовуваний противниками об'єктивної істини в кримінальному судочинстві, полягає в тому, що законодавче закріплення цього правила означатиме постановку у правозастосовній діяльності завдання розкриття злочинів за всяку ціну, за рахунок ущемлення прав учасників кримінального судочинства [56, с. 89].

В. В. Золотих вказує, що «сучасне законодавство ставить «нездоланну перешкоду» для досягнення судом матеріальної істини. Чи можуть сприяти досягненню об'єктивної істини такі передбачені Конституцією положення, як неприпустимість використання при здійсненні правосуддя доказів, отриманих з порушенням закону; тлумачення сумнівів у винуватості особи на його користь; імунітет для свідка; право обвинуваченого користуватися допомогою адвоката тощо. Законодавець віддає перевагу досягненню істини «будь-що-будь» законності і дотримання прав людини» [56, с. 90]. Тим часом пряма паралель між зазначеними чинниками виглядає більш ніж сумнівною. Введені законодавцем обмеження, заборона певних дій в процесі доведення аж ніяк не свідчать про відмову від необхідності встановлення фактичних обставин вчинення злочину. Законодавець враховує, що досягнутий рівень науково-технічного прогресу дозволяє отримувати інформацію про злочин різними

способами, причому ця поліваріантність в підсумку дозволяє досягти необхідного результату. Неприпустимість застосування насильства в процесі отримання доказів не тільки не перешкоджає, а, навпаки, сприяє встановленню істини.

Настільки однозначна прив'язка об'єктивної істини до панівної раніше тоталітарної ідеології якраз і є ідеологічним прийомом, покликаним дискредитувати іншу точку зору лише за емоційною і лозунговою складовими. По-друге, неприпустимо змішувати роль суду як соціально-політичного інституту і як учасника кримінально-процесуальної діяльності. Як соціально-політичний інститут суд, безумовно, зобов'язаний вживати всіх заходів для того, щоб особи, які фактично вчинили злочини, отримали б адекватну правову оцінку своїм діям і понесли за них заслужене покарання. Водночас це аж ніяк не означає, що суд повинен розглядати кримінальні справи з обвинувальним ухилом, домагаючись за всяку ціну винесення обвинувального вироку стосовно особи, визнаного підсудним у конкретній справі.

Істина у кримінальному судочинстві передбачає професійне оцінювання отриманих результатів. Характер кримінально-процесуальної діяльності такий, що проміжні та остаточні рішення у кримінальній справі, що відображають результати оцінки зібраних доказів та законності проведених для цього дій, можуть прийняти лише спеціальні суб'єкти – слідчий, прокурор, суд.

При повній вичерпаності можливостей доведення істиною оголошується рішення, винесене на основі зібраної сукупності доказів. Це та обставина, що специфічно характеризує саме судову істину. У кримінальному судочинстві в деяких ситуаціях, коли можливості подальшого встановлення фактів об'єктивно вичерпані, рішення приймається на основі тієї сукупності доказів, яка зібрана під час попереднього розслідування і судового розгляду. Такі ситуації є граничними, з гносеологічної точки зору, припускаючи збір максимальної кількості доказів, наскільки це взагалі об'єктивно можливо. При цьому діє правило «мінімальної репресії», відповідно до якого дії обвинуваченого кваліфікуються по тому складу злочину, який достовірно

підтверджено сукупністю зібраних у справі доказів. Наприклад, особа зробила постріл у потерпілого, який від отриманих поранень помер. При неможливості встановити умисел дії винного будуть кваліфікуватися як заподіяння смерті з необережності, хоча цілком можливо, що фактично він діяв навмисно. Цей підхід відповідає і принципу презумпції невинності. Заразом його реалізація аж ніяк не означає, що законодавець і правозастосовна практика ставлять інтереси встановлення істини в підлегле і другорядне становище порівняно з будь-якими іншими обставинами, як вважають критики об'єктивної істини. Справа зовсім в іншому. Законодавець, вимагаючи повного і всебічного з'ясування обставин вчинення злочину, у суворо визначених випадках, як виняток, передбачає обов'язок прийняття рішення на основі зібраних доказів [56, с. 90].

Виходом зі ситуації є розвиток нової, більш загальної концепції судової істини. Найбільш системно її сформулював М. Свіридов. Він відзначив, що «повинна панувати одна тенденція – досягнення об'єктивної істини. Без адекватного відображення у висновках суду того, що сталося, неможливо правильно застосувати норму кримінального права і тим самим виконати основне призначення кримінального судочинства. При цьому... в практиці часом виникають ситуації, в умовах яких, незважаючи на всі зусилля, що робляться, об'єктивну істину встановити не вдається. У таких випадках, використовуючи презумпцію невинуватості, доводиться виносити виправдувальний вирок, хоча сумніви в невинності підсудного залишаються. Тут в основі вироку буде лежати можливий висновок – формальна істина.

Отже, без формальної істини іноді не обійтися. Однак такі ситуації повинні бути винятком (і в практиці вони виникають рідко)» [17, с. 143]. Подібне розуміння судової істини запропонував Д. А. Мезинов [56, с. 90]. Саме ці підходи доцільно взяти за основу концепції судової істини.

Видається можливим виділити її основні постулати. По-перше, судова істина передбачає встановлення фактичних обставин скоєного злочину. Тільки після цього можливо прийняти у справі законне й обґрунтоване рішення. Отож судова істина передбачає, що під час кримінального судочинства має бути

вжито всіх можливих заходів із встановлення справжніх обставин того, що сталося. По-друге, судова істина досягається тільки засобами і в порядку, встановленими законом. Засобами встановлення істини (засобами доказування) виступають ті передбачені законом дії, які дозволяється проводити в ході кримінального судочинства для збирання доказів. По-третє, засоби досягнення істини мають низку обмежувальних механізмів (наприклад, заборона при провадженні слідчих та інших дій застосовувати насильство, шантаж, примус свідчити, право відмовитися від дачі показань проти самих себе і своїх близьких родичів). По-четверте, судова істина враховує встановлені Конституцією і кримінально-процесуальним законодавством презумпції (припущення), передусім презумпцію невинності. По-п'яте, судова істина досягається в умовах змагального характеру кримінально-процесуальної діяльності [176].

У процесі кримінального судочинства, навпаки, перш за все повинні бути встановлені обставини вчинення певної дії, що має кримінально-правовий характер. Пізнання, здійснюване в рамках кримінального судочинства, у порівнянні з гуманітарними має набагато більш прикладний і «точковий» характер. Злочин являє собою цілком конкретний факт реальної дійсності, що супроводжується зміною матеріальної обстановки. Очевидно, що в процесі кримінального судочинства повинні бути перш за все встановлені безпосередні обставини, що стосуються суто «матеріальних», «видимих» аспектів вчиненого діяння, і лише потім – соціальні сторони злочину, причому рівно в тій мірі, в якій це потрібно для прийняття рішення у справі і реалізації інших завдань, прямо поставлених законом (наприклад, відшкодування завданої злочином шкоди).

3.4 Інтелігібельне та сенсибельне пізнання істини у юридичній діяльності

Говорячи про інтелігібельне та сенсибельне пізнання істини в юридичній діяльності, варто звернути увагу на такий філософський погляд, як агностицизм. Саме під ним розуміють істинне значення певних тверджень, які відображають об'єктивну дійсність, що не може бути досягнута через природу суб'єктивного досвіду, що сприймається відповідним індивідом [165, с. 153].

Інтелігібельність (від лат. «ntelligibilis» – пізнаваний, мислимий) – означає той, що досягається тільки розумом, мисленням. Протилежне поняття інтелігібельності – сенсибельність. Цей термін в середині XIX ст. увів англійський природознавець Т. Гакслі (1869) на позначення непізнаваності того, що не може бути виявлене. Проте філософське осмислення неможливе без аналізу агностицизму, здійсненого Д. Берклі, котрий вважав, що людина не може вийти зі свого досвіду, вирішуючи питання про відношення цього досвіду до фактів дійсності. Не погоджуючись із цим твердженням, Юм виступив із запереченням істинного пізнання, починаючи з критики основного закону пізнання причинності, що, на його думку, є лише уявленням, яке характеризує сприйняття світу людиною. Саме людське пізнання є скріплення суб'єктивних досвідів та припущень, мета яких – звести все до мінімуму. Саме Юм виділяв три ряди досвіду: «враження», «віра в існування предмета», «ідея». Враження виникають з почуттєвого досвіду. Повторюваність одного враження веде до віри в існування цього предмета. Ідеї являють собою найяскравіші враження. Усе інтелігібельне, тобто чисто світоглядні питання, виявляється, позбавлені сенсу. Наприклад, питання про об'єктивну реальність сенсибельних предметів виходить за межі почуттєвого досвіду, тому запитувати, чи існують тіла – марно. Німецька класична філософія переборює позицію Юма, говорячи не про одне, а про два джерела пізнання. Так, за твердженням Канта, пізнаючий суб'єкт не може вийти не тільки за межі почуттєвого досвіду, але також і за межі світу інтелігібельних об'єктів (не можна помислити немислиме). Тому

іманентне знання необхідно доповнювати знанням трансцендентним. По суті, робота Канта з опису пізнання як вибудовування світу (феноменів) й уникнення запитування про світ узагалі (річ-в-собі) лежить у руслі, що задається Юмом [165, с. 3].

Істотний внесок в еволюцію агностицизму внесло «відкриття» сфер, участь свідомості в яких обмежена (зокрема – воля або несвідоме, інтуїція). Агностицизм розвивається в позитивізмі, неопозитивізмі і постпозитивізмі як конвенціоналізм – визнання, що неможливо перевірити поняття на практиці, воно – функція від угоди співтовариства, що пізнають, а не від факту дійсності. Традиція позитивізму, пориваючи з метафізикою, продовжує лінію юмівського агностицизму. Ідеалом істинного знання позитивізм проголошує дослідне пізнання природничих наук, заперечуючи гносеологічну цінність інтелігібельних об'єктів. Прагматична філософія і критичний реалізм розглядають істину як похідну нерелексивної віри. Крайнього ступеня агностицизм досягає в сучасній філософії, що закликає відмовитися взагалі від поняття реальності і розглядати тільки різні модифікації людської свідомості і мови в їхній відносності [165, с. 3].

Аналізуючи агностицизм, потрібно відокремлювати його від античного скептицизму. Саме в скептицизмі заперечувалося істинне, як предмет думки, тобто регулятивізувалося всіляке буття, неважливо – сенсильне чи інтелігібельне. Для підтвердження своєї позиції скептики вживають замість «існує» слово «здається». Проте для агностицизму, навпаки, істинне є цілком сенсильним буттям, тому варто сумніватися тільки в інтелігібельному бутті [14, с. 88].

У порівнянні із цим повним інтелектуальним проникненням в необхідне положення речей розуміння приватних фактів, таких, наприклад, як «норма права» або «норма закону», є результатом простого неосмисленого спостереження.

Інтелігібельність – це внутрішнє розуміння, яке можливе лише в тому випадку, коли йдеться про пізнання онтології необхідного факту.

Інтелігібельність дозволяє нам пізнати факт у його внутрішньому логосі та за допомогою сенсильності передбачати його сутнісну необхідність.

Зрозуміло, ознака інтелігібельності пов'язана з проблемою пізнаваності і не характеризує з необхідністю стан речей як такий.

Особливість апіорного факту – його абсолютна інтелігібельність – тісно пов'язана з його внутрішньою необхідністю. Внутрішньо необхідний факт має абсолютну інтелігібельність, на відміну від емпіричного факту, незалежно від того, чи є останній приватним фактом або законом природи. Ми розуміємо, що це необхідне положення речей є таким, яке воно є насправді. Ми розуміємо не тільки те, що справи йдуть так-то і так-то, а й те, чому вони так йдуть. Тільки відносно таких фактів можна говорити про розуміння в повному розумінні цього слова.

Аналогічно відрізняються проникнення в необхідне положення речей і знання закону природи, що є результатом індуктивного умовиводу. Природно, ми можемо пізнати факт, однак не інтелігібельністю тієї чи іншої істини, що «моральні цінності припускають існування особистості».

І все ж інтелігібельність глибоко вкорінена в абсолютній сутнісній необхідності.

Якщо ми порівняємо такий факт зі сутністю необхідного факту, то побачимо, що перший з них позбавлений внутрішньої раціональності, смислової повноти і, отже, інтелігібельності останнього. Тому наш інтелект у стані осягати природно необхідний факт тільки із зовнішнього боку, а не зсередини. У цьому випадку наш інтелект не здатний до справжнього проникнення в сутність речей. На противагу внутрішній смисловій повноті і прозорому характеру онтологічності необхідного факту, законам природи властива якась непроникність суто умовного, випадкового факту [36, с. 73].

Наприклад, якщо ми уявляємо собі конкретну сутність вольового акту, то нам при цьому інтуїтивно дана не тільки сама воля, а й той факт, що «не існує воління без мислення». Він також безпосередньо даний нам і безпосередньо присутній у нашій свідомості. Він інтуїтивно розкриється у своїй сутності

перед нашою свідомістю. Наш розум споглядає його не просто зовні, як емпіричні факти, такі, наприклад, як «правовий прецедент чи правова норма». Навпаки, цей факт стає прозорим. Ми проникаємо в нього зсередини. Він володіє ясністю й інтелігібельністю, подібними до ясності й інтелігібельності сутностей [36, с. 73].

Отже, зовнішній природно необхідний факт людина намагається оцінити розумом і відповідно до законів природи, вважаючи це встановленням істини. Тому інтелігібельне пізнання правової істини, на нашу думку, – це інтелектуальний процес засвоєння людиною змісту поведінки іншої людини та винесення результату цього процесу на основі норм природного права.

У юридичній діяльності пізнати істину одним інтелігібельним способом інколи буває складно. На допомогу приходять твердження: «Немає нічого в інтелекті, чого би не було раніше у відчуттях». Крім того, в інтелекті бувають й позачуттєві елементи [111, с. 187]. Можна стверджувати, що людина вдається до відчуттів щонайменше у двох випадках: спільно з інтелектом або без інтелекту.

Перший випадок є закономірний. Пізнання істини інтелектом і відчуттями забезпечує найбільшу ймовірність на достовірність, оскільки здійснюється ніби взаємно доповнення, контроль одного поняття іншим. В одних випадках швидше проявляється інтелект, а потім відчуття і навпаки. Одна людина впевнена, що до пізнання істини вона підійшла всебічно. Другий випадок буває тоді, коли інтелектуальна людина не може на початках обґрунтувати пізнання істини, скажімо, коли їй бракує доказів, певних нормативних установок чи інших факторів. Тоді спрацьовують ті елементи, які до певної міри приховані, тобто чуття, відчуття, певна природна енергія, фізіологічна збудливість, яка властива живому організмові. Тобто існує нова філософська категорія, яка опосередковується мисленням (хоча й протилежною дією), це сенсигельність.

Сенсигельний (лат. – відчутний, сприймаючий; світ сприймаючих речей, на противагу світу мислительних речей). Крім того, сенсигельний – відчутний,

здатний до відчуття. Сенсигельність – здатність до відчуття, яка часто передбачається і там, де, строго кажучи, може йти мова тільки про збуджуваність [167, с. 401].

Зважаючи на те, що людина є розумною істотою і що будь-яка інформація повинна проходити через розум, сенсигельність виступає допоміжною категорією інтелігельності. Тобто одній рентабельності не можна вести мову про істину у праві. Сенсигельність лише допомагає своїм збудженням інтелігельно пізнати істину. У надприродних явищах (наприклад, віра) сенсигельність має самостійне і ведуче значення.

Сенсигельне осягнення є трансцендентальним [50, с. 170]. Цьому сприяє свободна воля людини, невидима спонтанна сила, яка притаманна людині, ірраціональне підвищення відчуття власного існування, природне перетворення відчуття на сприйняття істини. Пізнавши правову істину за допомогою сенсигельності, людина відчуває позитивні зміни в душі, задоволення, емоційну піднесеність. Адже збуджуваність до пізнання істини викликана певним екзистенційним буттям, яке веде до відчуття трансцендентальної першості духу над тілом і душею. Сенсигельна істина у трансцендентальному вимірі відтворює всі природно-правомірні правові явища духовного життя людини. Тобто істина торує дорогу природному праву, якому вона завдячує своїм функціонуванням.

Пізнання неможливе без відчуття, інтимного духовного відчуття істини та блага [40, с. 46]. Тобто без сенсигельного відчуття, яке є стимулом, людина безпомічна, безсила, бо тоді в повну силу спрацьовує природна обмеженість пізнавальних спроможностей людини. Людина не знатиме, що є істина і що є неістина. Тому доцільно навести відповідну дефініцію.

Виходячи за рамки конкретної констатації та індукції, можемо прийти до пізнання світу сутностей і з необхідністю заснованих на них фактів. Ми досягаємо апріорного пізнання або за допомогою інтуїції, або за допомогою дедукції.

Інтелігельний (пізнаваний, мислимий) – філософський термін, що

позначає предмет або явища, осягнути які можна лише розумом або інтелектуальною інтуїцією, на противагу сенсильним предметам і явищам, що досягаються почуттями. Перший розподіл всіх об'єктів пізнання на сенсильні й інтелібельні запропонував Платон. У його інтерпретації інтелібельний об'єкт має властивості тотожності, ненародженості і незнищенності, на відміну від мінливості сенсильного. У середньовічній схоластиці інтелібельність вважали універсалією. Широке застосування поняття індивідуальності отримало у філософії Канта. Цей мислитель вважав трансцендентальним спосіб пізнання індивідуальності об'єкта [162, с. 337].

У літературі часто бачимо поєднання сенсильності з інтуїтивізмом. Саме інтуїтивізм є відправним пунктом усіх роздумів інтелібельності за допомогою інтуїції [162, с. 337]. Отже, правова позиція відповідно до якої інтерпретація тієї чи іншої норми права не обмежується пошуком того, що встановив законодавець, що міститься в законі, а, на противагу цьому, є актом «креативного правотворення», тобто актом пізнання встановлення того, що вже має юридичну силу. Застосування права за допомогою такого підходу потребує певного сенсильного втручання для становлення юридичної істини.

Розум є великим благородним даром Божим, яким серед усього живого наділена тільки людина – говорячи, мислячи, через який пізнається істина. Саме розум людини введено в сенсильний світ для того, щоб він пізнав інтелібельний світ [45, с. 327]. У зв'язку із цим цінного значення набуває питання про понятійність розуміння, яке неможливе без «розуму». Як слушно зазначають А. Токарська та С Кость, «вагомим фактором у тлумаченні текстів є правосвідомість суб'єктів, які здійснюють інтепретацію». Від рівня правосвідомості та професіоналізму юристів-практиків залежить якість стану реалізації вимог правових приписів, утвердження в житті відповідно до наявних у мові ідеалів і цінностей права [151, с. 464]. Тож саме через правосвідомість індивід має можливість відтворити дійсність у мисленні за допомогою свого інтелекту та розуму. Для пізнання інтелібельної сутності істини в юридичній діяльності потрібно опиратися на факти та умовиводи, які є апіорними,

аналітичними та логічними. Адже юрист у своїй діяльності опирається не тільки на розуміння, але й на тлумачення права з погляду юридичних понять та юридичної логіки, за допомогою екзистенційності, тобто своєрідного інтуїтивного проникнення у зміст права.

Отже, сенсильне пізнання правової істини – процес відчуттєвої збуджуваності інтелекту людини для розуміння поведінки іншої людини та винесення (виведення) результату цього процесу на основі норм природного права. Тут здійснюється єдність відчуттєвого і логічного пізнання. До онтологічних норм всесвіту належать норми природного права, в яких міститься об'єктивна, онтологічна істина. Природне право є орієнтиром позитивного права, його методологією. За допомогою сенсильності можна збагнути основні аспекти істини в екзистенційному та трансцендентальному світі. У процесі практичної юридичної діяльності індивід досягає істини тільки за допомогою інтелігібельності, адже вона орієнтована на людський розум. Проте така істина може бути тільки суб'єктивна, неповна, навіть хибна.

Висновки до третього розділу

Розглянувши гносеологію істинного в юридичній практиці, ми дійшли таких висновків:

1. Природною закономірністю людського розуму пізнання істини в деонтологічному житті є діалектика, як мистецтво полеміки. Закони людського розуму містять у собі пропедевтичні начала. Завдяки діалектичним формам мислення людина вдається спочатку до дослідження фактів, їх аналізу, що тільки торує шлях до можливої істини. Завдяки логіці здійснюється аналіз лише правдоподібних умовисновків. Логічна правильність висновку не тотожна істинності висновку. Потрібно знайти хибність вихідних висловлювань, які існують поряд. Тоді істину встановлює екзистенційна діалектика, яка пов'язана з природними процесами. Екзистенційна діалектика, як знання істини, вибудовує такі діалектичні конструкції, які необхідні буденній життєдіяльності

людини.

2. Діалектика істини у правових феноменах міститься у трансцендентальній редукції (поверненні назад, відновленні). Правові феномени як правові явища пізнаються не стільки розумом, скільки органами чуття, почуттями, оскільки це рідкісні природні явища, які перебувають у природному праві. Діалектичні процеси відбуваються в людини між позитивним і природним правом, у яких людина вагається в пізнанні істини і намагається пізнати її ноуменально, тобто розумом. Для цього використовується трансцендентальна редукція, яка применшує роль буденного й екзистенційного, а здійснює почуттєві пошуки істини у трансцендентальному. Після завершення цього складного процесу людина повертає віднайдену істину з трансцендентального у буденне, з почуттєвого в інтелектуальне. Тобто феноменальне правове явище можна пізнати метафілософським способом з використанням діалектичних та активних прийомів. Без такого алгоритму істину пізнати неможливо, у протилежному разі це буде не істина. Хоча і пізнана істина буде відносною, не онтологічною, оскільки пізнання здійснювалося людиною з недосконалим розумом і недосконалими почуттями.

3. Гносеологія істини у правозастосовній діяльності досягається ноуменально, тобто розумом, а не органами чуття, почуттями. Це досягання відбувається завдяки реалізаційним формам позитивного права, які застосовуються у пізнанні правового явища. Реалізації позитивного права потрібні регулятивні принципи, якими є апіорні думки, ідеї чистого розуму, евристичні явища і взагалі необ'єктивна дійсність, що потребує людської думки, доведення, доказу, тобто ноуменальної сутності. Фактично ноумени у праві відіграють роль перевірки версії на істинність, зв'язку трансцендентального з буденним. Це особливо спостерігається у кримінальному судочинстві, де ноуменальні версії, ідеї є обов'язковими атрибутами і потребують думки, щоб засвідчити про істинне існування того, про що йде мова. Інтелектуальне опрацювання версії при розкритті злочину, встановленні істини потребує такої трансценденталії, як ноумен, що перебуває

в основі будь-якого правового явища.

4. Істина міститься в екзистенції людини. Для пізнання істини людина повинна спочатку пізнати саму себе, відчутти наявність правових екзистенціалів її межового, а потім позамежового буття. Сама істина спільно із свободою, любов'ю та іншими екзистенціалами позамежового буття. Істина як людський екзистенціал не може мати однозначної оцінки, оскільки це залежить від ступеня власної оцінки свого буття. Найвищим є той ступінь, який сягає у трансцендентальний світ. Істина з трансцендентальною характеристикою буде максимально наближатися до абсолютної істини (збіг неможливий). Такий стан породжує метафізичну істину як екзистенційну подію.

5. Зовнішній природно необхідний факт людина намагається оцінити розумом відповідно до законів природи і вважає, що це встановлення істини. Тому інтелігібельне пізнання правової істини – це процес засвоєння людиною змісту поведінки іншої людини та винесення результату цього процесу на основі норм природного права.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота виконана на основі раніше одержаних різними авторами наукових і практичних результатів. Здійснено гносеологію істини у праві за допомогою метаантропології. У підсумку отримано нові положення, а раніше відомі глибше досліджено.

Головні наукові та практичні результати дослідження:

1. Пошук істини у праві пов'язаний із здобуванням відомостей про правильно вибрану методологію, наукову позицію. Пошук методології є складним завданням, оскільки про нього часто забувають, а згадавши – недооцінюють. Щоб зрозуміти істину, слід повернутися до природи, усвідомити природне право, відмежувати його від позитивного права і встановити їх ідею, мету, завдання. Це означає, що методологія є природно-правовою і позитивно-правовою. Істина у праві повинна зберігати волю людини, якщо вольові дії людини потребують обмеження, то вони повинні бути обґрунтованими, зрозумілими у природно-правовому просторі. Тому вибрана природно-правова методологія пізнання істини у праві ґрунтується на природних установах, методах, методиці, що слугують компонентами філософсько-правової методології.

Компоненти природно-правової методології володіють підсвідомими імперативами, які впливають на ортологію (буденний стан), екзистенціологію (душевний стан), трансцендентологію (духовний стан). Системи цих метаантропологічних імперативів мають методологічну силу внутрішньої природи людини. З такою силою людина може встановити істинність, пізнати основний зміст абсолютної істини, який міститься в метаантропологічній діалектиці: між тілом, душею і духом. Ця діалектика формує природно-правове аргументування правильності дій, почуттів, думок людини, визначає їх онтологічне чи неонтологічне походження. Природно-правове методологічне аргументування правової істини є початком її пізнання.

2. Позитивно-правова методологія є необхідною, оскільки людина живе

не тільки в духовному, а й у матеріальному світі. Крім того, людина зобов'язана здійснювати культурологічну діяльність, зокрема творити добро. Для наведення відмінностей між добром і злом потрібне пізнання позитивно-правової істини. Для пізнання істини в позитивному праві використовується природно-правова методологія в ордологічному вимірі, у підсумку появляється позитивно-правова методологія. Ця методологія визначається культурологією права, етикою права, деонтологією права.

Культурологічно-правова методологія пізнання істини у праві формується людиною самостійно з еволюційним впливом суспільства та імперативним впливом держави. Саме завдяки державним імперативам людина не повинна сумніватися у виборі істинності. Вона мусить зробити вибір в альтернативних ситуаціях. Але культурологічне пізнання істини може не відповідати методологічним установкам природи, суспільства, духовним переконанням тощо. Тоді виникає потреба у проведенні метафізичної експертизи культурологічних витворів у галузі істини. Це означає, що позитивно-правова методологія повинна бути під постійним контролем природно-правової методології. Тоді всі культурологічні здобутки методології пізнання правової істини можуть перейти до групи правових цінностей.

3. Етично-правова методологія пізнання істини ґрунтується на моралі, екзистенціалах, трансценденталіях. Мораль у методології більше стосується ордологічних вимірів, оскільки вона створена людиною перетворенням права для того, щоб регулювати деонтологічні відносини. Хоча елементарна мораль у пізнанні істини у праві відіграє не основну роль, проте вона є видимою, чого не можна сказати про екзистенціали і трансценденталії. Адже буденний вимір не може обійтися без душевного і духовного вимірів. Тобто екзистенціали і трансценденталії роблять етику права дієвою, олюдненою в повному обсязі, метаантропологічною, оскільки йдеться про почуття істини та думки у сфері істини, без яких методологія не буде повноцінною.

Деонтологічно-правова методологія скерована на недопущення можливих фальсифікацій, спотворень, помилок, похибок, брехні, хиби, омани та інших

видів неправди. Методологічні установки деонтології права спрямовані на виконання людиною свого істинного призначення, створення життєвої істинності. Людське життя переповнене різноманітними викривленнями істинності. Тому й появились поняття «квазіправо», «квазіістина». І в багатьох випадках такі негативні явища керують світом, людина приймає їх за належне, посилаючись на те, що це закони виживання у світі. Установки, методи, методика квазіправа ведуть до фальшивого пізнання істини у праві, до порушення норм природного права.

4. Кореспондентна теорія істини у праві – це норма позитивного права, яка встановлена філософсько-правовою наукою завдяки дії відповідності людських правових знань реальній діяльності в ордологічній площині. Реалізація правових знань людини має своє відображення у практичному житті. І практичне життя людини має обґрунтування в позитивному праві. Така взаємно однозначна відповідність утворює кореспондентну теорію істини, але лише в ордологічному правовому полі. Цією теорією найбільше користуються практичні юристи, виконуючи державні імперативи.

Панування кореспондентної теорії істини підтверджується функціональною залежністю щонайменше між: позитивним і природним правом, правопорушеннями і нормами позитивного права (в ордологічному вимірі, а нормами природного права – в екзистенціальному і трансцендентальному вимірі). Ця функціональна залежність підкреслює появу істинності саме в цих залежностях. В інших життєвих залежностях (для буденної дійсності) істинність виступає потребою, але вона має більше побутовий, а не юридичний характер, який потребує доволі чіткого розмежування: відображення (як функціональна залежність) *на* чи *у*. Відображення *на* свідчить про відсутність прогалин і про повну істинність, чого не можна сказати про відображення *у*.

5. Апріористська теорія істини у праві – наявність у підсвідомості людини чуттєвого споглядання Вищої імперативної істинності, яка може реалізовуватися в метаантропологічних вимірах правового буття:

ордологічному, екзистенціальному, транснаціональному. В ордологічному вимірі здійснюється співвідношення істини буття й істини пізнання, задовольняються повсякденні життєво-правові відносини. Екзистенціальний вимір правової істини реалізується в душевних процесах людини (радість, сум, хвилювання тощо), які більшою мірою відображають правові почуття. Сенсительний характер істинності володіє більшою цінністю, ніж інтелігельний. Трансцендентальний вимір веде до абсолютної, онтологічної істини, яку пізнати можна хоча й цілісно, але у мікророзуміннях. Самі почуття можуть привести до абсолютності в пізнанні істини, але це, як правило, не здійснюється.

6. Когерентна теорія істини найповніше відображена у відповідних законах. Когерентний закон істини – це допустимі правом різні висловлювання в межах заданих гносеологічних параметрів у просторі і часі про істинність, яка встановлюється сумарно. Розглядуваний закон містить певні імперативні вимоги щодо поширення думок про істинність.

Поняття когерентності істини впливають з фізики, де розглядається матеріал про когерентні хвилі. Якщо дві і більше хвиль мають однакові умови (амплітуду і частоту), то вони можуть бути у режимі «доганання» одна одної (різні початкові умови). Може настати момент, коли хвилі «доженуть» одна одну, тобто вони співпадуть. Виникає явище інтерференції. Звідси впливають аналогічні твердження про когерентність та інтерферентність. Звідси впливають аналогічні твердження про когерентність та інтерферентність гносеологічних тверджень. Тверджень про істину. Така ситуація обґрунтовується поняттям консенсусу в теорії пізнання істини у праві, що виступає підсиленням, доповненням до теорії кореспондентності. Взагалі теорія когерентності істини у праві більше тяжіє до ордологічного виміру, ніж до екзистенціального чи трансцендентального.

7. Гносеологія істини міститься в онтологічно-екзистенційному підґрунті. Екзистенційна теорія істини у праві – це вчення про утворення природно-правдивого правового почуття в душі людини та трансформація його в

онтологічно-правову думку, яка веде до правомірних дій. Тобто істинність утворюється в екзистенції людини і передається в її трансценденцію, екзистенціали стають основою утворення трансценденталій. Найповніше детермінують істину такі вольові екзистенціали, як буття, совість, любов, надія, віра. Інші екзистенціали: рішучість, страх, пам'ять, радість, сум, біль – мають в основному фрагментарне значення для істини. Якщо буття (онтологія) неможливе без істини, то життя (деонтологія) неможливе без совісті, любові і надії. Совість, на нашу думку, виконує роль контролера істини, любов блокує можливу появу неістини, а надія дає терпіння в очікуванні істини, що забезпечує екзистенціальний характер розуміння істинного людського буття. Надія є свідомістю екзистенції. Чесноти також слугують детермінантами буття людини, вони формують екзистенціали. Маючи природні і надприродні цінності, чесноти своєю чергою формують екзистенційно-духовну досконалість, вищу моральну якість людини, що визначає істинність. Подаровані чи набуті чесноти прямо пов'язані з істинністю і є надійним духовно-природним захистом людини. Чесноти формуються також в екзистенції людини як природна потреба для існування істинності.

8. У буденному житті людина пізнає правову істинність за допомогою трансцендентального почуття, в якому потім здійснюється відповідна редукція (повернення назад, відновлення) у буденне (інтелектуальне), із духовного в матеріальне, із природного в позитивне право. Почуттєві пошуки істини використовують трансцендентальну редукцію, яка забезпечує буденне. Тоді виникають діалектичні процеси: між позитивним і природним правом, між почуттєвим і духовним, між духом і фізичним. Утворюються правові феномени, які й навчають істинність.

9. Гносеологія істини найбільше проявляється на перших стадіях кримінального процесу. На першій стадії (порушення кримінальної справи) відкривається загальна юридична можливість встановлювати істину. Слідчий має можливість знаходити метафізичні витоки для розкриття таємниці неправомірних дій особи, її екзистенції. Друга стадія (досудове розслідування)

має свої етапи встановлення істини. Винні особи скеровують свою екзистенцію на переживання, плутання у показах тощо, що дає слідчому підстави застосовувати поліграф. Третя стадія (відвідання обвинувального до суду) для судді слугує забезпечення екзистенційного підґрунтя для творчого пізнання істини, яка буде його особистим інтелектуальним продуктом не як константа, а як антиномія. На четвертій стадії (судовий розгляд) суддя доходить об'єктивного рішення. Проблема тільки в тому, що людина (суддя), яка не може знайти всього, встановлює істину для людини, що може породжувати суб'єктивність. Висока культура судового процесу повинна сприяти виробленню природного внутрішнього переконання, яке реалізується у вирокі. П'ята стадія (касаційне провадження) породжує додатково гарантію судового рішення або його уточнення. Істина є індивідуальним життям, онтологічним існуванням людини, поведінку якої розглядають у суді. Пізнання екзистенції людини, яка має свободу існування, завжди потребуватиме філософсько-правової апеляції.

10. Зважаючи на те, що людина є розумною істотою і що будь-яка інформація повинна проходити через розум, сенсильність виступає допоміжною категорією інтелігібельності. Зокрема, стимулом до розумової діяльності. На одній сенсильності не можна вести мову про істину у праві. Сенсильність лише допомагає своїм збудженням інтелігібельно пізнати істину. Без сенсильного відчуття людина безпомічна, безсила, бо тоді в повну силу спрацьовує природна обмеженість пізнавальних спроможностей людини. Людина не знатиме, що є істина і неістина. Тому сенсильне пізнання правової істини – це процес від чуттєвої збуджуваності інтелекту людини для вироблення поведінки іншої людини та винесення результату цього процесу на основі норм природного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія. Ч. 2. Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. Тернопіль: Видавець Стародубець, 2005. 412 с.
2. Бердяев Н. А. Истина и откровение. Санкт-Петербург: Изд-во Рус. христиан. гуманит. ин-та, 1996. 156 с.
3. Бердяев Н. А. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики. Париж: Современные записки, 1931. 320 с.
4. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Минск. 2000. 204 с.
5. Бердяев Н. А. Самопознание. Москва; Харьков, 1999. 608 с.
6. Бердяев Н. А. Субъект и объективация. *Бердяев Н. А. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения.* Минск, 2000. 650 с.
7. Бердяев Н. А. Творчество и объективация. Опыт эсхатологической метафизики. *Бердяев Н. А. Царство Духа и царство кесаря.* Москва, 1995. С. 164–286.
8. Бердяев Н. А. Философия и ее место в культуре. Новосибирск, 1990. 120 с.
9. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. Москва, 1989. 608 с.
10. Бердяев Н. А. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения. *Бердяев Н. А. Философия свободного духа.* Москва, 1994. 608 с.
11. Бігун В. С. Філософія правосуддя (до постановки проблеми). *Філософія права і праворозуміння.* 2007. С. 113–119.
12. Верещагина А. В. Уголовно-процессуальное право (Уголовный процесс): учеб. пособие. Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2008. 188 с.
13. Виндельбанд В. Избранное: дух и история, без регистрации. Москва: Юристь, 1995. 688 с.
14. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Санкт-

Петербург, 1909. 70 с.

15. Всемирная энциклопедия. Религия / гл. ред. М. В. Адамчик. Минск: Современный литератор, 2003. 832 с.

16. Всемирная энциклопедия. Философия / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. Москва: АСТ, Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

17. Гадамер Г.- Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики / пер. з нім. Мокровольського О. Т.1: *Герменевтика I*. Київ: Юніверс, 2000. 464с.

18. Гадамер Г.- Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики / пер. з нім. Кушнір М. Т.2: *Герменевтика II*. Київ: Юніверс, 2000. 478с.

19. Галушко К. Ю. Спенсер Герберт. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил. 742с.*

20. Гегель Г. В. Ф. Философия религии: в 2 т. / отв. ред. А. В. Гулыга; пер. с нем. М. И. Левиной. Москва: Мысль, 1976. Т. 1. 532 с.

21. Гегель Г. В. Ф. Философия религии: в 2 т. / отв. ред. А. В. Гулыга; пер. с нем. М. И. Левиной. Москва: Мысль, 1976. Т. 2. 573 с.

22. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Москва: Мысль, 1974. Т. 1. 452 с.

23. Герасимова Г. П., Новиченко Л. М. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7: Мл. 454с.*

24. Граб М. І. Філософсько-правове дослідження методу математичного моделювання при досягненні істини у праві. *Право.иа.* 2018. № 3. С. 155–159.

25. Граб М. І. Філософсько-правовий характер взаємодії математичної істини та правової істини. *Європейські перспективи.* 2019. № 1. С. 168–171.

26. Гураленко Н. А. Змістовні (етичні) і формальні (юридичні) джерела формування свободи. *Карпатський правничий часопис.* 2016. № 12. С. 31–35.

27. Гураленко Н. А. Справедливість як константа суддівського пізнання.

Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 2. С. 257–260.

28. Гураленко Н. А. Логико-гносеологические основания судебного доказывания. *Право и образование*. 2014. № 2. С. 84–89.

29. Гураленко Н. А. Методологічні основи правопізнання: антропологічний підхід. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. 2/2. Р. 46–50.

30. Гураленко Н. А. Суддівське правопізнання: праксеологічний вимір: монографія. Чернівці: Технодрук, 2013. 352 с.

31. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 655 с.

32. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Державорозуміння і державознавство: діяльнісний та компаративний контексти. *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна*: зб. наук. ст. Київ: Дух і літера, 2013. С. 221–232

33. Гусарєв С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави: навч. посіб. Київ: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. 270 с.

34. Гіллган Д. Покарання і насильство: чи справді кримінальне правосуддя ґрунтується на величезній помилці? *Commons*. 2014. 15 лип. URL: <http://commons.com.ua/pokarannya-i-nasilstvo-chi-spravdi-kri/> (дата звернення: 02.03.2016).

35. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Категорії діалектики. *Данильян О. Г., Тараненко В. М. Філософія: підручник*. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків, 2012. URL: https://filosofiya/kategoriyi_dialektiki (дата звернення: 22.07.2015).

36. Дітріх фон Гільдебранд. Що таке філософія. Санкт-Петербург: Алетейя, 1997. 373 с.

37. Доротюк О. Г. Особливості застосування правових норм у працях П. О. Недбайла. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 50–57. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2010_1/50.pdf (дата звернення: 18.10.2015).

38. Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права

- України: монографія. Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. 208 с.
39. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей / пер. з фр.; під кер. Б. Кассен. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. Т. 2. 488 с.
40. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей / пер. з фр.; під кер. Б. Кассен. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 440 с.
41. Загальна характеристика правової епістемології. Категорія істини як центральна категорія правової епістемології. *Підручники онлайн*. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/2503/32/> (дата звернення: 02.03.2016).
42. Зеньковский В. В. История русской философии / вступ. ст., подгот. и примеч. В. В. Сербиненко. Москва, 2001. 880 с.
43. Ивин А. А. Каузальное определение истины. *Научные доклады высшей школы. Философские науки*. 1978. № 4. С. 85–93.
44. Ивонин П. Ю. Природа философского знания в контексте теории культуры Н. А. Бердяева. *Философия и ее место в культуре: сб. трудов*. Новосибирск, 1990. С. 210–231.
45. Ишрак: ежегодник исламской философии. 2013. № 4. 631 с.
46. Ідея істини за А. Тарським. URL: <http://refik.in.ua/dtbsaa> (дата звернення: 12.06.2015)
47. Історія і філософія <file:///C:/Users/hp/Downloads/4776-9590-2-PB.pdf> (дата звернення: 12.06.2015)
48. Камю А. Миф о Сизифе. Сумерки богов. Москва, 1987. 64 с.
49. Касавин И. Т. Истину. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва, 2001. Т. 2. 654 с.
50. Коваль І. М. Філософія ментального права: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 196 с.
51. Коген Г. Теория опыта Канта. Гл. 16. Система критического идеализма / пер. В. Н. Белова. *Вопросы философии*. 2006. № 4. С. 151–173.
52. Козинець І. Щодо доцільності збереження принципу з'ясування істини у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 125–128.

53. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. 3. № 1-2. С. 32–44.
54. Костицький М. В. Судебно-психологічна експертиза. Львов, 1987. 154 с.
55. Краткий философский словарь. URL: http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1 (дата звернення: 22.07.2015).
56. Кримінальний процес: підручник / за ред. Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: ЦУЛ, 2013. 544 с.
57. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.09.2018).
58. Лебідь А. Є. Кореспондентна теорія істини: переваги та недоліки. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2013. № 1 (7). С. 61–69.
59. Левицька О. В. Антропологічні пошуки істини у філософії Шопенгауера. *Антропний принцип в контексті актуальних проблем філософії науки*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 15 груд. 2016 р.). Львів, 2016. С. 137–140.
60. Левицька О. В. Гносеологія людини у правовому полі. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Третьої заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННІНПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 249–254.
61. Левицька О. В. Гносеологія правової природи істини у метаантропологічному вимірі. *Visegrad Journal on Human Rights*. Словачка Республіка, 2017. № 5. С. 110–115.
62. Левицька О. В. Діалектика істини у правових феноменах. *Право і суспільство*. 2018. № 4, ч. 2. С. 31–35.
63. Левицька О. В. Догматичність філософії права. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*: матер. учасн. заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 27 квіт. 2018 р.). Львів: ННІНПП НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 87–89.

64. Левицька О. В. Духовна ідеологія людини. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Першої заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 10 квіт. 2014 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2014. С. 108–110.

65. Левицька О. В. Інтелігібельне пізнання істини у юридичній діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 180–182.

66. Левицька О. В. Метафізична сутність права. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. міжнар. заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 17 трав. 2018 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 145–149.

67. Левицька О. В. Моральний аналіз соціально-правових проблем недотримання гендерної рівності. *Захист прав та свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вида-во Львівської політехніки, 2018. С. 119–121.

68. Левицька О. В. Моральні аспекти правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез IV Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 141–142.

69. Левицька О. В. Моральні догми у судовій діяльності. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 173–177.

70. Левицька О. В. Морально-етичні аспекти адвокатської таємниці. *Національні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 3–4 серп. 2018 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. орг., 2018. С. 18–21.

71. Левицька О. В. Неоспоримість априористської теорії істини в праві. *Legea si viata*. Republica Moldova, Februarie, 2018. № 2 (314). С. 53–56.

72. Левицька О. В. Особливості догми у позитивному праві. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Другої заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 16 квіт. 2015 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 200–202.

73. Левицька О. В. Пізнання правової істини: філософсько-догматичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 396–401.

74. Левицька О. В. Право як істинна форма свободи. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: матер. доп., вист. і повідомл. Учасн. III Всеукр. круглого столу (Львів, 8 груд. 2017 р.). / Д. Є. Забзалюк (відп. за вип.), В. Д. Яремчук (уклад.). Львів: Вид-во «БОНА», 2017. С. 108–111.

75. Левицька О. В. Правова істина за П. Юркевичем. *Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича*: матер. учасн. Всеукр. конф. (Львів, 19 трав. 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 113–116.

76. Левицька О. В. Правова природа істини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 226–236.

77. Левицька О. В. Правове забезпечення соціокультурних цінностей у житті суспільства. *Захист прав та свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 119–121.

78. Левицька О. В. Співвідношення істини (істинності) та хибності (хибності). *Захист прав та свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез V Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 92–94.

79. Левицька О. В. Філософські аспекти судового права. Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції: зб. матер. наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 лют. 2016 р.). Львів, 2016. С. 137–139.

80. Левицька О. В. Філософсько-правова характеристика теорії подвійної істини. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*: матер. учасн. заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 27 квіт. 2017 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 101–103.

81. Левицька О. В. Філософсько-правовий аналіз релігійних традицій. *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 30–31 берез. 2017 р.). Львів: НВФ «Українські технології», 2017. С. 100–103.
82. Левицька О. В. Царські закони в системі візантійського права. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. I Регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2013 р.). Львів: ННІНПП НУ «Львівська політехніка», 2013. С. 158–160.
83. Левицький О. О. Філософсько-правові ідеї рівності та справедливості у процесі правотворення. *Право: науково-інформаційний вісник*. 2014. С. 117–120. URL: <http://iful.at.ua/NIV-9-2014/17.pdf> (дата звернення: 22.07.2015).
84. Лях В. В. Людина в системі соціорациональних структур: проблема екзистенціального вибору. *Проблеми філософії. Історія філософії і культура*. Київ, 1992. Вип. 92. С. 100–177.
85. Макаруч В. С. Основи римського приватного права Київ: Атіка, 2008. 256 с.
86. Мала енциклопедія етнодержавознавства / редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Довіра: Генеза, 1996. 942 с.
87. Малахов В. П. Философия права. Идеи и предположения: учеб. пособие для студ. вуз., обуч. по спец. «Юриспруденция» и «Философия». Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 391 с.
88. Марков Б. В. Філософія права: учеб. для вуз. Стандарт третього покоління. Санкт-Петербург: Питер, 2011. 432 с.
89. Материали конференції «Кант и современная философия» (Москва, МГУ, 19–20 ноября 2004 года). *Историко-философский альманах*. Москва: Современные тетради, 2005. Вып. I: Кант и современность. 271 с.
90. Методи і техніка наукової роботи. URL:

<https://studfiles.net/preview/2425313/> (дата звернення: 22.07.2015).

91. Методы познания в философии права. URL: https://studopedia.ru/1_99363_metodi-poznaniya-v-filosofii-prava.html (дата звернення: 22.05.2015).

92. Михайловский И. В. Основные принципы организации уголовного суда. Уголовно-политическое исследование. Томск, 1905. 643 с.

93. Мілль Дж. С. Про свободу та інші есе / пер. з англ. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.

94. Міненкова Н., Ларенко В. Суд починається з поваги. Якщо люди вважають суддю гуманним, справедливим і об'єктивним – це найкраща оцінка його діяльності. *Закон і Бізнес*. 2009. 31 січ. № 5. URL: <http://www.zib.com.ua/> (дата звернення: 22.05.2015).

95. Мондін Б. Підручники систематичної філософії. Т. 1. Логіка, семантика і гносеологія / пер. з італ. Б. Завідняка. Жовква: Місіонер, 2017. 248 с.

96. Мондін Б. Підручники систематичної філософії. Т. 4. Філософія релігії і теодіцея / пер. з італ. Б. Завідняка. Жовква: Місіонер, 2012. 208 с.

97. Мондін Б. Підручники систематичної філософії. Т. 6. Етика і політика / пер. з італ. Т. Босої. Жовква: Місіонер, 2017. 248 с.

98. Мурадьян Э. М. Истина как проблема судебного права. Москва, 2002. 287 с.

99. Нарский И. С. Диалектика относительности и абсолютности истины // *Научные доклады высшей школы. Философские науки*.. 1975. № 5. С. 27–37.

100. Наторп П. Философия и психология. Логос. Санкт-Петербург, 1914. Т. 1, вып. 1. С. 34–56.

101. Некласичні концепції істини. Філософія / под ред. В. Н. Ливриненко. URL: https://filosofiya/neklasiczni_kontseptsiyi_istini (дата звернення: 14.03.2016).

102. Нерсенсеянц В. С. Философия права: учеб. для вуз. Москва: ИНФРА-М – НОРМА, 1997. 652 с.

103. Нерсисянц В. С. Доктрина и догма позитивного права: основные понятия и концепции. *Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: учеб. для вуз.* Москва, 1999. URL: <http://www.kursach.com/biblio/0010019/501.htm> (дата звернення: 08.02.2015).

104. Никифорак М. В. Євген Ерліх. Соціологія та юриспруденція. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2013 Вип. 644. Правознавство. С. 5–11.

105. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, нац. общ.-науч. фонд; науч.-ред. совет: предс. В. С. Степин, замест. предс. А. А. Гусейнов, Г. Ю. Скумгин, уч. секр. А. П. Огурцов. Москва: Мысль, 2001. Т. 2. 634 с.

106. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / науч.-ред. совет: предс. В. С. Степин; Ин-т философии РАН, Нац. общ.-наук. фонд. Москва: Мысль, 2001. Т. 2. 634 с.

107. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / науч.-ред. совет: предс. В. С. Степин; Ин-т философии РАН, Нац. общ.-наук. фонд. Москва: Мысль, 2001. Т. 4. 606 с.

108. Новикова Л. И., Сиземская И. Н. Введение в философскую антропологию Николая Бердяева. *Человек.* Москва, 1997. № 3. С. 57–66.

109. Норма. *Вікіпедія.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0> (дата звернення: 22.05.2015).

110. Нуреев Р. М. Теоретические основы критики меркантилизма. Дж. Локк. *Всемирная история экономической мысли: в 6 т. /* гл. ред. В. Н. Черковец. Москва: Мысль, 1987. Т. 1. От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической жизни. С. 414–418.

111. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 352 с.

112. Подольська Є. А. Діалектика абсолютної і відносної істини. *Подольська Є. А. Філософія: підручник.* Київ, 2006.

http://pidruchniki.com/11110910/filosofiya/dialektika_absolyutnoyi_vidnosnoyi_istin
і (дата звернення: 02.03.2016).

113. Подольська Є. А. Основні форми наукового пізнання. *Подольська Є. А. Філософія: підручник.* Київ, 2006. URL: https://pidruchniki.com/13790423/filosofiya/osnovni_formi_naukovogo_piznannya (дата звернення: 22.05.2015).

114. Право. *Вікіпедія.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE> (дата звернення: 22.06.2015).

115. Правова гносеологія: парадигма, доктрина, істина в праві. Філософія права для здобувачів вищої освіти навчально-наукових інститутів та факультетів НАВС. Київ, 2015. 18 с.

116. Православная энциклопедия: многотомное изд. Москва: Церковно-научный центр «Православная энцикл.», 2008. Т. XXVII. 752 с.

117. Прилуцький П. Поняття і види істини в кримінальному судочинстві. *Право України.* 2003. № 6. С. 12–15.

118. Прилуцький П. Проблема істини в теорії кримінального судочинства. *Право України.* 2004. № 4. С. 41–45.

119. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Харків, 2011. URL: <http://mydisser.com/ru/catalog/view/6/350/7963.html> (дата звернення: 14.03.2016).

120. Радянський кримінальний процес: підручник. Київ, 1971. 222 с.

121. Рассел Б. История западной философии / пер. с англ. Москва: АСТ, 2016. 1024 с.

122. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Любовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

123. Релігії. Чотири шляхетні істини. URL: http://15806/religiyeznavstvo/chotiri_blagorodni_istini (дата звернення: 20.09.2016).

124. Ринекер Ф., Майер Г. Библиейская Энциклопедия Брокгауза / пер. с нем. В. М. Иванова и др. Кременчуг: Християнська зоря, 1999. 1120 с.
125. Ринекер Ф., Майер Г. Библиейская энциклопедия Брокгауза / Пер. с нем. Иванова В.М., Карельский А.А., Щедровицкий Д.В. – Кременчуг, 2008. 1088с.– С.426-427.
126. Розвиток філософської думки в Україні: навч. посіб. / за ред. проф. Ю. М. Вільчинського. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ: КНЕУ, 2014. 327 с.
127. Романова А. С. Буття людини у природно-правовому просторі: монографія. Львів: Ліга-прес, 2015. 444 с.
128. Руденко О. В. Істини в епістемології та філософії науки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2009. С. 38–41.
129. Свинцов В. И. Заблуждение, ложь, дезинформация (соотношение понятий и терминов). *Философские науки*. 1982. № 1. С. 76–84.
130. Селіванов А. О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 6. С. 6–9. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/0E40BFB02A7785CCC22575D80039A589> (дата звернення: 22.05.2015).
131. Симоненко С. И. Психологические основание ложности и правдивости сообщений. *Вопросы психологии*. 1998. № 3. С. 78–84.
132. Скакун О. Ф. Норма права, її ознаки. *Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник*. Київ, 2009. URL: http://pidruchniki.com/1930081643107/pravo/norma_prava_oznaki (дата звернення: 00.00.2018).
133. Скотний В. Г. Філософія: історичний і систематичний курс. Київ: Знання України, 2005. 576 с.
134. Сливка С. С. Канонічне право: навч. посіб. Київ: Атіка, 2013. 232 с.
135. Сливка С. С. Проблеми філософії права: навч. посіб. Вид. 2, переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 192 с.
136. Сливка С. С. Юридична деонтологія: підручник. Київ: Атка, 2012.

296 с.

137. Сливка С. С., Романова А. С. Філософія права: навч. посіб. Вид. 3, переробл. і допов. Львів: Ліга-Прес, 2018. 316 с.

138. Сливка С. С., Чернобай О. Л. Юридична деонтологія: навч. посіб. Вид. 7, переробл. і допов. Львів: Ліга-Прес, 2018. 304 с.

139. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: Головна редакція «Укр. рад. енцикл.» (УРЕ), 1985. 966 с.

140. Сломский В. Михаил Михайлович Бахтин – философ известный и неизвестный. Брест: БрГУ, 2013. 155 с.

141. Совершенствование уголовно-процессуального законодательства и охрана прав личности / Ф. А. Лопушанский, В. В. Чангули, М. М. Михеенко, И. Л. Петрухин. Киев, 1983. 250 с.

142. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова і А. А. Гусева. 2-е изд. Москва, 1982. 1600 с.

143. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова і А. А. Гусева. – Мічиганський університет, 1986. – 1600 с.

144. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В. С. Малахова, В. П. Филатова, при участии Т. А. Дмитриева. Москва, 2009. 600 с.

145. Спиркин А. Г. Философия: учебник. Москва: Гардарики, 2000. 816 с.

146. Строгович М. С. Уголовный процесс. Москва, 1946. 556 с.

147. Стружевський В. Онтологія. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 312 с.

148. Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство. Киев, 1889. Т. 1.

149. Теория когерентности. Энциклопедия социологии. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/4152> (дата звернення: 10.11.2017).

150. Теорія істини. URL: <http://uareferat.com/%D0%A2%D0%B5%> (дата звернення: 22.05.2015).

151. Токарська А. С., Кость С. П. Способи тлумачення правових текстів

у ЗМІ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. Сер. юридична.* Львів: ЛьВДУВС, 2011, Вип. 2 С. 457–466.

152. Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва, 1999. 288 с.

153. Троицкий М. М. Учебник логики. Москва, 1886. Т. 1. 558 с.

154. Українська радянська енциклопедія: в 12 т. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1978. Т. 2. 544 с.

155. Урханова Р. А. Проблема «иррационального» в философии Н. Бердяева. *Из истории религиозной философии в России XIX – нач. XX вв.* Москва, 1990. С. 83–90.

156. Феномен. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0> (дата звернення: 14.03.2016).

157. Философия права. Курс лекций: учеб. пособие: в 2 т. / А. В. Аверин, И. А. Гобозов, А. Г. Гузнов [и др.]; отв. ред. М. Н. Марченко. Москва: Проект, 2011. Т. 2 512 с.

158. Философия: энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. Москва: Гардарики, 2004. 1072 с.

159. Философия: энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. Москва: Гардарики, 2006. 1072 с.

160. Философская антропология: словарь / под ред. Н. Хамитова. Киев: КНТ, 2011. 472 с.

161. Философская энциклопедия в 5 т. / гл. ред. Ф. В. Константинов. Москва: Сов. энцикл., 1960–1970. Т. 1. 1960. 504 с.

162. Философский словарь / авт.-состав. И. В. Андрущенко и др. Киев: А.С.К., 2006. 1056 с.

163. Философский словарь: основан Г. Шмидтом / под ред. Г. Шишкоффа; пер. с нем.; общ. ред. В. А. Малинина. 22-е, новое, перераб. изд. Москва: Республика, 2003. 575 с.

164. Філософія: навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. 4-те вид., стер. Київ: Вікар,

2004. 516 с.

165. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

166. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 737 с.

167. Філософський словарь: 3-е изд., исправл. Мн.: Книжный Дом. 2003. 1280с.

168. Хазиев В. С. Истины бытия и познания: избранные сочинения. Уфа: Китап, 2007. 287 с.

169. Хазиев В. С. Философское понимание истины. *Философские науки*. 1991. № 9. С. 54–60.

170. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики. Мир – конечность – одиночество / пер. А. П. Шурбелева. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2013. 592 с.

171. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту: монографія. Київ: КНТ, 2017. 394 с.

172. Чангули Г. И. Конституционные принципы уголовного судопроизводства зарубежных социалистических государств. Киев, 1981. 211 с.

173. Чехун Н. В. Правда как социально-философская категория: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Киев, 1995. 150 с.

174. Чернобай О. Л. Правова фольклористика: специфіка формування. Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2006. 80 с.

175. Шевців М. Б. Інтуїція у праві: культурологічний вимір: монографія. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 190 с.

176. Шемшученко Ю. С. Судове право. *Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія*. URL: http://leksika.com.ua/20031219/legal/sudove_pravo (дата звернення: 22.05.2015).

177. Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.32/part_1/38.pdf (дата звернення:

12.03.2015).

178. Экман П. Нужна ли хорошая память, чтобы врать? *Семья и школа*. 1994. № 1. С. 20–21.

179. Юнг К. Г. Психологические типы / пер. с нем. Софии Лорне; под общ. ред. В. Зеленского. Санкт-Петербург; Москва, 1995. 718 с.

180. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1999. Т. 2: Д-Й. 744 с.

181. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К-М. 792 с.

182. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П-С. 736 с.

183. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., стер. Київ: Либідь, 2004. 320 с.

184. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. Київ: Ред. журн. «Український Світ», 1999. 756 с.

185. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. М. И. Левина. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.

186. Cassirer E. Natorp P. in: «Kantstudien», Bd. 30, 1925, Hf. 4/4, P. 273–299.

187. Coreth E. Metaphysik. Eine methodisch-systematische Grundlegung. Innsbruck, 1964. 584 p.

188. Hegel G. W. F. System der Philosophie, Erster Teil. Die Logik / [Herausgegeben von H. Glockner] 8. Band der Jubiläumsausgabe. Stuttgart, 1929. 452 p.

189. Heidegger M. Sein und Zeit / Martin Heidegger. Zwölfte, unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1972. 437 p.

190. Natorp P. Platos Ideenlehre: Eine Einführung in den Idealismus. Hamburg, 2004. 572 p.

191. Natorp P. Über objektive und subjektive Begründung der Erkenntnis.

Philosophische Monatshefte. 1887. Bd. XXIII. P. 257–286.

192. Osipov Yu. S., Kryazhimskii A. V. Inverse problem of ordinary differential equations: dynamical solutions. Gordon and Breach Sci. Publ., 1995.

193. Russel B. Philosophie. Die Entwicklung meines Denkens. München, 1973. 131 p.

194. Wittgenstein L. Tractatus logico-philosophicus. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1963. 115 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Левицька О. В. Моральні догми у судовій діяльності. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 173–177.
2. Левицька О. В. Пізнання правової істини: філософсько-догматичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 396–401.
3. Левицька О. В. Правова природа істини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 226–236.
4. Левицька О. В. Інтелігібельне пізнання істини у юридичній діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 180–182.
5. Левицька О. В. Діалектика істини у правових феноменах. *Право і суспільство*. 2018. № 4, ч. 2. С. 31–35.
6. Левицька О. В. Гносеологія правової природи істини у метаантропологічному вимірі. *Visegrad Journal on Human Rights*. Словачка Республіка, 2017. №5 237с. С. 110–115.
7. Левицька О. В. Неоспоримість априористської теорії істини в праві. *Leges si viata*. Republica Moldova, Februarie, 2018. № 2 (314). С. 53–56.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Левицька О. В. Царські закони в системі візантійського права. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. І Регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 квіт. 2013 р.). Львів: ННІНПП НУ «Львівська політехніка», 2013. С. 158–160.

9. Левицька О. В. Духовна ідеологія людини. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Першої заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 квіт. 2014 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2014. С. 108–110.

10. Левицька О. В. Особливості догми у позитивному праві. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Другої заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 квіт. 2015 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 200–202.

11. Левицька О. В. Моральні аспекти правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез IV Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 141–142.

12. Левицька О. В. Гносеологія людини у правовому полі. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Третьої заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 249–254.

13. Левицька О. В. Співвідношення істини (істинності) та хибності (хибності). *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2016 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 92–94.

14. Левицька О. В. Філософські аспекти судового права. *Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції*: зб. матер. учасн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лют. 2016 р.). Львів, 2016. С. 137–139.

15. Левицька О. В. Правова істина за П. Юркевичем. *Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича*: матер. учасн. всеукр. конф. (м. Львів, 19 трав. 2016 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 113–116.

16. Левицька О. В. Антропологічні пошуки істини у філософії Шопенгауера. *Антропний принцип в контексті актуальних проблем філософії*

науки: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 груд. 2016 р.). Львів, 2016. С. 137–140.

17. Левицька О. В. Філософсько-правовий аналіз релігійних традицій. *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 берез. 2017 р.). Львів: НВФ «Українські технології», 2017. С. 100–103.

18. Левицька О. В. Філософсько-правова характеристика теорії подвійної істини. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*: матер. учасн. заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 27 квітня 2017 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 101–103.

19. Левицька О. В. Правове забезпечення соціокультурних цінностей у житті суспільства. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 119–121.

20. Левицька О. В. Право як істинна форма свободи. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: матер. доп., вист. і повід. учасн. III Всеукр. круглого столу (м. Львів, 8 груд. 2017 р.). / Д. Є. Забзалюк (відп. за вип.), В. Д. Яремчук (укл.); Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Вид-во «БОНА», 2017. С. 108–111.

21. Левицька О. В. Догматичність філософії права. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*: матер. учасн. заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 квітня 2018 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 87–89.

22. Левицька О. В. Метафізична сутність права. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. Міжнар. заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 травня 2018 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 145–149.

23. Левицька О. В. Морально-етичні аспекти адвокатської таємниці. *Національні стандарти сучасного державотворення: тенденції та*

перспективи розвитку: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–4 серп. 2018 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. орг., 2018. С. 18–21.

24. Левицька О. В. Моральний аналіз соціально-правових проблем недотримання гендерної рівності. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. С. 76–77.

Львівська міська рада

Франківська районна адміністрація

79 044, Львів, вул. Генерала Чупринки, 85, тел.: (032) 237 33 32, факс: (032) 237 36 31

14.03.18

№ 35-Р666

На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Левицької Оксани Володимирівни

Основні положення та результати дисертаційного дослідження асистента кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка» Левицької Оксани Володимирівни на тему: «Істина у праві: гносеологічний вимір» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права впроваджено у правозастосовчу діяльність. Зокрема, підрозділ 3.1 «Діалектика істини у правових феноменах» та 3.2 «Гносеологія істини у правозастосовчій діяльності» впроваджені у практичну діяльність Франківської районної адміністрації Львівської міської ради.

В.о. голови районної адміністрації

О.Тимчишин

ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Личаківська, 128, м. Львів, 79014 тел./факс. (032)255-03-64, e-mail:inbox@lv.arbitr.gov.ua, ЄДРПОУ 03499974

14.03.2018р. №04-07/ 209/18

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Левицької Оксани Володимирівни

Основні положення та результати дисертаційного дослідження асистента кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка» Левицької Оксани Володимирівни на тему: «Істина у праві: гносеологічний вимір» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права впроваджено у правозастосовчу діяльність. Зокрема, підрозділ 3.1 «Діалектика істини у правових феноменах» та 3.2 «Гносеологія істини у правозастосовчій діяльності» впроваджені у практичну діяльність господарського суду Львівської області.

Заступник голови господарського
суду Львівської області

В. М. Артимович

13*1822372*10*